ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

РАСУЛОВ АБДИМЎМИН ИБРАГИМОВИЧ

ПСИХОДИАГНОСТИКА

ЎҚУВ-МЕТОДИК ҚЎЛЛАНМА

ТОШКЕНТ-2009

Ушбу ўқув услубий қўлланма психология бўлими талабаларининг умумий психодиагностика курси бўйича амалий машғулотлар учун тақдим этиладиган психодиагностик методикаларга бағишланган.

Шунингдек, методикада шахс психодиагностикаси муаммолари ва уларга доир диагностик саволномаларнинг тарихи хусусида ҳам айрим назарий маълумотлар бериб ўтилган.

Ушбу ўқув-услубий қўлланма умумий психодиагностика курси бўйича машғулотларда ўқитувчи ва талабалар фойдаланиши учун мўлжалланган.

1-БЎЛИМ. ПСИХОДИАГНОСТИКАНИНГ НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ

1.1. ПСИХОДИАГНОСТИКАНИНГ ТАРИХИЙ ТАРАҚҚИЁТИ

Тестологияда етарлича изланишлар ва методикалар яратилаётган бўлса-да, аммо татбиқ этишдаги сифати масаласи доимо мутахассислар диққат маракази бўлиши лозим бўлади. Тестология тарихидан ҳам маълумки, дастлабки диагнсотик методикалар, хусусан, испан олими Хуан Харт (1530-1589), Ж.Эскирол (1772-1840), Э.Сеген (1812-1880), томонидан тақдим этилган диагностик воситалар инсон психологиясининг маълум бир жиҳатларини ёритишга қаратилган бўлса-да, ташхис натижалари сифатини баҳолаш борасида маълум талаблар масалалари хусусида тўхталишга эрта эди. Шундай бўлса-да, француз олимлар Ж.Эскирол ва Э.Сегенлар психик касаллик билан ақлий тараққиётдан ортда қолиш ўртасида фарқлашни мезонлар орқали ўрганишга киришган эдилар [1, 10-12].

Илмий Тестологиянинг таркиб топишида психология фанида эксперимент ва ўлчаш ғояларининг кириб келганлигини тадқиқот соҳасида қўйилган катта қадам деб баҳолаш мумкин. Бу борадаги ўринишларни XIX асрнинг 30-йилларида немис олими Вольф томонидан диққат хусусиятларини аниқлаш борасидаги узоқ вақт давомида олиб борган изланишларида кузатиш мумкин. Бу эса немис олимини психометрия тушунчасини фанга олиб кирган деган хулосани беради. Э.Вебер ва Г.Фехнернинг (XIX асрдаги ўрталари) психофизик тадқиқотлари ҳам экспериментал психологияда психик ҳодисаларни ўрганишда янги йўналиш очган дейишимиз мумкин. Бу тарздаги тадқиқотларлар кўламини яна бир қатор олимлар мисолида шарҳлаш мумкин. Аммо психологик тадқиқотларда статистик ўайта ишлаш усулларини татбиқ этилишини оламшумул илмий инқилоб деб қараш мумкин. Ф.Гальтон ўз давридаёқ корреляция коэффициентини ҳисоблаш методини (1888 йил) антропометрия ва ирсиятни аниқлашда фойдаланган эди. Ф.Гальтон ва унинг издоши К.Пирсонларнинг корреляция коэффициентини аниқлаш усулини, А.Бине ва Т.Симон интеллектни ўлчашда шкалларга таянгани (1905),

В.Л.Штерн томонидан интеллект коэффициенти (IQ)ни фанга киритилганлиги тадқиқотларда сифат ўзгариши юз беришидан далолат беради [1, 13.-23].

Юқорида санаб ўтилган тарихий манбалар психодиагносика соҳасидаги илмий қадамлар ҳисобланади. Аммо бугунги кунда ҳам психодиагностик методикаларни татбиқ этишда сифат масаласига эътибор қаратиш тадқиқотчиларнинг диққат марказида бўлиши лозим. Чунки, кўп ҳолатларда тадқиқотчилар томонидан ўрганилаётган муаммонинг баҳолаш аппарати, уларнинг мезонлари ва ёндашувлари мавҳум ҳолда бўлади. Натижада тадқиқотдан олинаётган маълумотларда илмий янглишишлар йўл қўйилади ёки тадқиқот янгилигини изоҳлашга асос бўлмай қолади. Шунинг учун психодиагностик методикаларни татбиқ этиш ёки диагностика сифатини аниқлашда унинг даражалари ва жиҳатларини инобатга олиш мақсадга мувофиқ. Шу ўринда голланд олими Ян тер Лаакнинг ёндашувини эътиборга олиш лозим. Унинг фикрича Тестологияда сифатни муҳокама қилишдан олдин, тестлар назарияси (классик ва замонавий), муҳит билан тараққиёт борасидаги назарияларни, методика билан тадқиқот муаммоснинг мослигини, диагностик жараёнинг боришидаги талабларни яхши билиш муҳим деган хулосани беради [6, 316-321.].

Аммо Тестологияда сифатни аниқлаш масаласи кенг кўламдаги ишларни бажаришни талаб этади. Бунинг учин психодиагоностик методикалар сифатини белгиловчи асосий жиҳатларга мурожаат этиш ўринли. Психодиагностик методикалар сифатини белгилашда бешта категорияга таянилади: тестларни яратиш мақсади, тестни структуралаштириш, меъёрлар (нормалар), ишончлилик ва валидлик. Бундан кўринадики, тестлар ва сўровномалар яққол психодиагностик ишланмалар натижаси саналади. Уларни баҳолаш эса ўзига хос тизими мавжуд. Баҳолаш тизимидаги етакчи категориялар, яъни ишончлилик ва валидликни ўзини ҳам тўғри фарқлай олиш лозим.

Психодиагностик адабиётларда қайд этилган маълумотларга таянганимизда, тест назариялари борасида ўзига хос тажрибалар ва талаблар аниқ белгилаб қўйилганлигини гувоҳи бўламиз [1, 2, 3, 4, 5]. Тестлар ва

сўровномаларни яратиш, уларни бир муҳитдан иккинчисига мослаштириш ёки янги модификацияларни яратишни ўзи улардан муттасил фойдаланиш лозим деган хулосани бермайди. Тестлар ва сўровномаларни ишончли ва валидлигини белгиловчи стандартлар мавжуд. АҚШда ҳар йили объектив кўрсаткичларга эга бўлган тестлар ва сўровномалар ҳақида "Ақлий қобилиятларни ўлчаш йилномасида" маълумотлар бериб борилади. Бундан кўринадики, қатор мамлакатларда тестлар ва сўровномалар расмийлаштирилади ва баҳоланиб борилар экан.

Бугунги кунда бизнинг шароитимизда ҳам психодиагностик тадбирларда сифат босқичига эриш учун мавжуд тажрибаларга таяниб, маҳаллий мутахассислар томонидан бир қатор масалалар қайта кўриб чиқилиши лозим:

1. Жаҳон психологиясида қўлланилиб келаётган "Стандартлар"га таяниб, психодиагностик методикалардан фойдаланиш борасида маҳаллий муҳит учун аниқ кўрсатмалар ишлаб чиқиш.

2. Маҳаллий шароит учун қўлланиши лозим бўлган психодиагностик методикаларни нашр эттириб боришни йўлга қўйиш.

3. Тест ва сўровномалардан фойдаланишнинг илмий-татбиқий асослар бўйича Республика миқёсида анжуман ўтказиш.

4. Психодиагностик методикалардан фойдаланиш бўйича амалий қўлланмалар ишлаб чиқиш.

5. Мутахассислар тайёрлаш жараёнида Тестология ва тестология курслари ўқув дастурларида тест ва уларнинг стандартлари масаласи учун алоҳида машғулот мавзулари ажратиш лозим.

Юқорида санаб ўтилган ҳолатлар бўйича олиб бориладиган чора-тадбирлар Республикамизда психологик тадқиқотларда сифатга эришишда ижобий натижалар беради.

Психологик тестлардан фойдаланишнинг тарихий тараққиётининг бир даври 20-асрнинг бошларида Француз олимлари А.Бине ва Т.Симонларнинг хизматлари каттадир. Чунки улар томонидан боданинг мактабга тайёрлигини

психологик аниқлашга қаратилган дастлабки уринишлари замирида Ж.Кеттеллнинг интеллект тўғрисида изланишларининг узвий давоми сифатида қарашга тўғри келади. Уларнинг изланишларида Франция маориф вазирлиги томонидан берилган топшириқларни амалга ошириш учун олиб борган ишлари натижасида психологияда ақлий ёшни аниқлашга эришдилар.

А.Бине ва Т.Симоннинг изланишларига қадар немис олими Г.Эббингаус томонидан олиб борилган изланишлар айнан уларнинг интеллектула тестларни ишлаб чиқиши учун назарий асос бўлди дейиш мумкин. Чунки, Г.Эббингаус томонидан тақдим этилган хотирани ўрганиш тестлари инсон психологияси борасидаги Янги методик изланишлар натижаси эди.

1905 йилда А.Бине ва Т.Симон болани интеллектини ўргапнишга қартилган 30 топшириқдан иборат шкала ишлаб чиқдилар. Топшириқлар мураккаблик даражасига кўра тузилган эди. Ушбу топшириқлар ҳта «қўпол» усулда тузилган бўлиб, (масалан, 5 ёшли бола 14- топшириқдан юқорисини бажара олмайдиган). Ушбу топшириқларда сенсор-перцептив режадаги масалаларга эътибор берилиши билан бир қаторда уларнинг асосийсини вербал материаллар ташкил этар эди.

1908 йилда Бине-Симон шкаласининг такомиллаштирилган варианти эълон қилинди. Бу вариантда 59 тест топшириқлари бўлиб, улар ёш гуруҳига кўра 3 ёшдан 13 ёшгача мўлждалланган эди. Уларнинг ёш хусусиятларига кўра фарқланиши фоиз ҳисобида ажратилар эди. Бунда ёш босқичларини ажратувчи фоизли мезон 67 % дан 75 % диапазон олинган. Берилган топшириқларни кўп миқдорда болалар еча олмасалар бу тест топшириқлари мураккаб, аксинча кўпчилик қисми еча олган ҳолларда енгил тест топшириқлари ҳисобланган.

Тест тарихидаги А.Бине ва Т.Симоннинг тест топшириқларида мисол сифатида келтирилади (1911). Уларнинг илмий изланиш натижалари бир мунча бўлса-да тестларниинг ишлаб чиқишда ўзига хос илмий – назарий асос бўла олган. Уларнинг тест намуналаридаги топшириқлардан келтириб ўтамиз.

7 ёшлилар учун:

1. Ўнг ва чап томонларни фарқлаш.

2. Таклиф этилаётган суратни ифодалаш.

3. Бер нечта топшириқларни бажариш.

4. Бир неча чақаларни умумий қийматини айтиш.

5. Кўрсатилган тўрта асосий рангларни номини айтиш.

8 ёшлилар учун:

1. Хотирада иккита объектнинг таққослаш. Уларнинг орасидаги ўхшашликни кўрсатиш.

2. 20 дан 1 га ўараб тескари санаш.

3. Одамларни ифодалашга тушириб ўолдирилганларини топиш (4 та топшириқ).

4. Кун, сана, ой, йилларни номлаш.

5. Бешта бир хил сонлар қаторини такрорлаш.

А.Бине тестларининг муҳимлиги шундаки ҳар бир ёш меъёрига кўра нормал болалар уларни тўғри еча олган. Бола ўзининг ёшидаги топшириқЛар гуруҳи еча олган бўлса у нормада деб ҳисобланган. Буни А.Бине боланинг хронологик ёши билан солиштириш асосида аниқланадиган ақлий ёш деб ҳисоблади.

Тестлар тарихида А.Бине ва Т.Симоннинг изланишларини давомида интеллектни мутлоқ эмас, балки нисбий ўлчаш мумикнлигини эътироф этиб, 1912 йилда ИНТЕЛЛЕКТ КОЭФФИЦИЕНТИНИ аниқлаш усулини фанга киритди. Унинг қисқартирилган варианти IQ бўлиб, у

$$IQ = \frac{\text{ақлий ёш}}{\text{хронологик ёш}} * 100 .$$

Бине ўзининг шкаласидаги бундай ўзгаришларни кўриб, бунга нисбатан самимий муносабатни билдириб, камчиликларини аниқлаш имконига эга бўлди.

Бине-Симоннинг тестлари қисқа вақт оралиғида ер юзига тарқалди. Интеллектни тест орқали ўрганиш борасидаги XX асрнинг дастлабки ўн йиллигида ривожланиш даври Бине-Симоннинг хизмати билан боғлиқ.

Шунингдек, интеллект тестларини статистик таҳлил билан боғлаб тушунтириш концепцияси Чарльз Эдвард Спирмен қарашларида акс этган. Ч.Спирмен изланишлари интеллектнинг икки омилли назариясисни юзага келишига сабаб бўлди. Ушбу назарига кўра интеллект умумий (G-general faktor) ва махсус (S – spetial faktor) омилларга ажратилди. Концепцияда ижобий корреляциялар фақату мумий омиллар кучида тушунтирилади. Ушбу фактордa тестларнинг чуқур кириб бориши улар орасидаги юқори корреляцини ифодалади. Махсус омиллар ўлчашдаги хатоларни ифодалайди. Шундан келиб чиқиб Ч.Спирмен кўп омилларни тўғри ҳисоблаш лозимлиги хулосасасига келди.

l k b o h e h] b d l _ k l e Z j ^ Z g n h c ^ Z e O Z Q g b Z g k j g h g] [h r e Z j b \ h ` e Z g b r b Психологик тестларнинг XX асрнинг бошларида ривожланишининг тарихий илдизлари борасидаги дастлабки мулоҳазаларимиз А.Бине ва Т.Симоннинг изланишлари билан бошланган бўлса-да, аммо XX асрнинг бошларида изланишларнинг АҚШда кенг олиб борилди. Дастлаб Бине _симоннинг стандартлаштирилмаган тестларини АҚШда қўллаган тадқиқотчи Генри Годдард ҳисобланади. Кейинчалик Бине-Симон тестларини Г.Годдартдан сўнгра америкалик олим Льюис Мэдисон Термен Х.Д.Чайльдз Билан биргаликда тестларни адаптация қилиш Билан шуғиллана бошлади. Кўпгина тошириқлар модификация қилинди ва айрим топшириқлар эса қўшилди. Терменнинг мулоҳазаларига кўра IQнинг 90 дан 109 кўрсаткичлари ўртача интеллект даражасини, 70 дан пасти эса ақли пастликни, 140 дан юқориси эса даҳоликни ифодалайди. Термен томонидан адаптация ва модификация этилган тест варианти (Стэнфорд версияси ҳисобланади) АҚШда ақЛий қобилиятларни аниқлашда қўлланила бошланди.1917 йилларда АҚШда биринчи жаҳон уруши арафасида кенг кўламда тестлаштириш ишлари амалга оширилди.

Биринчи жаҳон уруши вақтида Психологик тестларнинг инструментарийсининг ривожланишига ўзига хос ўрин тутди. П.Фресснинг фикрича, «тестларни яратишга» асос солинди. Америкада Бош комитет томонидан армияда психологик тадқиқотлар уюштирилди. Комитетда етакчи

психологлар жалб этилди ДЖ.Кеттелл, Г.Стенли Холл, Торндайк ва бошқалар. Ушбу даврда иккита тест батареяларидан фойдаланила бошланди.

б- тестлар ва в-тестлардан фойдаланила бошланди. Армиядаги аскарлардан 1726 000 нафар Аскар тест синовларидан ўтказилди. Улардан 500 000 нафари саводсиз, 8000 нафри эса ақлий заиф сифатида армия зафидан чиқарилди, 20 000 нафари эса махсус батльионга хизматга йўналтирилди.

Биринчи жаҳон урушидан кейин АҚШда Стэнфорд шкаласидан ташқарии Кульман (1922), Йеркс (1923), Геринг (1922), ақЛий қобилиятни ўрганишга мўлжалланган CAVD (1925) шкаласи (Торндайк раҳбарлигида) ишлаб чиқилди. Европада интеллект диагностикаси борасида Ришар Мейли самарали изланишлар олиб борди. У интеллектнинг аналитик тести (1928) унинг интеллектни тўрт омилли : етарлича мураккаб, пластик, яхлитлик ва равонлиги. Дж.Стенквистон томонидан умумий механистик қобилиятни терма тести (1923), Флоренс Лаура Гудинаф Одам расмини чизиш тести (1926) ишлаб чиқди. Бу тестларда олимларни учта муаммо олимларни безовта қилди: 1) катта ёшдагиларни интеллектуал тараққиётини белгилаш учун индивидуал фойдаланиш шкалаларнингмавжуд эмаслиги; 2) гўдакларни ақлий тараққиёти Аниқлаш учун қулай шкалаларнинг зарурлиги; 3) интеллект ва шахс муҳим психологик конструктлар сифатида психологик тестларни ишлаб чиқишнинг умумий назариясини яратиш.

Болаларнинг ақлий ривожланиш борасидаги энг эътиборга сазовор ишларни Арнольд Люциус Гезеллнинг (1925) ишларида учратиш мумкин. Бу борада унинг «Мактабгача ёшдаги болаларнинг ақлий тараққиёти» мавзусидаги ишини алоҳида санаб ўтиш ўринли. Гезелл болаларнинг хулқ-атворини ўрганиш учун киномотаграфиядан фойдаланди. Ўзининг кузатишлари асосида «Гўдаклик ва инсон камолоти» (1929) асарида боланинг ривожланиш ҳолатини 3 ойликдан 30 ойлик даврини 195 та мезон билан ўлчаш мумкинлигини қайд этиб ўтди.

Интеллект тестларни ишлаб чиқиш Билан бир қаторда шахсни нокогнитив соҳасини ўрганишга қаратилган методикалар (шахсни ўрганиш тестлари) ҳам яратилишига эътибор қаратилмоқда. Шахс саволномалари борасида Роберт

Сессион Вудвортс (1917) анормал хулқни ўрганишга мўлжалланган тестни ишлаб чиқди. Аммо психологияда шахсни ўрганиш сўровномалари борасида дастлабки саволномаларни биринчи бора 1909 йилда голландиялик олимлар Г.Хейманс Билан Е.Вирсм томонидан ишлаб чиқилган деган мулоҳазалар бор. «Шахсий маълумотлар варағи» тарздаги бир неча саволномаларнинг муаллифи саналади.

Сўнгра шахс саволномалари борасида Флойд ва Гордон Олпорт томонидан шахс фазилатлари рейтинги (1921-22) таклиф этдилар.

Фолкер томонидан шахсни баҳолаш тести (1921). Шунингдек психодиагностик тестлар борасида Герман Роршахнинг (1921) ва Трумэн Ли Келлининг (1928) хизматларини ҳам ҳисобга олиш лозим.

l k b o h e h] b d l _ k l e 1930-39 b e e Z j ^ Z j b \ h ` e Z g b r b

XX асрнинг 30 –йилларида бир қатор тестлар вужудга келди. Уларнинг кўп қисми АҚШда яратилди. Шунингдек, 1936 йилда энг етакчи тестлар сифатида қуйидаги бешта тестлар эътироф этилди: Стэнфорд-Бине, Роршах тести, Бернтейтернинг шахс саволномаси, Сишонинг Мусиқий талантни Аниқлаш тести, Стронгнинг профессионал қизиқишларнинг бланки.

1938 йилда буюк Британияда психологияда кенг кўламда қўлланиладиган Равеннинг прогрессив матрицалар тести ишлаб чиқилди. Унинг муаллифлари Дж.Равен ва Л.Пенрос эди Улар умумий интеллектни ўрганиш тестига асос солган эдилар.

Интеллектнинг сусайишини ўрганишга эришган Давид Векслер, ўзининг шкаласини яратди. Унда 11 субътест мавжуд бўлиб, интеллектнинг турли қирраларини ўрганишга қаратилган.

Шунингдек, Векслернинг изланишларида ҳам IQнинг Янги бир коэффициентини топиш формуласи тақдим этилди.

$$IQ = \frac{Эришилган(реал)натижа}{Ёшгурухидагикутилаётгануртачакурсаткич}$$

1937 йилда Калифорния университетида ақлий етукликни аниқлаш тести эълон қилинди. Унинг муаллифлари Эдвард Ли Торндайк ва Луис Лион Терстоун

ҳисобланади. 1938 йилда Терстоун ўзининг бирламчи акЛий қобилият тестларини эълон қилди.

30-йиллардаги яна бир ютуғли изланишларни Уристиан Морган ва Генри Александр Мюррей амалга оширди. Уларнинг 1935 йилда «Шах стадқиқотлари» китодида психологик проекция тўғрисидаги назарий ғоя хусусида тўхталинган эди. Сўнгра у асосида Тематик апперцепция тести (ТАТ) вужудга келди.

Шунингдлек ушбу йилларда проектив методикаларнинг яратилишида туб бурилиш юз берди дейиш мумкин. Чунки, венгер-швецариялик олим Леопольд Сонди тести психология оламига кириб келди. Унинг тестида 6 серия ҳар хил психик касалликдан азобланаётган беморларнинг (ҳар бир серияда 8 тадан портретлар) фотографиялар бўлиб, Текширилувчилар ҳар бир сериядан ўзларига энг кўп ёқувчи ва энг кам ёқувчиларидан иккитасини танлаш тавсия этилган.

40-c b e e Z j ^ Z i k b o h e h] b d l _jkbl\ehZjegZbggb]r b

1940 йилларда Оскар Буроснинг «психик ўлчашларнинг йилномаси» нашрида психологик ьестлар ҳақида маълумотлар тақдим этила бошланди. Бунда 325 тест шарҳланиб, 200 тест фақат санаб ўтилган эди.

Биринчи жаҳон уруши сингари Иккинчи жаҳон уруши арафасида ҳам АҚШда Янги тестлар ишлаб чиқила борди. Америкалик олимлар Яна асосий эътиборни армия учун зарур гуруҳий тестларни яратишга киришдилар ва Армиянинг умумий классифкацияловчи тести-гуруҳий тести яратилди. Унда 10млн яқин ҳарбий хизматчилар ҳтказилдилар. Шунингдек, ҳарбийларда Роршах, ТАТнинг қисқартирилган тести, вазиятли тестлар ҳам татбиқ этила бошланди. Буюк Британияда эса Равеннинг прогрессив матрицалари ҳарбий классификациялашда қўлланила бошланди.

40-йилларда Эришилганлик Стэнфорд тести, Отиснинг классификацион тести, Кьюдернинг 168 топшириқли саволномаси, Шу йиллари Катрин Бриггс ва унинг қизи Исабел Майерс томонида «Майерс-Бриггснинг типлар индикатори» устида ишлар олиб борилиб, 1962 йилдагина ушбу тест эълон қилинди.

Ушбу йилларда кўпчиликни эътиборини Миннесотскийнинг кўп жабҳали шахсни ўрганиш савономаси (MMPI) ўзига жалб этди. Г.Ю.Айзенкнинг Моудслейск тиббиёт саволномаси яратилди.

Гилфорднинг «Темперамент шарҳи»ни яратилишига олиб келди.

Урушдан сўнгра Саул Розенцвейнинг фрустрацияга реакцияни аниқлаш проектив тести (24 та суратдан иборат) вужудга келди.

50-йилларда Векслернинг катта ёшдагиларни интеллектини ўрганиш шкаласи яратилди. Р.Кеттеллнинг интеллектни аниқлашнинг эркин маданий тести ва 16 факторли шахс саволномаси яратилди (1958).Дж.Тейлорнинг безовталанишнинг намоён бўлишини аниқлаш методикаси (1953) кенг кўламда тадқиқот майдонига кириб келди.

1.2. ПСИХОЛОГ-ТАДҚИҚОТЧИНИНГ КАСБИЙ-ЭТИКАВИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ

Жаҳон психологияси тажрибалари кўрсатадики, психодиагностика ва психологик тестлар билан шуғулланишда маълум стандартлар ва кодексларга амал қилинади. Ушбу стандарт ва кодексларга кўра, психодиагностик методика натижаларини шарҳлаш учун психолог масъулдир. Агар психадиагностик текширув натижасида текширилган шахс бирор маънавий ёки моддий зарар кўрса, психолог жавобгар ҳисобланади. Бундан кўринадики, психолог-психодиагност ўзининг касбий ҳуқуқига эга. Улар касбий-этикавий тамойилларни доимо ёдда тутиши ва уларга амал қилиши лозим. Биз тақдим этаётган касбий-этикавий тамойиллар фақат мутахассис-психологлар учунгина эмас, балки таълим муассасаси раҳбари, педагоглар учун ҳам мўлжалланган. Касбий фаолият жараёнида ушбу касбий-этикавий тамойилларга амал қилиш фойдадан холи эмас.

Психодиагностик методикалардан фойдаланишда махсус тайёргарликка эга бўлиш. Ушбу тамойилга кўра, психодиагностик методикаларни амалий қўллаши учун мутахасис-психолог етарлича касбий тайёргарликка ва психологик билимга эга бўлиши зарур. Чунки ундан таълим муассасаси муаммосидан келиб чиққан ҳолда психодиагностика методикаларини танлай билиш, уларни тўғри татбиқ этиш ва натижаларни ҳаққоний таҳлил этиш талаб этилади. Масалан, маънавий ривожланишдан орқада қолган ўқувчилар билан шуғулланувчи психолог нафақат психодиагностика методикаларини, балки ўқувчиларда кузатиладиган номукамаллик даражаларини ҳам билиши лозим бўлади. Шунингдек, психолог танланган методикага алоқадор бўлган илмий адабиётларни, методиканинг техник кўрсаткичларини, яъни ишончлилиги, валидлиги, ҳаққонийлиги ва меъёрларнинг кафолатланганлигини баҳолай олиш қобилиятига эга бўлиши керак.

Касбий сирларни сақлаш. Ушбу тамойилга кўра, танлаган методикалар моҳияти бошқаларга овоза қилинмаслиги ва улардан ғайри инсоний мақсадларда фойдаланилмаслик керак. Касбий сирни сақлаш психологнинг нуфузи ва обрўсини таъминлайди, шу билан биргаликда психодиагностика методларини тўғри ва аниқ қўллашга хизмат қилади, ташқи аралашувларга йўл қўйилмайди. Психодиагностика методларидан муҳим бўлмаган масалаларда фойдаланиш ёки уларни мутахассис бўлмаган шахсларнинг қўллаши фанда ёлғон маълумотларнинг кўпайишига олиб келиши мумкин. Демак, таълим муассасасида ташкил этиладиган психодиагностик текширувларни ўтказишда ушбу тамойил психологнинг диққат марказида бўлиши лозим.

*Шахс ҳуқуқларини таъминлаш***.** Бу — психологиядаги мураккаб масалалардан бири. Қатор тестлар шахснинг ҳиссий ва мотивацион соҳаларини, барқарор ҳолатлари, ички кечинмалари (установкалари)ни ўрганишга қаратилган бўлади. Бунда шахснинг ўзи хоҳламаган ёки англаб етмаган хусусиятлари аниқланиши мумкин. Бундай ҳолда шахснинг маънавий зарар кўришига йўл қўйилмаслиги керак. Шунинг учун текширилувчи шахс текшириш натижалари бўйича ким ва қандай қарор қабул қилиниши ҳақида огоҳлантирилиши, яъни уни тест

синовидан ўтказиб, сирларини барчага ошкор қилмаслик керак. Агар текширилувчи балоғатга етмаган бўлса, унинг ота-онаси тест натижаларидан хабардор бўлиши керак. Ушбу касбий-этикавий тамойилга кўра, психодиагностик текширувда иштирок этаётган шахс ҳуқуқлари ва сирлари ҳимоя қилинади. Бу гарчанд психолог ишини мураккаблаштирса-да, лекин унинг касбий тайёргарлигига талабни кучайтиради.

Ҳаққонийлик. Бу тамойилга кўра, психолог текширишлар ўтказиш жараёнида текширилувчи шахсига у ёки бу даражада (ижобий ёки салбий) таъсир ўтказмаслиги керак. Тест ўтказиш жараёнида унга нисбатан симпатия ёки антипатияга йўл қўйилмаслиги, муносабатлар самимий ва холис бўлиши лозим. Унга хайрихоҳ муносабатда бўлиб, бирор тест саволи жавобини айтиб юбормаслик талаб этилади. Мабодо синалувчи тест йўриқномасини тушунмасдан топшириқларни бажарган бўлса, уни тузатиш юзасидан кўрсатма бериш мумкин.

Конфиденциаллик. Текширув натижалари сир сақланиши ва улардан тегишли шахслар (психологлар, педагоглар, ота-оналар) фойдаланиши зарур. Текшириб кўрилган ўқувчининг розилиги асосида текширув натижалари бошқаларга маълум қилиниши мумкин. Агар ўқувчи тестдан паст натижа олган бўлса, психолог бу ҳақда унинг ота-онасига дарҳол маълум қилмаслиги, баклки кейинроқ олинган натижалар учун унинг зинҳор айби йўқлигини тушунтириши лозим. Энг муҳими, тестдан паст натижа олгани учун ўқувчининг ота-онаси томонидан жазоланишига йўл қўймаслиги керак. Агар ўқувчи олган натижалар уни огоҳлантирмасдан ота-онаси ёки ўқитувчига тақдим этилса, психолог хатога йўл қўйган ҳисобланади. Маълумотлар кимга тақдим этилиши ҳақида ўқувчи (ёки текширувдан ўтган шахс) хабардор бўлиши шарт.

Текширув натижаларини психопрофлактик изоҳлаш. Ушбу касбий-этикавий тамойилга кўра, агар текширилувчи шахс ҳақида тақдим этилган далилий материаллардаги маълумотларга тузатиш киритиш ёки уларни аниқлаштириш талаб этилса, текширилувчининг ўзи натижалар мазмуни бўйича шарҳ бериши мумкин Масалан, таълим муассасасида ўқувчи ҳақидаги текширув натижалари

ўқитувчи томондан сўралмаса, ёки аксинча, ушбу маълумот ошкор қилинган ҳолда ўқувчининг психологик ҳолатида салбий ўзгаришлар юз бериши мумкинлигини психолог билса, у ўқувчи ҳақидаги маълумотларни ўқитувчига умуман тақдим этмаслиги керак.

Юқорида билдирилган мулоҳазаларга таяниб айтиш мумкинки, психодиагностик ишларни ташкил этишда психолог бир қанча талабларга амал қилиши лозим:

Биринчидан, психолог дифференциал психометриянинг асосларини ва психологик адабиётларни таҳлил этиш методларини, умумий назарий-методологик тамойилларни амалий қўллашни билиши ва уддалаши лозим.

Иккинчидан, ахборот маълумотлар банкини ва тест воситалари банкини яратиши зарур.

Учинчидан, психодиагностик текширувлар ўтказувчи психолог тест маълумотлари асосида қабул қиладиган қарори, қўлланилган методиканинг валидлигини ва ташхиснинг зарурий ишончлилик даражасини таъминлаш учун масъул.

Тўртинчидан, психолог психодиагностиканинг комплекс методикасини ишлаб чиқишда диагностиканинг юқори самарадорлигига асосланиши, тегишли соҳада қўлланиладиган усулларни такомиллаштириш бўйича илмий тадқиқот ишлари олиб бориши керак.

Бешинчидан, диагностик иш жараёнида психодиагностик методикаларни стандартлаштириш талабларига риоя этиши, олинган маълумотларни қайта ишлаши ва талқин қилиши керак.

Олтинчидан, психологдан методик воситалардан тўғри фойдаланиш, психологик ахборотларнинг конфиденциаллигини таъминлаш, шуниКасбий йўналишдаги фанларни ўрганиш, ишлаб чиқариш таълими бўйича ўтказилган амалий ишлар (айниқса, юқори курсларда) ўқувчиларнинг умумтаълим фанлари бўйича олган билимларини мустаҳкамлайди, уларни тўлдиради ва чуқурлаштиради. Ўқувчиларга ўрганилган фанларнинг амалда қанчалик фойдали экани, ишлаб чиқариш соҳаларининг ривожланишига, ва албатта,

қишлоқ хўжалиги соҳаси бўйича кичик мутахассислар фаолияти самарадорлигига таъсири ишончли ва ёрқин мисоллар асосида кўрсатиб берилади.

1.3. ПСИХОДИАГНОСТИКАНИНГ ПСИХОМЕТРИК АСОСЛАРИ

1.3.1. Методикалар яратиш технологияси ва уларни маҳаллий шароитга мослаштириш

Тестлаштириш тўғрисида сўз борганда биринчи навбатда «тест» сўзи тўғрисида тўхталишимизга тўғри келади. Тестлар инглизча сўздан олинган бўлиб, синов, синаш, тажриба маъносини билдиради. Тест қисқа муддатли стандартлаштирилган синаш воситаси бўлиб, энг муҳим ва аҳамиятли маълумотларни олишга мўлжалланган.

Тестлаштириш концепцининг асосида шахс хусусиятларини баҳолаш ва ўлчаш методи тушунилади ва у қуйидагиларга таянади:

1. Шахснинг ички (психологик) хусусияталари индикаторлар ёрдамида аниқланади.
2. Индикаторлар махсус процедуралар билан ўлчанадиган ёки объектини кузатиш орқали ифодаланади.
3. Ташқи (хулқий) ва шахснинг ички хусусиятлари ўртасида бир хил сабабий боғланиш мавжуд: кузатилаётган хатти-ҳаракат ёки реакция билан маълум шахс хусусиятларини туғилишида кўринади.

4. Тест синовларида кенг кўламли тадқиқот танланмаларида амалга оширилади. (В.М.Русалов, О.В.Гусева. Ю.М.Забродин, В.И.Похилько, А.Г.Шмелев, А.Г.Виноградов)

Тест топшириқларини аниқлаш

-Тестнинг тузиш мақсадини белгилаш

-тестнинг ўзига хослигини белгилаш

Тест тузиш босқичлари

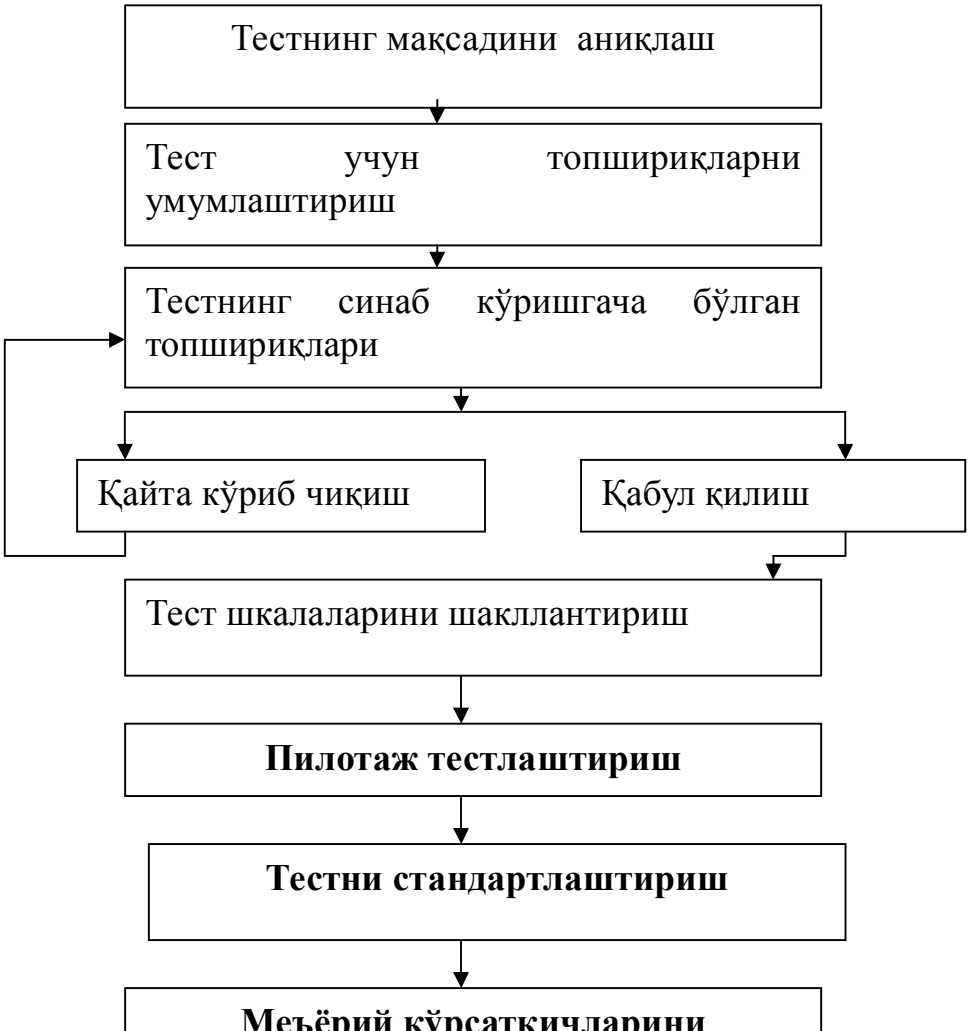

Хорижий тестларни мослаштириш

Хорижий тестларни мослаштиришда қуйидагиларга амал қилиш лозим:

1. Теснинг оригинал вариантидан иккинчи тилда таржимаси бўйича дастлабки вариантини тайёрлаш
2. Лингвист ва тестнинг оригинал вариантини тушунувчи мутахассисни жалб этиш орқали тест мазмунини эксперт баҳолаш;
3. Тестни асли билан экспериментал тажрибасидаги шкалаларни эквалентлигини текшириш;
4. янги шкалаларни ўрнатиш ва маҳаллий танланмалар бўйича мос меъёрларни тўплаш. (Ю.Л.Ханин, 1977)

1.3.2. Психодаигностик тестларнинг эффективлиги қуйидаги шартлар белгилайди:

— Шкалалар интервалидан фойдаланиш

— Ишончлилик

— Валидлик

— Дискриминативлик

— Норматив маълумотлар йиғиш

Тест топшириқларининг ички мувофиқлик даражасига эгалиги ва текширилувчидан бир неча бора тест топшириғи синаб кўрилганда натижаларнинг бир хил миқдорий курсаткичга эга бўлиши унинг ишончлилигини белгилади.

Тестларнинг ишончлиликгини аниқлашнинг уч қоидаси мавжуд:

1. Рестест-тестни қайта ўтказиш орқали, яъни тест ўтказилгандан сўнгра маълум вақт ўтгандан сўнгра яна айнан олдин текширувдан ўтган синалувчилар яна қайта тестдан ўтказилади. (П.Клайн ретест ўтказиш муддатини 6 ой оралиғи деб белгилайди, Л.Ф.Бурлачук эса буни 3 ҳафта оралиғи етарли деган хулосани беради).

2. Бир вақтни ўзида тестнинг иккита, яъни эквалентидан фойдаланиш.

3. Тестларнинг жуфт ва тоқ топшириқлари бўйича ишончлилигини ҳисоблашда уларнинг жуфт ва тоқ рақамли топшириқлари орасидаги корреляцияни ҳисоблаб чиқиш.

$$r_{11} = \frac{2r_{1/21/2}}{1 + r_{1/21/2}}$$

Тестларнинг ишончлилигини аниқлашда 200 ва ундан ортиқ текширилувчилардан ҳамда репрезентатив танланмаларда амалга оширилади.

Валидлик. Тестнинг ўрганиш мўлжалланган хусусиятни ўлчай олиш имконияти унинг валидлигини белгилайди.

Валидлик турлари:

1. Конкурент валидлик
2. Прогностик валидлик
3. Концептуал валидлик

Тестларни стандартлаштириш-психометрик ўлчаш тадбирлаининг бири сифатида қаралади ва улар текширилувчиларни бир-бири билан қиёслашда ва натижаларни таҳлил этиш учун зарур меъёр ҳисобланади.

500 кишилик танланма олинади.

Стандартлаштириш. Тестларни стандартлаштириш психометриканинг асосий талабларидан бир саналади. **«Стен»(Standart ten-стандартная десятка)**

ZқX-X^{-}/S_x

Z-стандарт балл

X-қуруқ балл

X^{-}стандартлаштириш танланмасидаги ўртача балл

S_x-стандартлаштириш танланмаси бўйича стандарт оғиш

StenқZ..2Қ5.5 марказий қиймат 5.5 ва стандарт оғиш эса 2 га тенг

Қуруқ балларни стенларга ажратиш бўйича намуна

Қуруқ балл	**0-6**	**7-8**	**8-9**	**10-13**	**14-16**	**17-19**	**20-22**	**23-24**	**25**	**26-30**
Стенлар	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Тест топшириқларини аниқлаш

-Тестнинг тузиш мақсадини белгилаш

-Тестнинг ўзига хослигини белгилаш

Тенстлар тузиш қоидалари: психодиагностикада шахс сўровномалари тузиш учун бир қатор талабларга амал қилинади:

— Ҳар бир топшириқ битта савол орқали берилиши.

— Ҳар бир топшириқ содда ва аниқ тузилган бўлиши.

— Икки мазмун саволлар тузишдан қочиши.

— Синалувчи қандай хусусиятларини ўрганилишини пайқамаслиги керак

Тестларни расмийлаштириш талаблари

1.Ҳар бир топшириқ рақамланади.

2.Ҳар бир қатор 10-12 сўздан ошиб кетмаган ва қисқа ва мазмунли бўлиши лозим.

3.Ҳар бир топшириқ тўғри вертикал тарзда тепадан пастга қ-қараб варақнинг чап томонида қайд этилиши лозим.

4.Ҳар топшириқнинг жавоблар варианти топшириқнинг тўғрисида ва варақнинг ўнг томонида мос равишда берилиши лозим

1._____ ҳа билмайман йўқ

2._____ ҳа билмайман йўқ

5.Ҳар бир топшириқ бир-биридан ажратилган ҳолда ва аниқ ифодаланиши керак.

2. Агар бир хил типдаги топшириқлар бериладиган бўлса уларни типига кўра гуруҳлаш лозим. Ҳар бир топшириқ учун алоҳида

3. Печат қилиниши лозим.

1.4. ПСИХОЛОГИК ТЕСТЛАР ВА ШАХС СЎРОВНОМАЛАРИ

Психологик тестлар ва шахс сўровноамларидан фойдаланишда уларнинг ютуқ ва камчиликлари тўғрисида яққол тасаввурга эга бўлиш мутахассис фаолияти самарадорлигини таъминлашнинг муҳим шартлари ҳисобланади.

Психологик тестларнинг қадр-қиммати қуйидаги сифатлари билан белгиланади:

1. Тестни татбиқ этиш шароитлари ва натижаларни стандартлаштирилганлиги.

   Тест методикаларни ўтказишда фойдаланувчиларнинг маълумотлик даражасига боғлиқ бўлмаган ҳолда тайёрлаб қўйиш мумкин. Бу эса тест батареялари бўйича комплекс хулосалар тайёрлашда юқори малакали психологни жалб этиш керак эмас деган маънони бермайди.

2. Оперативлик ва тежамкорлик. Типик тестлар қисқа топшириқли сериялардан ташкил топади. Уларни бажариш учун эса ярим минут вақтни

қилиб, матрица остида берилган 1 ва 6 ёки 1дан 8 гача бўлган жавоблар вариантидан бирини мос ўринга қўйиши лозим бўлади.

Ҳар бир серия енгил топшириқлардан бошланиб, кейинчалик мураккаблашиб бораверади. Бу ҳолат А сериядан бошланиб, Е серияда янада мураккаброқ кўриниш олади.

Равенга мувофиқ бу тест қобилиятни текширишда маълум шаклларни идрок этишни, уларнинг хусусиятларини қамраб олиш лозимлигини, муносабатлар йиғиндисига асосланганлиги туфайли ҳар бир топшириқни бажаришда маълум мантиқий мулоҳазалашни талаб этади.

Матрицанинг перцептив шкаласи иккита назарияга таянади:

А) гештальт психологияда ривожланган шаклларни идрок этиш назарияси;

Б) К.Спирменнинг неогенез назарияси.

Топшириқларни ечишда учта асосий психик жараёнлар иштирок этади:

— диққат, эътиборлилик (диққат идрок ва тафаккур доирасидан ажратилади);

— идрок этувчанлик;

— тафаккур, тушунувчанлик.

Топшириқларни ечиш вақтида диққатда анча зўриқиш пайдо бўлади. Шундай бўлса-да уни текширилувчининг топшириқларни ечишдагии қизиқувчанлиги енгилаштиришга олиб келади. Топшириқларни бажариш шароитида диққатни тўплашни ва унинг тақсимлашни талаб этадиган ҳолатлар кўп учрайди. Бу ерда диққатдан ташқари ирода ва эмоциянинг ҳам аҳамияти кўзга ташланади. Шу сабабали ҳам Равеннинг «Мураккаблашиб борувчи матрицалари» «умумий интеллектни» текширувчи тест эмас, балки интеллектуал фаолиятни режали, тизимлашганлик қобилиятини текширишга қаратилган.

Равен тести топшириқларининг алоҳида сериялар бўйича тавсфини келтириб ўтиш ўринлидир. Бу ҳолатини инобатга олишимиз тадқиқот натижаларига кўра тест топшириқларини таҳлил этишимизда ўзига хос аҳамият касб этади ва бизга маълум енгилликлар туғдиради.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, матрица шкалалари 5 серия топшириқлардан тузилган бўлиб, Равен уларни қуйидаги тамойилларга мувофиқ тартиблаган эди:

А серия топшириқлари тузилмаси ўзаро алоқадорлик тамойилига;

Б серия топшириқлари жуфт фигуралар орасидаги ўхшашликка (аналогия);

С серия топшириқлари фигураларидаги прогрессив ўзгаришларни аниқлаш тамойили;

Д серия топшириқлари серия топшириқлари фигураларни қайта гуруҳлаш тамойили;

Е серия топшириқлари фигураларни элементларга ажратиб ташлаш тамойилига таяниб тузилган.

Ҳар бир серия топшириқларига хос айрим жиҳатларни таҳлил этиш ва изоҳлаш мумкин.

А серия топшириқлари текширувчанлик аҳамияти матрицадаги етишмайдиган қисмни тўлдиришда иборат. Унинг фигуралари статик характерлидир. А серия топшириқларини ечишда иккита фикрлаш жараёни кечади: 1) тузилмани фарқлаш ва таҳлил этиш ёрдамида қисмлар орасидаги мосликни топиш лозим бўлади; 2) тузилмадаги етишмайдиган қисмни идентификациялаш ва матрица остида берилган 6 та қирқма қисмларни етишмайдиган томонини қиёслашни талаб этади. Унинг психологик аҳамиятини тошпшириқларни ечишда визуал фарқлаш ва хаёлга, статик тасаввур даражаси ва эътиборлилик даражасига анча боғлиқ.

В серия топшириқлари иккита жуфт фигуралар орасидаги анологияни топишга асосланган. Текширилувчи топшириқларни ушбу тамойилга асосланиб, секин-асталик билан элементлар орасидаги дифференциацияни инобатга олиши лозим. Топшириқни ечимини топишда фигуралар орасидаги симметрикликни қўйиш қобилиятига эга бўлиши керак.

Психологик аҳамияти: чизиқли боғланиш асосида чизиқли дифференциациялаш ва хулосалаш лозим бўлади.

С серия топшириқлари матрицадаги фигураларни маълум мантиқийлик жиҳатидан фигуралар жойлашувини узлуксиз ривожланиш тамойилига ва фазодаги динамик алмашувига қараб мураккаб ўзгартиришлар киритишга асосланган(фигура горизонтал ва вертикаль йўналишда ортиб бориб, якунида бу янги элементлар етишмовчи фигурага айланади).

Психологик аҳамияти: тасаввур қилиш қобилияти, динамик эътиборлик ва кузатувчанликка қобилиятлиликни ёритишдан иборат.

Д серия топшириқлари матрицадаги фигураларни горизонтал ва вертикал йўналишда қайта тузиш тамойилига кўра тузилган. Ечиш фигураларнинг кетма-кетлиги ва яхлит тузилмадаги фигураларни алмашиниш қонуниятига аниқлашни талаб этади.

Психологик аҳамияти: фойдаланилган ўзгаришлар қонуниятига кўра фигураларни тартиблаштиришда миқдорий ваа сифат ўзгаришларни қўлга киритиш қобилиятига боғлиқ.

Е серия қабул қилинган тамойилга мувофиқ алоҳида элементлардан фигураларни анализ ва синтез орқали хулосалаш топшириқларидан иборат. Бу ерда фигура элементларини ҳисобга олиш ва тахлаш, қисмларни алгебраик тамойилларга мувофиқ қисмларни қўшишдан иборат. Тузилмадаги етишмайдиган аъзо алгебраик операциялар ёрдамида тузилманинг бошқа аъзолари билан топилади.

Психологик аҳамияти: кинетик ва динамик қаторлар орасидаги мураккаб миқдор ва сифат фарқларни кузатиш қобилияти. Абстракциянинг юқори шакли ва динамик синтезни аниқлашдан иборат.

Интеллектни таҳлил этишда Л.Терстоуннинг ўзига хос ёндашуви бўлиб, уни 12 факторга ажратди ва улардан 7 тасини тадқиқотларда кўп ишлатилади: V-сўзли тушуниш, сўзли анология, текстни тушуниш, вербал тафаккур ва мақолларни шарҳлашга доир тестлар; W-нутқнинг тезлиги, маълум категория сўзлардан фойданишга асосланган тест топшириқлари, N-Сонли фактор, арифметик ҳисоб-китобларни тез ва аниқ бажариш, S-фазовий омил, M-ассоциатив хотира, P-идрок тезлиги, I-индуктив фактор.

Психодиагностикада қобилиятлар ва интеллектни ўрганишга доир уларнинг классифкациясига эътибор қаратганда: мотор ёки ҳаракат қобилиятлари, сенсор қобилиятлар, визуал қобилият, техник қобилиятлар ва касбий қобилиятларга ажратилади. Ўз навбатида уларга мос тарзда махсус методиклардан фойдаланишга тўғри келади. Ҳаракат қобилиятларини ўрганишдаги дастлабки методиклар Ф.Гальтон ва Э.Крепеленлар ҳисобланадилар. Замонавий психологияда эса Стромберг, Краумфорд, М.И.Гуревич ва Н.И.Озерецклар томонидан ишлаб чиқилган методиклар; сенсор қобилиятларга доир Сишорнинг мусиқага иқтидорликни, эшитиш идрокини ўрганишга мўлжалланган Массачусети тести; техник қобилиятларни ўрганишда эса Баннет ва Пурдье тестиларини учратиш мумкин.

Интеллектни диагностика этишда Дж. Равеннинг Равеннинг «Мураккаблашиб борувчи матрицалари», Р.Б.Кетелл ва А.К.Кеттеллнинг CFIT тести, Д.Векслер тести, Р.Гарднернинг аналитик-синтетик қобилиятларни ўрганиш тести, Р.Мейлининг аналитик тести, Р. Амтхауэранинг интеллект структураси ўрганиш тести ва бошқа методикаларни учратиш мумкин.

1.6. ШАХСНИ БАҲОЛАШ МЕТОДИКАЛАРИ

Шахсни тадқиқ этиш психология фанидаги асосий муаммо саналади. Шахс кенг кўламли тадқиқот предмети сифатида психолог-тадқиқотчиларнинг диққат марказидадир. Аммо мамлакатимизда психологиянинг жамият талабидан келиб чиқиб янги босқичга қадам қўйганлиги шахс муаммосига атрофлича эътибор қаратишни талаб этади. Бунинг учун шахсни тадқиқ этишда жаҳон психологияси тажрибаларини инобатга олган ҳолда муаммони таҳлил этиш кўзланган мақсадни тўлақонли баҳолаш имконияни беради.

Психологияда шахсни тадқиқ этиш кенг кўламда ўрганиш воситаларига эга бўлса-да, аммо уларни миллий муҳит ва замон талабларига мослаштириш керак бўлади.

Шахсни ўрганиш методикаларининг жаҳон психологиясидаги тажрибаси улар юзасидан яна илмий изланишлар олиб боришга ундайди. Шу боис жаҳон психологиясида шахсни баҳолашга бағишлаган методикалар ва уларнинг хусусиятларини қисқача шарҳлаб ўтиш лозим.

Одамнинг ўрганишда объектив тестлар сифатида шахсни ўрганиш сўровномаларнинг аҳамиятилидир. Шахс сўровномаларининг текширилувчини асосий эътиборни топшириқнинг жавобига эмас, балки топшириққа қаратиши, тест мақсадларининг яширин характерга эгалиги, топшириқларни яхлит тузилма сифатида тақдим қилиниши, психометрик ўлчамга эгалиги уларнинг яроқлилигини белгилайди. Шахсни ўрганиш сўровномалар узоқ вақт давомида ишлаб чиқилади.

Р.Б.Кеттелл ва Ф. Ворбертон (R.B.Cattell, F.Warbuton,1967) томонидан ишлаб чиқилган шахсни ўрганиш сўровномаси бир неча ўн йиллик меҳнат натижасидир. Ушбу сўровнома яратилишида Р.Б.Кеттелл шахс хусусиятларини идентиифкациялашда факторли таҳлилдан фойдаланиб, 18000 та хусусиятларни 16 омилга мужассамлаштиришга эришди Шу боис психологик диагностикада «16 омилли шахс сўровномаси» кенг қўлланилмоқда. Унинг ўзбекча модификациясидан ҳам маҳаллий шароитимизда фойдаланилмоқда.

Баъзи шахслик тестлари когнитив ўлчамга асосланган. Г.Виткина (H.A.Witkin et al.,)ва унинг ҳамкасблари томонидан олиб борилган изланишларда идрок, хотира, тафаккур ва муаммоли вазиятларни ҳал этиш когнитив ўлчам сифатида ўрганилди.

Шахс сўровномалари билан бир қаторда *проектив методикалар* шахсни ўрганишнинг асосий психологик воситаларидан бири сифатида қўлланилмоқда. Аммо ушбу методикалар ўтган асрнинг 60-йилларига қадар назарий асосланмаганлиги, психометрик ўлчамга эга эмаслиги, ҳаққоний натижалар беришга яроқли эмас тарздаги танқидларга дуч келди (Роршахнинг «Одам чиз» тести ва «Сиёҳ доғлари» тести). Бугунги кунда жаҳон психологиясида проектив методикаларнинг истиқболга эга эканлиги эътироф этилмоқда. Проектив методикалар шахсни ўрганиш тестларидан фарқ қилиб, инсоннинг онгсизлигини ўрганиш шахсни баҳолашга ёрдам беради. Проектив методикалар натижаларини шарҳлашдаги беқарорлик, стандарт меъёрларни мавжуд эмаслигини камчиликлари сифатида санаш мумкин.

Шахсни баҳолашда эстетик *табни аниқлаш стили* хорижий психологияда синовдан ўтга. Ушбу тоифа тестларнинг битта намунаси деб Баррон-Велш шкаласини айтиш жоиз.. Бунда текширилувчига 86 та оқ-қора тасвирдаги фигуралар тақдим қилинади. Текширилувчи фигураларни ёқиши ва ёқмаслигини баҳолайди. Унинг баҳоси шахснинг нафақат санъатдаги, балки бошқа фаолият соҳаларидаги креативлигини баҳолашга ёрдам беради. Баррон-Велш шкаласига кўра юқори ва паст кўрсаткичлар шахснинг бир қатор хусусиятларини изоҳлашга имкон берар экан. Юқори кўрсаткичли шахсларда

тадбиркорлик, баҳслашишни ёқтирувчанлик, лидерликка мойиллик, импульсивлик ва бошқа сифатлар хос экан. Қуйи кўрсаткичли шахсларда меҳнатсеварлик, азобланувчанлик ва асосли мулоҳазаловчанлик етакчилик қиларкан.

Шунингдек, шахсни ўрганриишда ҳазил-мутойибадан фойдаланиш ҳам мумкин экан. Шахснинг ҳазил-мутойиба ва карикатурага берадиган жавоби унинг хусусиятларини ёритишга имконият туғдиради. *Ҳазил-мутойиба тестларида* мутахассислар кўпроқ ҳазил ва карикатуралардан фойдаланилади. Масалан, шахсни ўрганувчи ҳазил –мутойиба тести (IPAT)да ҳам текширилувчилар ҳазил ва карикатура расмларни баҳолайдилар. Ушбу тест А ва В шаклдан иборат бўлиб, биринчиси 104 та, иккинчисида 132 та ҳазил ва карикатурадан ташкил топган. Методика натижалари шахсни 13 шахслик омилларини ёритиш имконини беради.

Баъзан халқ донишмандлигининг ноёб намунаси саналмиш мақолларни ўрганиш ҳам шахсни диагностика этишнинг энг мақбул воситаларидан бири саналади. Ҳаттоки бу борада хорижий психологлар XX асрнинг 50-йилларидаёқ мақол ва афоризмларга асосланиб шахсни баҳолаш методикалари ишлаб чиқилганлиги диққатга сазавордир. Ўзида 130 та тасдиқни мужассамлаштирган Б.М.Басснинг «Машҳур ўғитлар» тести (B.M.Bass, 1956) ушбу тестлар тоифасига киритилади. Бу тест натижалари омилли таҳлил қилинади ва шахснинг хулқ-атворига мос келувчи хусусиятлар ажратиб олинади.

Шахсни баҳолашнинг мақбул воситаларидан бири «вазиятли тестлар» ҳисобланади. Ушбу тестлар иккинчи жаҳон урушидан сўнгра кенг тарқалган бўлиб, унда текширилувчиларга вазиятлар орқали таъсир кўрсатилади. Натижада ҳосил бўлган жавоб реакциясига кўра шахс баҳоланади. Дастлабки, вазиятли тестларни Г.Хартшорн, М.Мее ва унинг ҳамкасблари (H. Hartshorne, M.A.May) томонидан ишлаб чиқилган. Улар тақдим қилган тестлар болалардаги характернинг табиати ва ривожланишини тадқиқ этишга қаратилгандир.

Яна бир гуруҳ методикаларда шахснинг ўзини ва атрофдагиларни кўришга, атроф муҳитни қандай идрок этишга бағишланган. Булар шахс конструктлари

деб аталади. Шахс конструктлари борасидаги изланишларда америкалик психолог Г.А.Келли ва унинг ҳамкасбларининг улуши юқори.

Бугунги кунда ўзбек муҳитида шахсни ўрганишга доир бир қатор методиклар мавжуд. Улардан кенг кўламда тақдқиқотлар ишлатилиб келинаётган ва апробациядан ўтганлари сарасига Р.Б.Кеттелнинг "Шахсни 16 омил ёрдамида ўрганиш сўровномаси", Г.Ю.Айзенкнинг "Экстраверсия-интроверсия ва нейротизмни ўрганиш сўровномаси", Л.Т.Ямпольскийнинг "Психодиагностик тести", Миннесоти шахсни кўп омил ёрдамида ўрганиш сўровномаси (СМИЛ, Л.Собчак модификацияси), К.Леонгард ва Шмешик сўровномаси ва бошқаларни киритиш мумкин.

Шахс қиёфасини ўрганиш

Инсон хулқ-атворининг прогнозлаш масаласини ҳал этишда иккита тушунчага мурожаат этилади: профил ва ундан келиб чиққан ҳолда «хислатлар». Ушбу тушунчаларни қўллашда индивидга, унга ҳар хил хислатларни мужассамлашувига кўра турли талаблар қўйилади: вазият, асосий синчковлик ва диққат, «эътиборлилик-эътиборсизлик». «батартиблик-эҳтиётсизлик», одамлар билан учрашиш ёки танишиш асносида муомалаг киришимлилик-одамовилик», ҳозиржавоблик-бетгачопарлик.

Психологияда ҳар хил вазиятларга кўра хислатлар ифодаланади. Шу сабабли психологияда энг асосий хислатларни ёки универсал деб номланади.

Бундай хислатлар психологияда «темперамент хоссалри» сифатида фаолиятнинг умумий динамик тузилишини ифодаловчи функционал тушунчалар ҳисобланади (Мерлин В.С.1975) ёки «асаб тизими хусусиятлари субстонционал тушунчаси (Б.М.Теплов, 1961, Небилицин 1966).

Ижтимоий, касбий тараққиётнинг даражасига кўра улар характер хислатлари тарзида баҳоланади (Н.Д,Левитов, 1960. Б.Г.Ананьев).

Психик бошқарувнинг уч даражаси:

-органик

-индивидлик

-шахслик (В.В.Столин, 1983).

Қиёфа инсон хулқ-атворининг интеграл диспозицияда органик, ижтимоий меъёрий ва шахслик ҳаракат тизими остида мужассамлашган ҳолати сифтида қаралади.

— Конституциоан-организм хоссаларини шартловчи ва максимал кенг вазиятлар учун чекланган.

— Индивидлик-ижтимоий меъёрий вазиятларга маълум нисбийлик берувчи ҳаётий фаолият тажрибасини шартлайди.

— Шахслик-ўзининг хул-атворини лойиҳалаш ва таҳлиллаш асосида ички муҳитини шартлайди.

Конституционал диспозицияда темперамент?

В.С.Мерлин «Очерки теории темперамента» китобида «Темперамент белгилари тўғрисида турли муаллифлар хилма хил қарашларга эга эканлигини қайд этиб ўтди. А.Бэн (18866) йил Темперамент кераксиз, ўрганишга ҳожат қолмаган муаммо сифатида қаради. А.Ф Лазурский эса А.Бэннинг фикрларини тасдиқлади ва темперамент ҳақидаги таълимот ўз даврини яшаб бўлди деган хулосани берди.

Дифференциал психофизиологияда бу борада анчагина ишлар қилинган бўлиб, янгиликларга асос солинди. Натижада кенг татбиқ этишга яроқли психодиагностик методикалар пайдо бўлди.

Стреляунинг (Поляк психологи) «Темпераментни ўрганиш тест-саволномаси» психофизиологик концепцияга асосланади (Павлов-Теплов). Тест-сўровнома 134 саволдан иборат бўлиб, биринчи шкалада 45, иккинчи шкалада 44 ва учинчи шкалада 45 та савол мавжуд.

Г.Ю.Айзенкнинг И.П.Павлов ва К.Г.Юнг қарашларини бирлаштириб, индивидуалликнинг икки асосий параметрини кўрсатишга муваффақ бўлди: «экстраверсия-интроверсия», «нейротизм-эмоционал барқарорлик».

Ушбу сўровнома 57 саволдан иборат бўлиб, унда:

— Экстраверсия-интроверсия-24 та савол.

— Нейротизм-барқарорлик –24 та савол.

— Ёлғон –очиқлик-9 та савол.

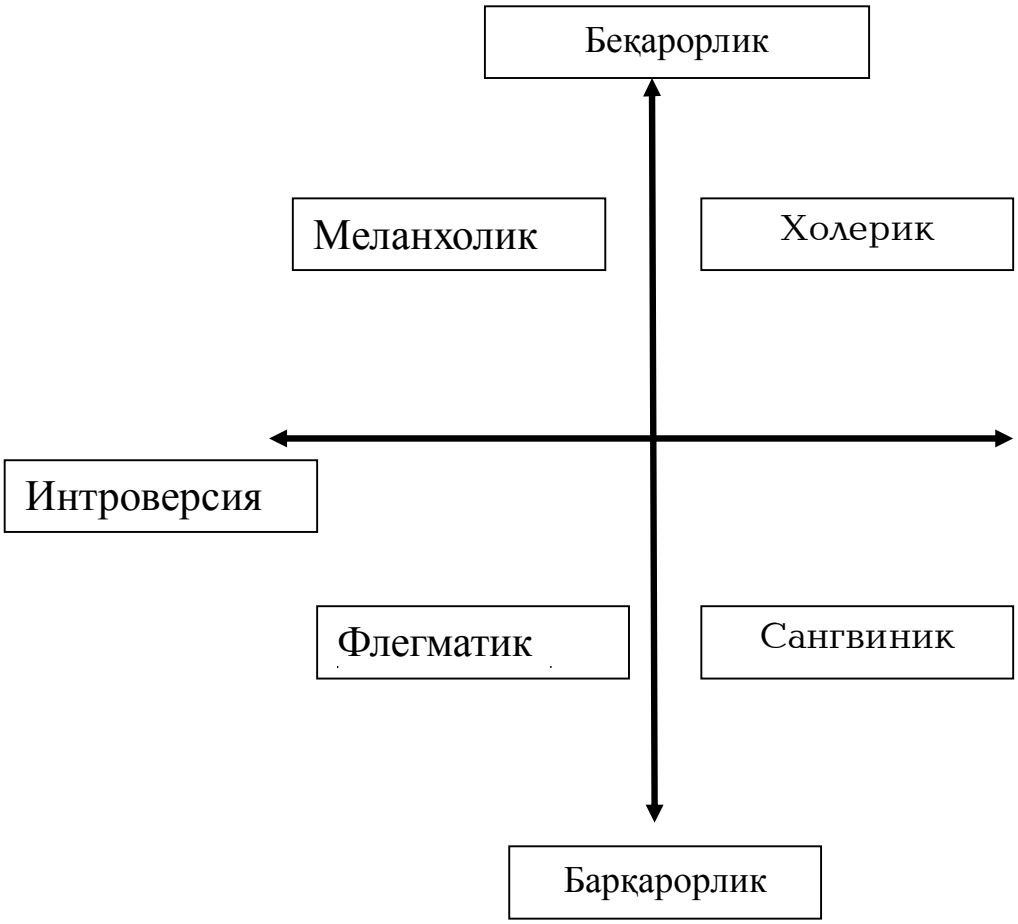

Замонавий психодиагностикада темпераментни ўрганиш борасида изланишлар ҳам ижтимоий, ҳам конструктив диспозицияларни қамраб олишга ҳаракат қилинган. Бу борада Б.М.Русалов «Темперамент структураси ўрганиш» тестини тақдим этган. Ушбу тест таркибида 9 та шкала мавжуд: 1) эрг; 2) социал эрг; 3) темп; 4) социал темп; 5)пластиклик; 6) социал пластиклик; 7)эмоционаллик; 8) социал эмоционаллик ва 9) назорат шкаласи

Шахслараро муносабат муаммо психологик тадқиқотларда турли умумий психологик, педагогик психология, ёш психологияси ва ижтимоий психология нуқтаи назардан ўрганилганлиги жуда кўп тадқиқот предмети ва объектларини таҳлил этиш жараёнида кузатилади. Бу борада Америкалик олим Э.Берннинг трансакт таҳлилига концепциясининг марказий тушунчаларини ёдга олиш лозимдир. Шахслараро муносабатнинг бир неча алоқа йўллари, яъни вояга етган киши-вояга етган киши (В-В), ота-она-ота-она (О-О), бола (фарзанд) – бола (фарзанд) муносабатларининг ўзига хос тавсифи берилган. Уларнинг ўзаро боғланишлари, яъни Ота-она – фарзанд (О-О Ф) муносабат тизими билан боғлиқ, чунки трасанкт муносабат тизимига кўра боланиннг ижтимоийлашувида ота-она тарбиясининг ўрни муҳимлиги ва бу тарбия таъсири сақланиб қолиши таъкидланади. Трансакт муносабат тизимига кўра ҳар бир шахс Менида бир қатор ҳолатлар бўлиб, улар ота-онаси Менидаги ҳолатларни такрорланиши экан. Шу сабабли ҳам оила муҳитидаги тарбияда ота-она томонидан ўтказиладиган таъсирларнинг муҳимлиги фарзанд хулқ-атвори тасаввурида шаклланиши лозим бўлган ижтимоий тимсолларга ўз таъсирини ўтказади.

Шахслараро муносабатни ижтимоий психологик жиҳатдан ўрганишда уни катта социал гуруҳдан (миллат, ишлаб чиқариш жамоаси) бошлаб, интим, диада муносабатлари (эр-хотин, ота-она-фарзанд ва бошқалар)дан иборат кенг тадқиқот майдонига эга. Шу сабабли ҳам ушбу доирадаги муаммоларни ўрганишда психологияда конкрет методикалар мавжуд. Шахслараро муносабатни психодиагностикасига доир методикалар тизимига эътибор қаратадиган бўлсак, уларга ҳар хил асослар бўйича ёндашиш мумкин:

-тадқиқот объектига кўра (гуруҳлар орасидаги муносабат, гуруҳ ичидаги жараёнларни ўрганиш, диада муносабатлари ва бошқалар);

-тадқиқот ҳал этиши лозим бўлган вазифаларига кўра (гуруҳдаги жипсликни, ҳамкорликни ва бошқаларни ўрганишга қаратилган);

-тадқиқот методикаларининг тузилиш хусусиятига кўра (саволнома, проектив методика, социометрия ва бошқалар);

-шахслараро муносабат диагностикасини ўрганишни ҳисобга олганда (субъектив муносабатларни ўрганиш методикаси, муносабат иштирокчининг шахслик хусусиятларини ўрганиш методикаси, шахслараро муносабатдаги субъектив хусусиятларни ўрганиш методикаларидан иборат).

Тадқиқотимиз мақсад ва вазифасидан келиб чиқиб, муаммони амалий жиҳатларини ўрганишга қўл келувчи методикларни саралашга ҳаракат қилиб, бир қатор шахслараро муносабатни ўрганиш методикаларни мазмун ва моҳиятини таҳлил этишт имкониятига эга бўлдик.

Тадқиқот муаммосига кўра шахслараро муносабатни амалий ўрганиш методикалари инсон ҳаётининг турли жабаҳаларини қамраб олганлиги ва ҳар хил психологик детерминантлар таъсирида бўлиши билан бир-биридан фарқ қилади. Шу сабабли ҳам аниқ методикалар ўзининг тадқиқот чегарасига эга, агар ундан фойдаланиш зарурати туғиладиган бўлса , методика билан боғлиқ “девалидизация” тадбирини амалга ошириш лозим. Бир-бирини яхши танишлар гуруҳида социометрияни ўтказиш анча қўл келиши психодиагностика амалиётида ўз исботини топган усул ва ҳаттоки унинг бугунги кунда 4000 минга яқин модификацияси амалиётда қўлланилаётганлиги қайд этилади. Аммо бюу методикании турли хил шахслараро муносабатни билиш даражасида татбиқ этиш қийинчилик туғдиради. Аммо социометрия оилавий муносабталарни тадқиқи этишдан кўра, ўқувчилар, спортчилар ва ишлаб чиқариш жамоаларидаги маълум муносабат хусусиятларини, гуруҳнинг жипслиги, гуруҳдаги млоқотга мойиллик ва гуруҳ аъзоларининг ижтимоий мавқеини баҳолашда қўлланилган ().

Яна бир ҳолатни айтиб ўтиш лозимки, шахслараро муносабатни амалий ўрганиш методикаларида гуруҳдаги мотивациянинг шаклланганлик ва психокоррекция мақсадларда фойдаланиши билан ажралиб туради. Юқорида шахслараро муносабатни амалий ўрганиш воситаларини таҳлилига кўра баён этилган методикаларнинг хусусиятдан келиб чиқиб, маълумотларга мурожаат

қиладиган бўлсак, Дж.Моренонинг социометрик тести шахслараро муносабатни субъектив танлаши асосида диагностика қилишга мўлжалланган. Маълум гуруҳдаги шахсларнинг бир-бирини ўзаро танлашига таяниши (иш, дам олиш ва бошқалар). Собиқ совет психологиясида методика билан боғлиқ етарлича тадқиқотлар олиб борилган Социометриянинг бугунги кунда татбиқ этилган янги модификациялари мавжудки, улардан бири аутосоциометрия методикаси деб номланади (Данилин К.Е.). Бу модификацияда шахслараро муносабат респондентларнинг ўзлари томонидан инсонларнинг бир-бирига ва ўзига муносабатини аниқланиши кўзда тутилган. Ушбу методиканинг Коломинский Я.Л. томонидан модификация қилинган болалар варианти ҳам мавжуд бўлиб. У болалар гуруҳини аъзоларини бир-бирига муносабати, социал статусини, социал установкасини, ўзаро муносабат жараёнида тенгдошларини кечинмаларини ва уларнинг ўзаро бир –бирларини тушуниш даржасини ўрганишга эришиш мумкин. Аммо юқоридаги методикаларнинг алоҳида камчилиги сифатида қараладиган бир томони мавжуд дейиш мумкин. Уларнинг кўпчилигида шахслараро муносабатда субъектив баҳолаш етакчи ўрига чиқиб қолмоқда.

Ўз ўрнида олдин таҳлил этилган ҳолатлардан фарқли ўлароқ иккинчи инобатга олинадиган гуруҳ методикалари шахслараро муносабатни четдан баҳолаш методикаси ҳисобланади. Бу борада бугунги психологик тадқиқотларда ҳамда психодиагностикада ҳали етарлича тажриба мавжуд эмас.

Бу борда инсонларнинг просемик хулқ-атворига қонуниятларига асосланган, энг аҳамиятга эга бўлган методикалардир. Проксемика инсоннинг психологик зонаси ҳақидаги тадқиқот соҳаси ҳисобланади. “Проксемика” тушунчасини америкалик антрополог Эдуард Т. Холл томонидан фанга олиб кирилган. Инсонинг фазовий майдони 4 зонага бўллингган: интим, шахсий, социал ва ижтимоий Бу тоифа тадқиқот методикаларининг ўзига хослигини субъектларни нотаниш ёки бошқа гуруҳдаги кишилар билан муносабати шароитида ўзини тутиши ва бошқариши ҳисобга олиниб баҳолашга таянилади. Бунда уларнинг муносабати масофаси инобатга олинади.

Бугунги кун психологик амалиётда тадқиқотлар “шахс майдони” феноменига кўра ўрганиш воситаси уч категорияга таяниб ажратилади:

1. Реал вазиятларни кузатиш техникаси;
2. Реал вазиятни моделлаштириш техникаси;
3. Проектив воситалар. (А.А.Бодалев).

Аммо биз олиб бораётган тадқиқотда оиладаги шахслараро муносабатни ушбу фаолият техникалари алоҳида вазиятларни ташкил этиш оилавий муносбатларни ўрганишда анча мураккаблик туғдириши табиий.

Амалиётда шахслараро мунасабатлар ҳақида ишончли маълумотлар олишда кузатиш методикаси анча ишончли эканлиги кўп бора таъкидланади.

Собиқ совет психологияси ва мамлакатимиз психологиясида проксемик характердаги тадқиқотларга доир методикаларни жуда кам учратамиз. Аммо хорижий психологияда икки кишининг проксемик хулқ-атвори кузатувчилар томонидан тадқиқ этилганлиги (Cronje E, Moller A,), худди шунингдек тадқиқот гуруҳ аъзоларининг проксемик хатти-ҳаракатлари видиопленкада ёзиб олиш ва сўнгра иштирокчиларнинг хатти-ҳаракатлари муҳокама қилиниш орқали ўрганилади (Peterson К., Draper D, Roscol).

Дж. Кютнинг шахслараро муносабатни символли моделлаштириш методикасида респондентларга ҳар хил масофада жойлашган стол ва стуллар фотографиялар тўплами тақдим этилади. Респондентлардан улардан энг комфорт жойлашганлигини танлаш таклиф этилади. Ушбу методиканинг бошқа вариантида эса респондентлардан анча фолликни талаб этадики, уларнинг ўзлари вазиятларни тузиб чиқишлари лозим бўлади. Вазиятларни ҳосил қилишда одамлар ва ўйинчоқлар ҳамда бошқа объектлардан фойдаланадилар. Бу ерда символлар, объектларни жойлашувига муаллиф инсонлар ўртасидаги масофага қараб муносабатлар тўғрисида хулосага келади.

Бу борада яна бир қатор методикалар мавжудки, уларда кузатиш ва талқин этишнинг эксперт баҳолаш усули, ситуацияли тест (Р.Бейлс), ота-она-бола интеракциялари (Mash E, Terdo L), ҳамкорлик, лидирлик, рақобат ва кооперацияни диада кўригнишда ўрганиш учун махсус тўпламларни тахлаш

ўйини (М. Дойч ва Р.Краус), диада шаклидаги ўзаро таъсирлашувни ўрганиш учун “Тутқун диеллиммаси” ўйини орқали кооператив ва рақобат хулқларга хос танланмани бажариш таклиф этилади ва баҳоланади (M.Kelley).

Бундан ташқари шахслараро муносабатга таъсир этувчи индивидуал хусусиятларни диагностикаси доирасида ҳам бир қатор методикалар психологик амалиётда қўлланиб келинаётганлиги сир эмас: шахсни психологик ўрганиш Калифорния сўровномаси ва Т.Лири методикаси.

Америкалик психолог Дж.Гоух томонидан тақдим этилган шахсни психологик ўрганиш Калифорния сўровномасининг мақсади-маълум вазиятларга одамлар қандай қарайдилар ва бу ҳақида нима дейишлари орқали шахснинг социал психологик характеристикаси ёритилади. Саволнома 480 та саволда иборат бўлиб, 18 та шкаладан иборат стандарт меъёрга эга. Саволнома шкалалари таҳлил этиш вақтида тўрт гуруҳга бирлаштирилиб интерпретация қилинади.

Дастлабки 6 шкала биринчи гуруҳга кириб, уларда шахслараро муносабатдаги мувозанатлашганлик, ўзига ишонч ва адекватликни баҳолашга қаратилган.

Иккинчи гуруҳ шкалалари шахснинг етуклиги ва социаллашувини, унинг масъулияти ва шахслараро қадриятларини ёритишга қаратилган бўлиб, бу гуруҳда ҳам 6 та шкала мавжуд. Учинич гуруҳдаги шкалалар инсоннинг эришганлик ва камолоти, унинг интеллектула имкониятларини баҳолайди, Унда комформлик, мустақиллик ва интеллектуал самарадорлик шкалалари мужассамлашган. Тўртинчи гуруҳга психологик хусусиятга эгалик, эгилувчанлик ва назокатлиликдан иборат учта шкала ўрин олган бўлиб, омадлилки туйғуси, яхши таассурот ва одатликка хосликни баҳолайди.

Кейинги тест батареяси Т Лири :

Октантлар қуйидаги психологик тенденцияларни характерлайди

1. Лидерликка мойиллик, ҳукмронлик, зулмкор.

II. Ўзига ишонч- ўзини яхши кўриш.

III. Талабчанлик.

IV. Ишончсизлик (скептизм)- қайсар-салбийлик (негативизм)

V. Ён беришлик-безор-пассив бўйсунувчанлик.

VI. Ишонувчанлик-итоаткорлик-тобелик.

VII. Кўнгилчанлик-мустақил эмас, ҳаддан ташқари ён берувчи

VIII. Раҳмдиллик-беғаразлик-фидокорлик.

Шунингдек шахслараро муносабатни ўрганишга доир проектив методикаларнинг аҳамияти катта эканлигини эътироф этиш мақсадга мувофиқ, чунки оилавий муносабатлардаги бузилишларни диагностикасини ўрганишда Роршашнинг ҳамкорлик тести, бола шахсини ўрганишда қўлланиладиган “Оила расми” методикаси, муносабатларни ўрганиш ранг тести (методика В.Н Мясищевнинг муносабат концепцияси ва Б.Г.Ананьевнинг психик тузилмаларнинг тимсолли табиати ғояси ва А.Н.Леотьевнинг шахснинг мазмунга эгалик ҳақидаги тасаввурлари асос қилиб олинган). Методикани яратишда М.Люшернинг саккиз рангли тестидаги ранглар тўпламидан фойдаланилган

Ю.Я. Рижонкиннинг коммуникатив дистанцияни (оралиқни) аниқлаш методикаси (КДАМ) эса турли хил гуруҳлардаги шахслараро муносабат оралиқларини ўрганиш имконини беради.

Методика фойдаланиш учун анча қулай ва содда бўлиб, текширилувчилар учун ортиқча муаммо туғдирмайди. Бу воқеликни унинг умумий тавсифидан пайқаш мумкин. Методика мулоқотдошларни маълумот айрибошлаш жараёнида бир-бирига ўзаро таъсирлашуви, мазкур жараёнидаги оралиққа аниқлик киритади. Бунинг учун муомала иштирокчилари бир-бирига қанчалик яқин ёки узоқ туриши ҳамда ўртадаги коммуникативлик (коммуникатор ва реципиент) ролини аниқлашда бир қатор топшириқларни бажаришлари лозим.

Шахслараро муносабат психодиагностикасидаги методиклар хилма хил ва кўплиги билан бошқа йўналишдаги тестлардан ажралиб туради.

1.8. ПРОЕКТИВ МЕТОД

Проектив психология тарихи ярим асрлик тарихга эга бўлса-да, ундан олдин ҳам баьзи олимлар инсон проекциялари масаласига тўхталиб ўтганлар. Уларнинг қарашлари проектив психология ҳақидаги классик назариялар ҳисобланади. Проектив тестлар масаласига тухталишдан олдин проекция тушунчаси мазмунига эьтибор бериш лозим. Проекция тушунчаси дастлаб, З.Фрейд томонидан шахсларнинг онгли ва онгсиз тарзда кучирилган шахсий хусусиятлари,ташки обьектларга нисбатан муносабатини ифодалаш учун кулланилган.Проекция лотинча «proektio» сузидан олинган бўлиб,олдинга иргитиш ,ташлаш маьносини билдиради. Проекция баьзида инсоннинг мен механизми билан , ички химоя куч сифатида намоён булишини Фрейд таькидлайди.Проекция сублимация, рационализация, форигланиш каби тушунчаларни ҳам камраб олади. Г.С. Фримен инсондаги проекцияларни шундай изохлайди.

1.Онгсизлик ҳолати, яьни инсоннинг бу ҳолатда бошқа кишиларнинг ғоя, қараш, истак, эмоция ёки характер хислатларини ўзига олиши сифатида.

2.Ўз шахсий эҳтиёжларини бошқаларга кучириш сифатида .

3.Қандайдир тажрибага асосланган нотўғри хулоса чиқариш сифатида қарайди.

Бундан ташқари баьзи олимлар айнан проекция сузини куйидагича ифодалайдилар. Проекция - воқеликни, инсонларни, намоён қилинган стимулларни идрок этиш муайян даражада шахснинг психик ҳолати, эҳтиёжлари, хусусиятларига мос равишда тафсифлаш тенденцияси мавжуд. Проекция–англанмаган психологик механизм саналади, яьни проекция элементлари онгсиз тарзда идрок қилинади. Бу ҳолат клиник тадқиқотлар, психотерапивтик изланишларда ҳам яққол кўзга ташланган. Чунки проектив тестларга берилган дастлабки таьрифлар клиник нуқтаи назардан берилган. Проекция сузли ассоцияциялар, тугалланмаган сўзлар, расм ва доғлар, текширилувчилар чизган расмлар, турли қўзғатувчи стимуллардан иборат. Лекин проектив методикалар илдизи 1904-1905 йилда К.Густав Юнг томонидан

яратилган сўзли ассоцияциялар тестига бориб тақалади. Бу методикани яратиш билан Юнг шахснинг онгсизлик ҳолатларидаги кечинмаларини ассоциатив диагностика қилиш мумкинлигини кўрсатиб берди. Кейинчалик ассоциатив тестнинг турли вариантлари айбдорлик хиссини аниқлашда (ёлғон детектори) М.Вейртгаймер ва А.Р.Лурия томонидан нормани патологиядан ажратиш ва бошқа вазиятлар учун қўлланилган. Проектив тестлар каторидаги тугалланмаган хикоя ёки гап тести ҳам Юнгнинг ассоциатив тестидан келиб чиққан деб ҳисобланади. Бундан ташқари Европанинг классик психология мактаби вакиллари Френк, Г.Роршах, Г. Мюррей каби олимларнинг хиссаси проектив тестларни келиб чикишига кенг аҳамият касб этади. Юкорида айтилгандек дастлабки проектив тестлар клиник характерда тадбиқ этилган. Проектив психодиагностиканинг юзага келиши Г.Роршахнинг 1921 йилда Германиянинг Берн шахрида чоп этилган «Психодиагностика» асари билан богланади. Ўзи рассом булишига карамай Роршах саньат ва рассомчилик тарихига жуда кизиккан .Унга маьлум булишича,буюк рассом Леонардо Да Винчи уз хаёлини осмондаги булутлар, улардаги турли шаклларни узок вакт давомида кузатиш ва уларни таҳлил қилиш орқали машқ килдирган.Бу хусусият яьни атрофимиздаги «предметли дунёни жонлантириш»барчага, айниқса рассомлар ва ёш болаларга хос булган хусусиятдир деб каралди. Г.Роршах талкинига кура сиёх доглари, яьни куришга юналтирилган сиёх доглари мотор (харакат) фантазияларини жонлантиради. Роршахдан аввал сиёҳ доғлари билан бошқа олимлар асосан Россияда Ф.Е. Рибаков, Францияда А.Бине ва Валлон Анрилар тадқиқот олиб борганлар.Бирок Роршах биринчи бўлиб фантазия образларини шахснинг сифат ва хислатлари билан алокасини исботлаб берди. Роршахнинг тадқиқотлари ғояси бугунги кунда икки йирик йуналишларда АҚШ (Beek Klopfer, Davidson Rapoport) ва Европада (Bohm, Doosli-Listeri) билан урганилмокда.Россияда Роршах тестини ўрганишга уринишлар XX-асрнинг 20-30 йилларига тўғри келиб,у асосан шахснинг аномал хусусиятларини аниқлаш,невроз ва психопатиялар диагностикасида, шунингдек эпилепсия (тутканоклик) касаллигини тадкик қилишда фойдаланилган.

Шунингдек 1935-1939 йилларда купгина проектив тестлар яратилиб психотерапияда кенг кулланилган.Бунда турли хил касалликлар ва трамваларнинг шахс психикасига таьсири ,касаллик ва соғломлик уртасидаги аломатлар урганилган. Шулар каторида 1935-йилларда журналларда чоп этилган тематик апперцепция тести (ТАТ)ни киритиш мумкин. Бу тест келиб чикишига кўра фантазияни экспериментал ўрганиш методикаси сифатида юзага келди .Унинг муаллифи Г.Мюррей ҳисобланиб, Роршах тести сингари келиб чикиш тарихи мавжуд.Бунда шундай масала юзага келди, педагог ва психиатрларга текширувчилар учун махсус танлаб олинган сюжетли расмлар асосида тузилган хикояга караб, инсоннинг кизикишлари ,майллари ҳақида хулоса чиқариш мумкинлиги олдиндан маьлум бўлиб, баьзида эса психиканинг касаллик ҳолатини ҳам аниқлаш имкони мавжуд эди. Бир қарашда ТАТ фикри Роршах ғоясига караганда анча содда ва аниқ куринар бирок, бунда муаллифнинг кахрамонлари такдири ва расмлари тўғрида-тўғри акс этади-ю, баьзилари карама –карши маьно акс этиши муаммо тугдиради . Утган асрнинг буюк эртакшунослари ёзган эртаклари мазмуни ҳам проектив характерли ҳисобланган .Бу эса болаларнинг турли хил психологик хусусият ва ҳолатларини ўрганишда кул келган. Францияда Ш.Перро, Германияда ака-ука Гримлар жуда куп проектив характерли эртаклар яратган. Бунга мисол килиб «Кизил шапкача», «Ухлаб ётган паризод», «Доно киз» , «Бури билан эчки», «Кор маликаси», каби эртакларни келтириш мумкин. Айнан, ушбу эртаклар ҳам проектив тестларнинг келиб чикишига сабаб булган деган маьлумотлар мавжуд . Бундан фаркли равишда проектив тестлар масаласи ва проекция тушунчаси психологиянинг бир қанча соҳаларида бахсбоп бўлиб булган.Шу жумладан экспериментал психология , аналитик психология, холистетик психологияда кенг тадкик қилинган . Аналитик психологияда айнан эртакли проектив тестлар орқали болаларнинг онгсизлик ҳолатларини тадкик этиш кенг йулга куйилган. Бугунги кунда бу эртакли терапия номи билан ғарбда машҳур саналади. Умуман олганда проектив тестлар масаласи бахсбоб масалага айланиб ,у олимлар уртасида турлича фикрлар ва қарашларни келтириб чикарди. З.Фрейд

фикрига кура проектив тестлар мазмунан онгсизликни ифодалайди шу билан бирга инстинктив характер касб этади. Холистетик психология вакиллари проекция масаласига бошқача назар билан караб ,у инсоннинг субьектив ёки ички дунёси билан богликлигини таькидлайди , бу эса инсондаги структурали яширин максадлар борлигини ифодалайди . Айнан шу ҳолат барча кишиларда «шахсий дунё» деб аталади. Буларга карши равишда экспериментал психология вакиллари проекция ва проектив тестлар масасаласига узгача караган .Бунга кура проекция тушунчаси назорат ва билиш усули , идрокли жараён билан характерланади: атрибутив проекция , классик проекция , артистик проекция, рационал «аклий» проекция , муносабатли проекция ва симилятив проекция .

Атрибутив ва классик проекциялар инсон характерида узини англаш билан вужудга келиб , ундан бошлаб карама -карши орттирилиши таькидланади . Артистик проекциялар идрокнинг детерменантлиги ва актуал эҳтиёжлар пайдо булиши ва кондирилиши билан богликлиги курсатилади .Бу фалсафий оким булган Аутизм қарашларини ҳам уз ичига олади. Рационал проекциялар эса инсон характери , хулк -атвори ва акл-заковатини мазмунини белгилайди .Ва бу Д.Холмснинг проекция тушунчаси классификацияга берган таҳлилида кенг урин олган .

Проектив психологиянинг келиб чикишига В.Вунд, Ф.Гальтонларнинг тадқиқотлари ҳам катта аҳамият касб этади. Улар Вюрцбург психологиясида дастлабки экспериментал тадқиқотни утказганлар.Тадқиқот «Ассоциатив сузлар» методикаси олиб борилган. Бунда шахслардаги характер хусусиятлари урганилди .Лекин , куплаб олимлар фикрича дастлаб проектив тестларни К.Г.Юнг ишлатганлиги таькидланади .Юнг эркин ассоциациялар тести орқали барча проектив тестлар характерини очиб берди.Яьни бу шахсни диагностика қилишни комплекс усули деб ҳам тан олинди. 1910-йилларда тадқиқотчилар Г.Кент , К.Г.Юнг, А.Розановалар АҚШда шахсларни фавкулодда ҳолатларда урганадиган стимулли тестлар яратишга киришди. Бунда юз кишидан натижалар олиниб ,улардаги индивидуаллик хусусияти урганилди. Бу методика гарчи клиник характерли бўлсада ,кейинчалик бошқа олимларнинг ҳам

назарини торта бошлади. 1946-йилда Рапопорт К.Г.Юнг тадқиқотларидан келиб чикиб 60 та стимулли сузлардан иборат методикани яратди. Методика асосида психоаналитик назария ётиб, шахслардаги ички низоларни низоларни фаолиятдаги ментал бузилишларни урганади.Баъзи олимлар эса З.Фрейд нинг 1909-йилда босилиб чиккан монографияси «психоанализ асослари»да проектив тесларнинг дастлабки назарий асослари ётишини таькидлайдилар .19 аср охирида ва 20 асрнинг 30-40-йилларида проектив тестлар ва уларнинг турли йуналишдаги мактаблари пайдо булди 1921-йилда Г.Роршах амалга оширган иш проектив методикаларни эмпирик тадқиқ қилишнинг янги талқини деб ном олди. Бундан ташқари проектив тестлар ривожи 1920-йиллардан сўнг жадал ўсиб борди. 1939-йилга келиб Френк фанга хақиқий проектив методика тушунчасини қўллади. Шундан кейин проектив методикалар турли хил вазиятларда ва соҳаларда кенг кулланила бошлади. Масалан тадқиқотчи Г.Мюррей, Юнг ва Роршах ишларидан келиб чиқиб вояга етмаган жиноятчиларни сирларини очишда кул келадиган проектив тест яьни ТАТ(тематик апперцепция) ни суд- психологик экспертезасида кенг куллаган. Гарвард психологик клиникасида ҳам кенг йўлга қўйилган. Бунда синалувчилар ошкор этишни хохламайдиган ёки яшириб келаётган хотиралари ,ғоялари , кечинмалари очиб берилган .

Хорижий психологияда кенг қўлланилган проектив методика бу Люшернинг «Ранг тести» бўлиб, у шахслардаги конфликт, агрессивлик, шахслараро муносабатдаги келишмовчиликлар шу билан бирга исонларнинг рангларга муносабатини аниқлашга кенг имкон берган. Бундан ташқари ушбу тест соғломлик ва касаллик уртасидаги тафовутларни аниқлашда ҳам кулай методика ҳисобланган.Люшер фикрича инсон проекцияларини ранглар билан ҳам ёркин билиш мумкин. Чунки хар бир киши узи ёктирган ва ёктирмаган ранглари билан уз хусусиятини белгилайди деб таькидлади. Кейинчалик проектив тестларнинг новербал вариантлари кенг таркала бошлади .Шулар жумласида геомитрик фигуралар тести ,уз рамини чизиш ,манзаралар курсатмаси ,орқали инсонларнинг хиссий олами ,ижодий қобилиятлари ҳақида

маьлумот олинган. Тест талабига кура обьектив мазмун касб этган.Чунки берилган йурикномалар бу ҳолатни таьминлашга хизмат килган. Бугунги кунга келиб проектив тестларларнинг янги модификациялари психолог олимлар томонидан куплаб яратилмоқда .

Проектив методиикаларнинг классификацияси

Биз қуйидаги параграфда проектив методикаларнинг классификацияси хусусида тўхталиб ўтамиз. Проектив методикаларни татбиқ этиш жараёнида уларнинг классификацияси бир қатор жиҳатларни инобатга олишни талаб этади. Қуйида классификацияга доир келтирилган айрим ёндашувлар устида тўхталамиз.

Машхур психолог олим Л.Френк барча проектив тестлар тўғрисидаги назарий ва амалий маьлумотларни узлаштириб ,уларнинг янгича классификациясини яратди(10.32-38 бетлар).Унингча хар бир турдаги проектив тест алохида мазмун касб этиб ,узига хос таҳлилни талаб этади.Методикаларни гуруҳларга булиш ,тадқиқот натижаларини таҳлилини осонлаштиради ва тадқиқотчига кулайлик олиб келади Бугунги кун амалиётида проектив тестларнинг бир қатор турлари қўлланилиб келинмоқда:

— Конституциявий методлар.

— Конструктив методлар .

— Интерпритацион методлар .

— Катартистик методлар .

— Эксприссив методлар.

— Имприссив методлар .

— Аддитив методлар .

Юкоридаги хар бир тестлар турига алоҳида проектив методикалар кириб, улар турлича мазмун моҳиятга эга.

1.Конститутцивий характерли проектив тестлар каторига «Тугалланмаган сузлар», «Тугалланмаган расмлар» тестлари кириб, ўтказилиш техникасига кура турли ситуацияли (вазиятли) структуралардан иборат. Методика материаллари

аморф характерга эга бўлиб,текширилувчилардан асосан мантикий мулохазалашни талаб этади. Ушбу методиканинг муаллифи Сакса Леви ҳисобланиб ,тест оммабоп тестлар каторига киради. Муаллифдан олдин ҳам ушбу методика, экспериментал психологияда кулланилган . Юқоридаги вариантини эса Сакс ва Левилар янги вариантда тузганлар. Методикада 60 та тугалланмаган сўзлар келтирилган бўлиб, улар 15 та гуруҳга ажратилган. Методика саволлари орқали шахснинг олавий муносабатлардаги хулк-атвори , уз-узидаги карама -каршилик чегараси , сексуаал характер хусусиятлари, қўрқув ва хиссий бузилишлар ,келажакдаги ва бугунги кундаги орзу истаклари ,ота-онаси билан муносабати шу билан бирга дуст якинлари билан муносабат мазмуни аниқланади.Тест ўтказишда алоҳида анкета мавжуд бўлиб у текширилувчиларни тестга тез йўналтириш хусусиятига эга.Шу қаторда тадқиқотчи Варттегнинг «Тугалланмаган расмлар» тести ҳам худи шу характерда фойдаланнилади.

2.Конституциявий характердаги проектив методикалар инсонлар ва хайвонлар фигуралари ,моделлари орқали шахс хусусиятларини таҳлил этади.Бунда расмлар ва фигуралар минатюра характерида ҳам ифодаланиши мумкин .Тадқиқот хар бир ёшда алохида характер касб этади .Бу эса текширилувчиларни муҳитдаги ижтимоий химоясини очиб беради .Масалан, инсон расми ва хайвон расми тестнинг купрок масаласини ташкил этади.Методика таҳлилида хар бир фигура ,курилиш материали ,мозаика моделлари ва саранжомлик ҳисобга олинади.

2.Интерпритацион характердаги проектив тестлар туркумига ТАТ (тематик апперцепция)тести мисол бўлиб ,бунда масала ва топшириклар иллюстрацион характерда ифодаланади.Методика инсондаги кизикишлар, хиссий кечинмалар шу билан бирга ички имконият ва яширин максадларни аниқлайди.Методика муаллифлари Г.Мюррей ва Морганлар саналади.Методика Мюррей яратган шахс назариясига асосланади. Яьни эҳтиёжлар шахснинг хулк-атворини ,тасаввурларини ,билиш жараёнларини йуналтиради ва ташкиллаштиради деган тамойилга асосланади.Мюррей бунда барча эҳтиёжларни психодинамик

кутилмалар деб атади.Мюррей барча эҳтиёжларни витал ва психоген турга ажратади.Витал эҳтиёжларга –сув-хаво ,психоген эҳтиёжларга билиш ,саньат,севги кабиларга ажратди.Методикада 20 та эҳтиёж кулланилсада лекин,24 таси фаркланади(6.26-31-бетлар).

Мюррей фикрича методикадаги расмларни текширилувчилар икки хил изохлайдилар .Мавхумлик акс этган расмларни уз хаётий тажрибалари орқали бажарадилар .Эркак ва аёлларга берилаётган топшириклар алохида –алохида булиши ҳам тест коидаларидан бири саналади.Чунки жинсий характердаги тафовут расм гуруҳларида алохида мазмун касб этади .

4.Катартистик мазмунли проектив тестларга уйин фаолияти билан белгиланадиган тестлар киради .Масалан «психодрама», «ихтиёрий театр сахнаси», «терапивтик чикишлар», мисол булла олади .Бунинг учун шарт-танланиши , уйин техникаси танланади.Бунда шахслардаги низолар ,бошқа инсонлар билан буладиган муносабатлар куриниши уйин пайтида очик ойдин амалга оширилади.Бу техника инсонларни хар кандай вазиятларда муоммо ва ҳолатга уз имкониятидан келиб чикиб иш тутишига ёрдам беради .Бу психотерапияда куп кулланадиган ва шахсни тарбиялайдиган восита ҳисобланади.Хох роллар кулгили ёки салбий образли булсин ,шахс типига мос равишда ижро этилади .Бунда шахснинг фантазия ҳолатлари ҳам ҳисобга олинади.Мисол учун «иссик стул»номли тренинг уйини айнан инсонни стрессли вазиятда оқилона ҳукм чиқаришида қўл келиши таькидланади.

5.Экспрессив характерли проектив тестлар тезкор маьлумот олишни ифодалаб ,бу графалогияда ҳам кенг кулланиладиган усул саналади .Бизга маьлумки ,графология инсоннинг ёзуви ва имлоларига караб унинг хусусиятларини таҳлил этади.Экспрессив таҳлил жиноят турини аниқлашда ёки булмаса давлат аҳамиятига молик расмий хужжатлардаги узбошимчалик ва конунбузарлик ҳолатларини очишда ,мансабдор шахслар ёки давлат хизматчилари куйган имзоларни аниқлашда экспрессив усул кул келиши тадқиқотларда таькидланган .Бундан ташқари экспрессив проектив методикаларга «Уй. дарахт.инсон.» методикасини киритиш мумикин. Методика

Дж.Морган томонидан 1948-йилда куллланган..Тест катталар билан болалаларни ўрганиш учун ҳам кулай саналади .Мохиятига кура тест куйидаги мазмунни ифодалайди.Тестни куллашда йурикнома берилиб ,хар бир вазифадаан сунг сухбат утказилади.Сухбат ҳам уларнинг нима учун бу вазифаларни танлаганлари тўғрисида маьлумотни ойдинлаштиради.

5.Импрессив турдагида эса текширувчиларнинг хохиш ва интилишлари ҳисобга олиниб ,уларни таьминлаш талаб этилади.Бундай тестларга Люшернинг «ранг тести» яққол мисолдир.Тестда барча ранглар ҳисобга олинган бўлиб ,улардан 8 та ранг методикада фойдаланилган .Ушбу ранглар орқали инсонда қўркув ,аффект ,ички дунё сирлилигини яширин очиш, низоли вазиятга мойиллик ,эмоционал киёфа каби психологик масалалар урганилади .Люшернинг ранг тестлари XX-аср бошлари ва охирги ун йиллигида медицина психологияси ва психотерапияда клиник жихатдан кенг тадбиқ этилган .Тадқиқотчилар фикрича ушбу методика инсондаги куйидаги хусусиятларни сифатларни таҳлил этади .

1.Турли хил касалликларнинг инсонга таьсири ,соматик ва психосоматик белгиларини аниқлашда .

2.Эпилипсия(тутканоклик)ва шизофрения касалликларидаги соғломлик ва касаллик тафовутларини аниқлайди .

3.Шахслардаги эмоционал бузилишлар ,қўркув ,хаддан ташқари зўриқиш каби ҳолатларни ойдинлаштиради .

4.Жамоалардаги психологик иқлимни ўрганади.

5.Шахснинг хиссий кечинмалари йуналиши ва мазмунини очиб беради.

Люшер тестининг кейинги модификацияларида 70 хил турдаги расмлар харак тери ҳисобга олиниб ,у ҳам инсонни комплекс тадкик кила олган .Люшер методикани яратиш пайтида рангларни танлашда , биринчи уринда уларнинг функцияларини ҳисобга олади. Люшер фикрича инсондаги субьективлик купрок ранглар билан юзага чикади .Муаллиф тестга қушимча равишда натижага ойдинлик киритиш мақсадида текшириш охирида саволлар билан мурожат қилган.Масалан,сиз ўсмирлик ёшингизда кайси рангларни ёқтиргансиз

тариқасида “Оила расми” методикасини келтириш мумкин .Буметодика- билан В.Хюльсе А.И.Захарова Л.Кармановаларнинг кўпроқ тадқиқ олиб борганлар. Тадқиқод учун 6 хил рангли қаламлар ва оқ қоғоз ва ўчирғич талаб этилади(1.56-81бетлар). Болага кўрсатма қуйидагича берилади, ”Ўз оиланг расмини чиз” оила сўзи маъноси тушинтирилади. Агар бола тушунмаса йўриқнома яна қайтарилади. Вазифани вақти 35 минут деб олинган. Психолог вазифани баённомага қайд этиши.

1.Деталлар чизиш кетма-кетлиги.

2.15 секунддан ортиқ паузалар.

3.Деталларни ўчириш.

4.Боланинг спонтан берилган изоҳлари.

5.Эмоционал реакциялар.

Тадқиқод тугагач псхолог, вербал йўл билан боладан маълмот олиш учуни мурожат қилади, қўшимча саволлар билан.

1.Айтчи бу ерда ким тасвирланган ?

2.Улар қаерда тасвирланган ?

3.Улар нима қилишяпти ?

4. Буни ким ўйлаб топди ?

5.Расмда чизилганларнинг энг бахтлиси ким. Нима учун.

6.Улардан энг бахтлиси ким ? Нима учун.

Суҳбатдан сўнг болага 6 та вазиятни таҳлил қилиш қўйилиб, у анализ этилади. Интепритация қилишда қуйидагиларни билиш зарур .

1.Тадқиқ қилинаётган боланинг ёши.

2.Унинг аьзолари сони ,ака –сингиллари ёши .

3.Иложи бўлса болани ,уй,мактаб ва боғчадаги хулқи .

Интерпритацияни шартли уч қисмга бўлиш белгиланган.

1.Оила расми структураси таҳлили .

2.Оила аьзолари график тасвири хусусиятлари таҳлили.

3.Расм чизиш жараёни таҳлили .

4.Боланинг оиласига берган расм тафсилотининг умумий хулоласи .

Бу эса, боладаги барча ижтимоий тусиқларни, негатив хулқ –атворни, қўрқувни, ҳиссиёт оламининг ранг-баранглигини очиб беради . Энг асосийси яширин, спонтан хусусиятлар текшириш пайтида ўз-ўзидан содир бўлган .

Шу ўринда яна бир масалага тўхталиш керак бўлади. Айнан болалар шахсини ўрганувчи, кенг имкониятли проектив тест мавжуд. Бугунги кунда Европанинг ривожланган давлатлари, хусусан, Германия, Греция, Россия, Украина, Ақшда кенг тадқиқ қилинган проектив тест "Эртакли проектив тест" яьни эртак терапиясидир. Эртаклар бизга маьлумки, ҳақиқатни борича акс этади. Масалан яхшилик ва ёмонлик, давлат бошқарувидаги зулмкорлик, ўғрилик ва тўғрилиик, севги-муҳаббат, омад, сеҳргарлик каби инсон хусусиятларини тасвирлайди. Бу эса боланинг дунё қарашига ижобий таъсир этиб, тарбиясини камол топтиради. Текширилганда синалувчилар онгсизлик ҳолатлари чиқиб келади. Эртаклардаги такрорланувчанлик болалардаги идрок кўламини кенгайишига олиб келади. Эртакшунос олим Рохейм фикрича, эртаклар туш кўриш билан яқин деб қаралади. Ва эртаклар қўйидаги вазифаларни бажаради инсон проекциялари жараёнида.

1.Боғловчи .

2.Транцформациялаш.

3.Воситачилик .

4.Ҳимояловчи.

Аналитикларнинг фикрига кўра, бу вазифалар болалардаги низоли, руҳий безовталик ва негатив хулқ кўринишини очиб беради. Тадқиқотимизнинг назарий масаласига ойдинлик киритиш мақсадида, Россиянинг амалий психологлар учун махсус чикадиган"Амалий психология ва психоанализ " журналида чоп этилган мақолага қаратмоқчимиз (2003-йил,4-декабр, 12-сон). мақола эртаклар ва онгсизлик деб номланади.Масалага эса" Қизил шапкача " эртаги танланади.

Ушбу проектив тест 21 та расмли карта ва қаҳрамонларнинг 3та хулоса картасидан иборат .Психолог тадқиқод ўтказишдан олдин қўйидаги талабларни бажариши керак булади .Саволарни бериш тартиби қуйидагича.

1.Болаларда эртакнинг мазмуни ,ёки ўқилганлиги ҳисобга олинади.

2.Қизил шапкача уйдан чиқиб кетганда онасидан хафа бўлдими ёки қўрқдими?

3.Қизил шапкача ўрмонга кирганида хурсанд бўлдими ё қўрқиб кетдими ?

4.Бувисини ўйида бўрини кўрганда қўрқдими?

Тадқиқод охирида 3та хулоса картаси болалар қўлига берилиб ана шу орқали хулоса қилинади. Хулоса карталари мазмуни турлича .

1-карта. Болалар шахсининг кучсизлигини, ҳиссиётлари салбийлигини, шу билан бирга боланинг қўрқоқлиги ва тортинчоқлигини англатади .

2-карта. Боланинг беғуборлиги, қувноқлиги ва психологик соғломлиги кўрсатади.

3-карта. Боладаги хафалик, безовталик, хавфсираш, агрессив ҳолатини англатади.

Ушбу тест ҳам стимулли қўзғатувчи материал характерлидир.Тестни кўпроқ мактбгача тарбия маскани ва кичик мактаб болаларида ўтказиш тавсия этилади. Бу эса бола шахсининг ижтимоий–психологик жиҳатини ўрганишга ва тарбиянинг ижобий камол топишига кенг имкон беради.

“Агрессивлик” тести (Розинцвейг тестининг модификацияси**)**

Методика проекция характерига кўра фрустрация ва стрессли ҳолатларни ўрганишга қаратилган ҳисобланади. 24 та расмли вазият тестда кўрсатилиб, вазиятни изоҳлаш талаб этилади.

Инсондаги агрессия кучли ёки йўқлиги вазиятлар орқали баҳоланади. Текширилувчининг ҳар бир расмдаги фикри, баҳоси, кечинмаси қайд этилиб борилади. Болалар психикасини тадқиқ этишда яна бир проектив методика “Уч дарахт” тести қулай ҳисобланади. Тадқиқотчи тестни бошлашдан олдин бола билан суҳбат қилиб олади. Ота-онаси, иш жойи, неча ёшдалиги, оиланинг бошқа аъзоларини ҳам қандай уйда яшаётганлиги ҳақида сўралади.

Суҳбатдан сўнг психолог болага “Хоҳлаган уч дарахт”ни чизишни буюрилади. Рангли қаламлардан фойдаланиш айтилади. Тадқиқот натижалари ранглардан фойдаланганлиги, дарахт проекциялари ва структурасига қараб

таҳлил этилади. Ушбу методика ҳам диагностик характерга кўра, қулай ва имкониятли саналади.

Рене Жил методикаси – Муаллифнинг ушбу тести болаларнинг шахслараро муносабатлар ҳамда унинг оилавий муносабатларни идрок қилинган соҳасини тадқиқ қилиш учун мўлжалланган. Методиканинг мақсади боланинг ижтимоий мослашувчанлиги, унинг атрофдагилар билан алоқаси ва муносабатини очишдир. Методика визуваль – вербаль характерда бўлиб, болалар билан катталар расми тасвирланган. Вазифалар 42 та расм ва матн шаклидан берилган саволлардан тузилган. Тест билан ишлашдан аввал – болага расм асосида берилган саволларга жавоб беришлиги тушунтирилади. У расмлар билан танишиб чиққач, саволларни ўқиб жавоб беради. Лекин бу методика соф проектив эмас, балки анкета ва проектив тестларни оралиғида турувчи тест туркуми ҳисобланади.

“Геометрик фигуралар тести” проектив характердаги методикалар сирасига киради . Методика муаллифи Э. Мох ҳисобланади. Э.Мох тестда ўз тестида инсон қиёфасини ифодалашда тўртта геометрик фигурадан фойдаланди. Яни айлана, учбурчак, квадратни танлади. Улар кайсидир маънода инсон проекциясини башорат қилади.

Айлана шакл – Инсоннинг майл соҳаси, ҳиссиёт олами, эмоционал кечинмаларининг кандай тусга эгалигини англатади. Агар текширилувчилар чизишда айланадан кўп фойдалансалар.

Учбурчак шакл-Инсоннинг фантазияларини англатиб кай даражада ундан фойдаланганлигини англатади. Бу учбурчак шаклдан бир расмда қанча кўп фойдаланганлиги билан белгиланади.

Квадрат шакл-Инсондаги ақл соҳаси бўлиб, рационал имкониятга каратилган. Тест талабига кўра текширилувчи вазифада фойдаланган фигуралар сони 10 тадан ошмаслиги керак. Юқоридаги мисоллардан кўриниб тўрибдики бугунги кунда проектив тестларсиз амалий психологияни ютуқларини сезиш қийин. Гарчи улар миллий муҳитимизга тўла жавоб бермасада, уларни

модификация қилиш, қайта ишлаб чиқиш фанимиз салоҳиятини икки баравар ошириши ажаб эмас.

Шахс диагностикасида проектив методикалардан фойдаланиш Проектив техника психодиагностикада кенг қўлланилсада, ҳар бир проектив тестлардан фойдаланиш учун тестларга қўйиладиган психодиагностик талабларга риоя қилиш зарур. Лекин, ушбу тестларни стандартга солиш қийиндир. Прогнозлик характерига кўра , бир қарашда оддий кўринсада , чет элда кенг имкониятли тестлар деб қаралди. Проектив методикаларнинг диагностик қимматига эътибор беришдан олдин,унинг қўлланилиш соҳаларига эътибор бериш лозим.

1.Кадрларни саралашда,касбга йўналтиришда.

2.Ўқув фаолиятини ўрганишда ва тарбия жараёнини самарали олиб боришда.

3.Ижтимоий хулқ – атворни аниқлашда .(Оила расми тести мисол).

4.Ҳарбий ҳақирувга келаётган призивни психологик экспертиза қилишда.(Масалан,Психик ҳолатларнинг асосий параметрини аниқлаш тести).

5.Суд-психологик экспертизасида жиноятчи мотивлари ва мақсадларини очишда (Масалан,ТАТ тести оркали ўсмир жиноятчиларни).

6.Писхотерапивтик ёрдам ва психологик консултациялар жараёнида поцентларни ўрганишда.(Агрессивлик тести ва фрустрацияли вазият тести оркали масалан).

7. Амалий психологларнинг турли фолиятида (Олий таълим ва мактаб таълимида таълим ва тарбия муоммосида).

Юқоридаги талаблар қўлланилиш соҳаси талаби бўлса, тадқиқодчилар учун аввало, тестнинг назарий асосини билиши ва тестни апробация қила олиши асосий талабдир. Бундан ташқари клиник психологияда болаларнинг нормал ривожланиши ва аномалияларини аниқлашда ҳам қўлланилган.Бу ҳол яна тест имкониятлари юқорилигини ва ишончлилигини кўрсатади.Лекин натижалар баъзида стандартликни талаб этади.

Уларда тадқиқод охирида фориғланиш, қутулиш ҳолати содир бўлганлиги проектив техниканинг яна бир ўзига хос жиҳати эканлиги исботланди.Проектив техника асосан қўйидаги материаллар билан амалга оширилган. Сув, лой, метал парчаси, кубикчалар каби материалларни уз ичига олади. Терапивтик уйинларнинг бирида болаларда қисмларга ажратилган қўғирчоқ берилган. Уларни йиғиш ҳолати болалардаги агрессив ҳолат ва ота оналарига бўлган муносабатни белгилаган.Театр кўринишидаги ўйинлар болаларда эмоционал сакраш ва катарсис (фориғланиш) ҳолатини олиб келган.Тест техникасини бола бажара олмаса, уларга қўшимча равишда кичк суҳбат ва интервъю ўтказилган. Асосий муоммо эса тест ўтказиш эмас, тадқиқодчиларнинг тест талабларидан қўрқиши яни валидлик ва ишончлик олишдан қўрқиш. Клиник психологияда тест натижаларидан норма олишда текширувчилардаги қобилиятлар алоҳида этапга солинади.Баъзи олимлар Роршах тести ва ТАТ тестини таҳлил этишда уларни фалсификация қилиш кераклигини таъкидлайдилар.Текширувчилар жавобларидан қониқмасалар тадқиқодчи ёрдам бериши ва ҳоҳишларини ҳисобга олиши керак.

Текширувчилар ва ситуатив омиллар.

Кўпгина тадқиқодларда натижалар нормал натижа бермаслиги мумкин. Бунда барча текширувчилар жавобларини формулировка инструкцияси тузилади . Клиник усуллар билан ҳам объектив текширилади.Биринчи галда текширувчи методикани қачон қўллагани, ҳақиқий число,вақт,кун ҳам ҳисобга олинади. Тестнинг қайси хусусиятларни очишдаги муваффаққияти, ёки чегараси,сўзлардаги қўлланган образлар,характер уйғунлиги,стериотипик хусусиятлар ҳам четлаб ўтилмайди.

Ситуатив омиллар-бу тестларда қўлланган вазият, ўзидаги кечинма,қабул қилинмаган стимулъ, шу билан бирга тестга ойдинлик киритувчи ҳар бир четда қолган ҳолатлар. Охирги қилинадиган иш бу,аниқ жавобларни текшириб,назарий ориентация олиш ва гипотеза қилиш,қолаверса ўз кечинмалари билан солиштириш, ўз навбатида шахсни динамик структурасини аниқлашдир.

Ишончлилик –бу проектив тестлар учун ҳам қўлланиладиган психометрик талаб бўлиб, агар бунга эътибор берилмаса, натижалар интерпритациясини тўхтатиб қўйиш мумкин. Агар тест натижалари талабга жавоб бермаса,ретест ўтказиш талаб этилади. ТАТ методикасида айниқса ўтказилган сана ва жавоблар протоколи аниқ солиштирилиши ҳам самара бериши мумкин. Ранглар индекси хам ҳисобга олинади.

Валидлик- бу тестларнинг иккинчи психометрик талаби бўлиб психодиагностикада турлича изоҳланади. Валидлик методиканинг сифатини ҳамда ўрганилган хусусият жавобгарлиги ва баҳолаш,нимани ўрганишга қодирлигини изоҳловчи тушунчадир. Экспериментли назорат ҳолати ҳам валидлик белгилашда муҳим саналади. Кўплаб Роршах тести ҳақидаги маълумотларда методологик ёндошувлар ёлғон деган маълумотлар валидлик тўғрисида учрайди . Масалан клиник тадқиқодчилар ишларида адашишлар учраган . Мисол учун 1966-йилдаги (H.J.Kinslenger) тадқиқотда бир стимульда учрамаган белгилар иккинчи стимульда учраган. Бу эса критериал группаларга ажратишни талаб этган (8, 93-103). Валидлик ва ишончлилик агар қийнчилик олиб келса ретест қоидалари қўлланилади. Ретест ўтказилгандан кейин олдинги тест натижалари билан солиштирилади. Агар текширилувчи олдинги текширувда вазифани тушунмасдан бажарган бўлса, унга методика моҳияти яна тушунтирилади. Тест ўтказилган сана ва ой аниқ қайд килиб олинади. Тестларнинг психометрик талабларига кўра проектив тестларнинг аниқ стандартини олиш қийин, чунки новербал характердаги вазифалардан ташкил топган. Уларни гуруҳларга ажратиш ёки структурага солиш керак бўлади. Ана шунда берилган стимуллар ва чизилган расмлардаги тафовутлар келиб чиқади. Бунинг учун тадқиқодчи аввало тестларнинг бир-биридан фарқини ажрата олиш керак. Умуман олганда стандартга солиш масаласи совет олимлари билан ғарб олимларини кўп қийнаб келган муаммо ҳисобланади. Ғарб мутахасислари кўпинча кўплаб тадқиқотларида расмлар характер мазмунига кўра гуруҳларга ажратилиб умумий белгилар олинган. Россияда пректив тестларга бериладиган талаблар бир мунча орқада қолган. Улар кўпроқ

текширилувчиларнинг ёш хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда умумий меъёр белгилашга ҳаракат қилганлар. Бир тарафдан эса жинс хусусиятлари ҳам ҳисобга олинган. Лекин, проектив тестларга норма беришда бошқа оригинал вариантларни ҳам ҳисобга олиш керак. Бу тестларни гуруҳлашни, умумий ўхшашлик чиқариш, стимуллар мазмунини аниқлашни ҳам ўз ичига олади. Баъзида синалувчиларда яъна текшириш олиш талаб этилади. Яъна бир томони барча текширилувчилар вазифаларидаги мазмунан ўхшаш ёки кўп такрорланган ҳолатлар ҳисобга олинади. Проектив методикалар фақат тадқиқодчидан енгил ва оригинал вариант орқали ҳал этилишини кутади. Чунки аниқ стандарт олиш жуда мураккаб.

Проектив методикаларнинг ўзига хослиги:

Проектив методикаларнинг ўзига хослиги:1. Топшириқлар структуралашмаган

2.Топшириқлар жавоблари чекланмаган

3.Тест стимулларининг сабаблари бир хилда эмас

12. Қўлланилиши:

13. Клиник психология

14. Суд-психологик экспертиза

15. Педагогик психология

16. Оилавий муносабатлар психологияси

Маҳаллий шароитда проектив методикаларнинг қўлланилиш холати:

1. Айрим тадқиқотлар доирасида ва психологик маслаҳатларда фойдаланилади

2.Проектив методикаларнинг модификациялаштирилган шакллари кам ва етарлича эмас

3. Янги тадқиқот методи сифатида фойдаланилади

4. Хали урганилиш учун зарурат етарлича

Проектив методикаларнинг мураккаблик томони уларнинг чала стандартлаштирилганлиги, натижаларни шархлашда мутахассисдан юқори психологик билим ва малакани талаб этади ҳамда психоанализ конуниятларини яхши тушунган булиши лозим

Проектив методикалар қуйидаги гурухларга ажратилади: Методикаларнинг структуралашганлиги: сиёҳ доғлари Г.Роршах, , булутлар тести, уч ўлчамли проекция.

Конструкциялашган методикалар: MAPS, дунё тести ва унинг модификациялари Методикларнинг интерпретациясига кўра: ТАТ, Розенцвейгнинг фрустрация тести, Сонди тести. Қўшимча методикалар: тугалланмаган гап, тугалланмаган ҳикоя, Юнгнинг ассоциатив тест. Катарзис методикалар: психодрамма, проектив ўйинлар. Ўрганиш методикалари:

экспрессияни ўрганиш, ёзувни таҳлил этиш, оғзаки мулоқот хусусиятлари, Ижод маҳсулларини ўрганиш, фигураларни чизиш тести (Гуден ва Маховер варианти),К.Кохнинг дарахт, уй одам расми тести)..

2-БЎЛИМ. ПСИХОДИАГНОСТИКАНИНГ АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ

2.1. ИНТЕЛЛЕКТ ДИАГНОСТИКАСИ МЕТОДИКАЛАРИ

2.1.1.Гилфорднинг «Социал интеллект» тести

Социал интеллект – бу инсоннинг кечинмалари, нияти ва эмоционал ҳолатларини сўзлари ва хатти-ҳаракатлари орқали тушуниш қобилияти . Социал интеллект – шунингдек, инсоннинг шахслараро муносабат натижаларини олдинда кўра олиш хусусияти ҳамдир. Социал интеллект инсонлар ҳақида тез мулоҳазалаб, уларнинг хатти-ҳаракатлари юзасидан тезкор муносабат билдира олиш қобилияти билан ҳам боғлиқ. Бу «ижтимоий иноят этилган» хусусият бўлиб, ижтимоий муносабатларга мослашишни таъминлаш учун инсонлар билан муносабатни текис кетишини таъминлайди.

Методика муаллифи Дж. Гилфорд социал интеллект масаласига умумий интеллектга боғлиқ бўлмаган, аммо хулқ-атвор орқали маълумот олиш билан боғлиқ интеллектуал қобилиятлар тизими деб изоҳлаган. Гильфорднинг концепциясига кўра социал интеллект ўзида 6 омилни бирлаштирган:

Хулқ-атвор элементларини билиш –хулқ-атвордаги сўз (вербал) ва сўзсиз (новербал) мазмундаги хатти-ҳаракатларни ажрата олиш қобилияти.

Хулқ-атворни синфларини билиш –хулқ-атвор ҳақидаги экпрессив ёки вазиятли ахборотлар оқимидаги умумий хусусиятларни англаш қобилияти;

Хулқ-атвор муносабатларини билиш-муносабатларни тушуниш қобилияти ;

Хулқ-атвор тизимини билиш – одамлар ўзаро таъсирлашувидаги яхлит вазиятларнинг ривожланиш моҳиятини, уларнинг бу вазиятлардаги хулқ-атвор мазмунини тушуниш қобилияти;

Хулқ-атвордаги ўзгаришларни билиш –ҳар хил вазиятлардаги кечаётган хулқ-атвор мазмунини ўзгаришини тушуниш қобилияти;

Хулқ-атвор натижаларининг тушуниш – мавжуд ахборотдан келиб чиқиб, хулқ-атвор оқибатларини кўра олиш қобилияти.

1-субтест. «Якунланган тарих»

Бу субтестда Сиз Барни персонажига боғлиқ содир бўлган ҳаётий вазиятлар тасвирига эътибор қаратинг. Барни-тақирбош киши бўлиб, официант бўлиб ишлайди. Вазифтларда унинг рафиқаси, кичкина ўғли ва Барнинг ўртоғи иштирок этадилар.

Ҳар бир топшириқнинг чап томонида маълум вазиятни ифодаловчи бир қатор расмлар жойлаштирилган. Сиз ундаги персонажларнинг кечинма ва мақсадларини аниқланг ҳамда ўнг томондаги учта расмдан вазиятнинг узвий давоми бўлганини танланг.

Намуна :

Чапдаги расмда Барни сармаст, томнинг чеккасида қўрқиб осилиб турган ва ўғлидан ёрдам сўраётган ҳолати ҳамда боланинг отасини бундай оғир вазиятда турганини кўриб, ташвишланаётганлиги ифодаланган .

1-расмда келтирилган вазият топшириқнинг тўғри жавобдир. Шу сабабли жавоблар варақсида 1 рақами айлана ичига олинади. 1-расмдаги Барнининг ўғли билан рафиқаси деворга нарвон қўйиб унга ёрдам беришга ҳаракти акс эттирилган ҳолат вазиятнинг мантиқий давоми саналади.

2-ва 3-расм унчалик тўғри жавоблар эмас. 2-расмда Барнининг томдан мустақил тушаётган ҳолати ҳамда 3-расмда рафиқаси билан ўғли уни устидан кулиб турган ҳолатлар мантиқан тўғри келмайди.

Шундай қилиб, ҳар бир топшириқда чапдаги расмдаги вазиятдан кейин нима содир бўлганлигини персонажларнинг кечинмалари ва ҳаракат мақсадлари асоосида айтиб беришингиз керак.

Жавоб учун Сиз ўзингизга энг қизиқарли бўлган расмни талаб қолманг. Балки типик ва мантиқан топширилган вазиятнинг узвий давомини таклиф этинг.танланган расмнинг қуйи қисмидаги рақам номерини жавоблар варақасида қайд этинг. Тест китобчасини ўзига ҳеч қандай белги қўйманг.

Субтестнинг бажариш учун 6 дақиқа вақт ажратилган. Топшириқни бажарилиши учун ажаратилган вақт 1 дақиқа қолганда огоҳлантириласиз. Топшириқни тез бажаришга ҳаракат қилинг. Битта топшириқ учун кўп вақт ажратманг. Мураккаб топшириқни бажариш учун агар вақт қолган бўлса, яна қайтишингиз мумкин. Мураккаб вазиятларга ҳам жавоб беринг, ҳаттоки у сизнингча ишончли жавоб бўлмаса-да.

Гилфорднинг «Социал интеллект» тести

1- «Якунланган ҳикоя” субтести расмлари

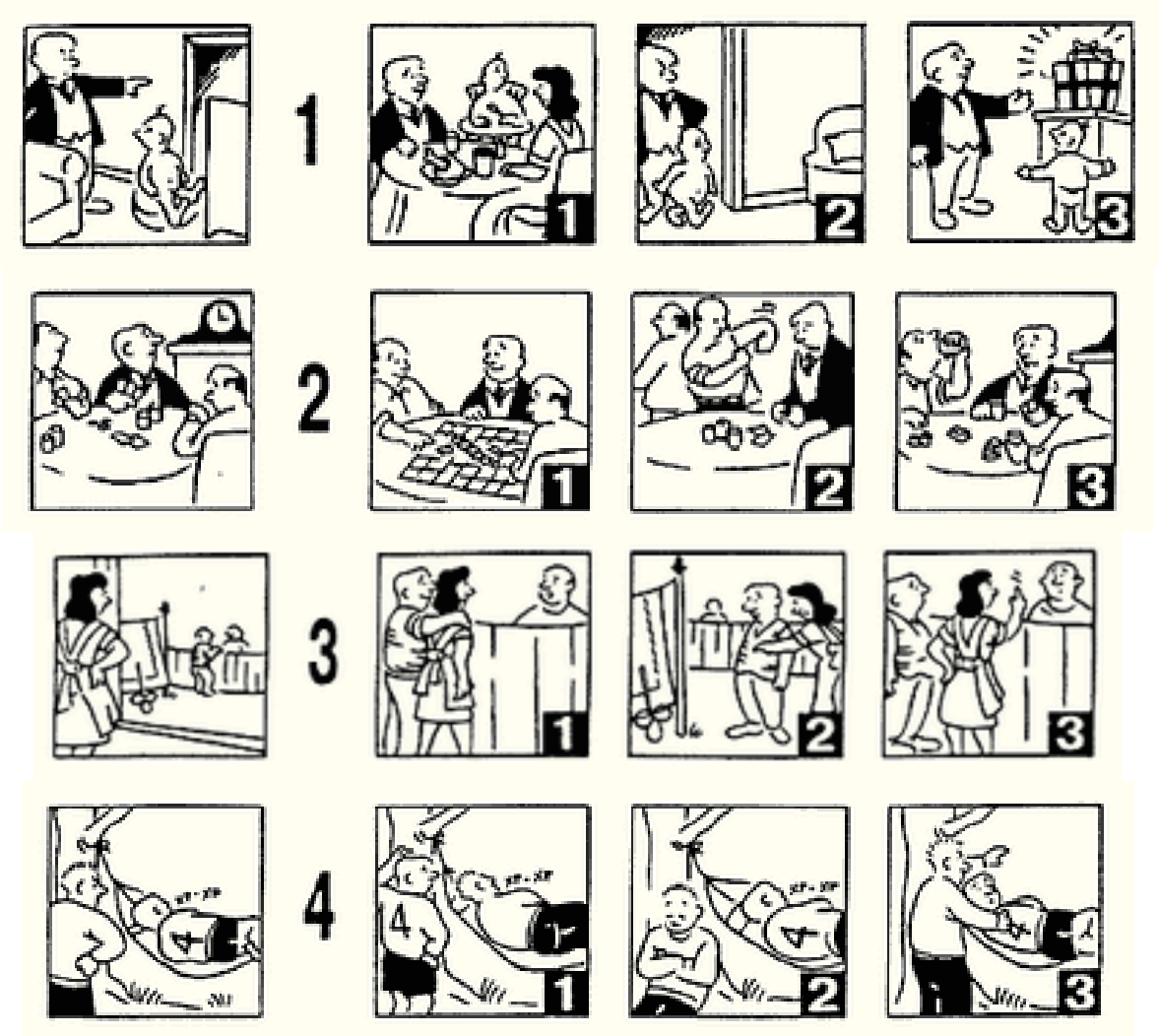

5
1
2
3
6
1
2
3
7
1
2
3
8
1
2
3
9
1
2
3
10
1
2
3
11
1
2
3

2- «Экспрессия гуруҳлари » субтести

Бу субтестда Сиз гавдани тутиш, имо-ишора, мимика, ифодали ҳаракатлар, инсон ҳолатини акс эттирган расмлар билан ишлайсиз.

Топшириқ моҳиятини тушунтириш учун сизларга намуна келтирамиз. Бу мисолда чапда бир хил инсон ҳолатини ифодаловчи, яъни фикр, туйғу, мақсадни ифодалаган расмлар келтирилган.

Ўнг томондаги тўрта расмдан бири шундай ҳолатни, фикрни ёки мақсадни ифодалайди. Ўша расмни топишингиз керак.

Тўғри жавоб 2-расмда бўлиб, у чап томондаги расмдаги сингари ҳолатни (зўриқиш ёки асабийлашишни) ифодалаган. Шу сабабли, жавоблар варақида 2 рақамини айлана ичига олинади. 1, 3, 4-расмлар мос келмайди, чунки улар бошқа ҳолатларни акс эттирган (қувонч ва муваффақиятли ҳолат).

Шундай қилиб, ўнг томондаги субтестдаги барча топшириқларни ўнг томондаги расмлардан чам томондаги расмга мос келганини топинг ва унинг жавоблар бланкидаги рақамини белгиланг.

Субтестни бажариши учун 7 дақиқа вақт ажратилади. Вақт тугашига бир дақиқа қолганда Сизга огоҳлантириш берилади. Топшириқни тез бажаришга ҳаракат қилинг. Битта топшириқ учун кўп вақт ажратманг. Мураккаб топшириқни бажариш учун агар вақт қолган бўлса, яна қайтишингиз мумкин. Мураккаб вазиятларга ҳам жавоб беринг, ҳаттоки у сизнингча ишончли жавоб бўлмаса-да.

2- «Экспрессия гуруҳлари » субтести расмлари

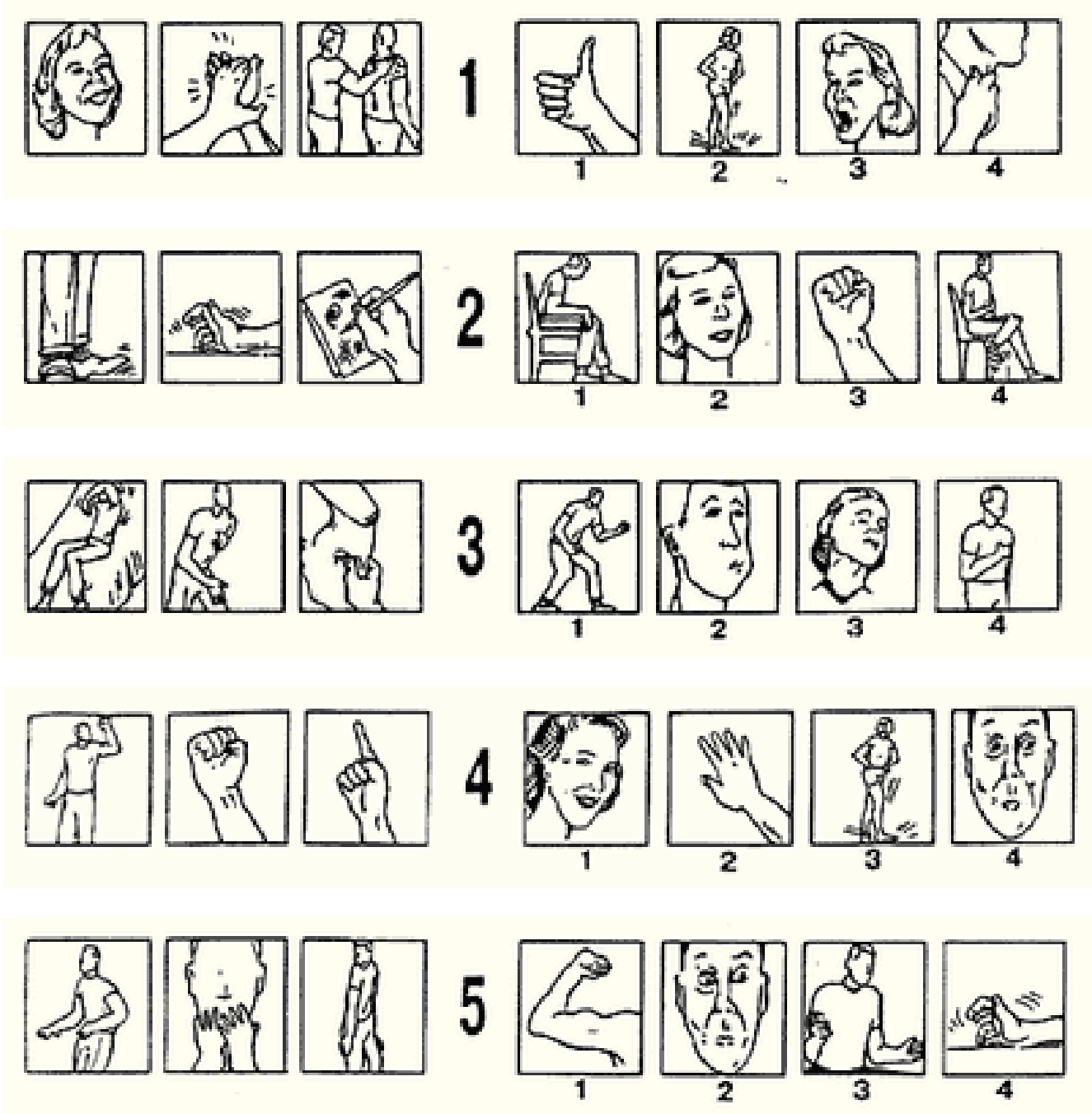

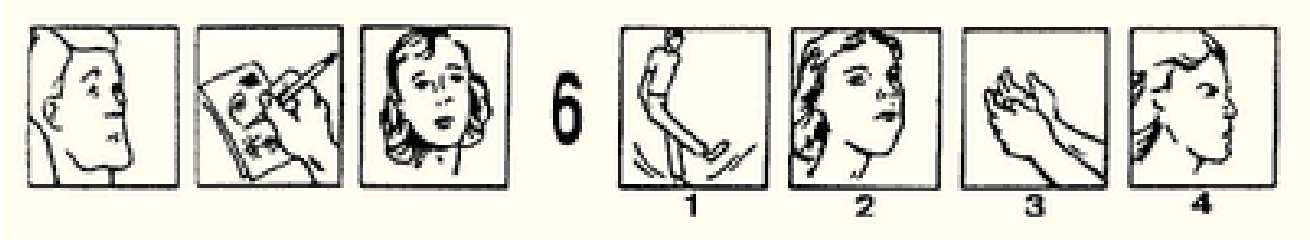
6
1
2
3
4

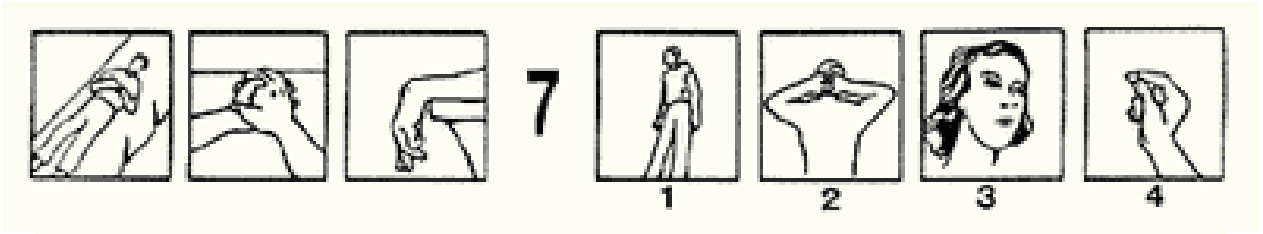
7
1
2
3
4

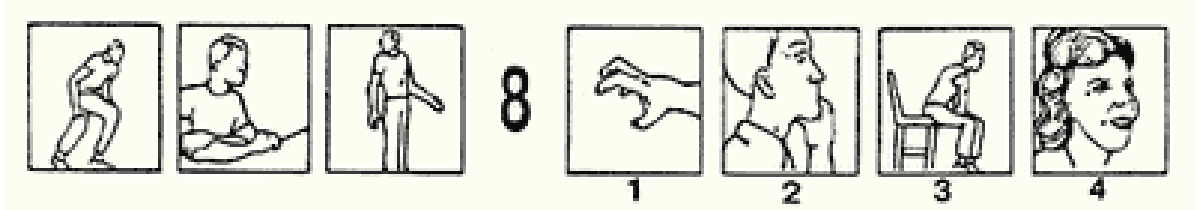
8
1
2
3
4

9

13
1
2
3
4

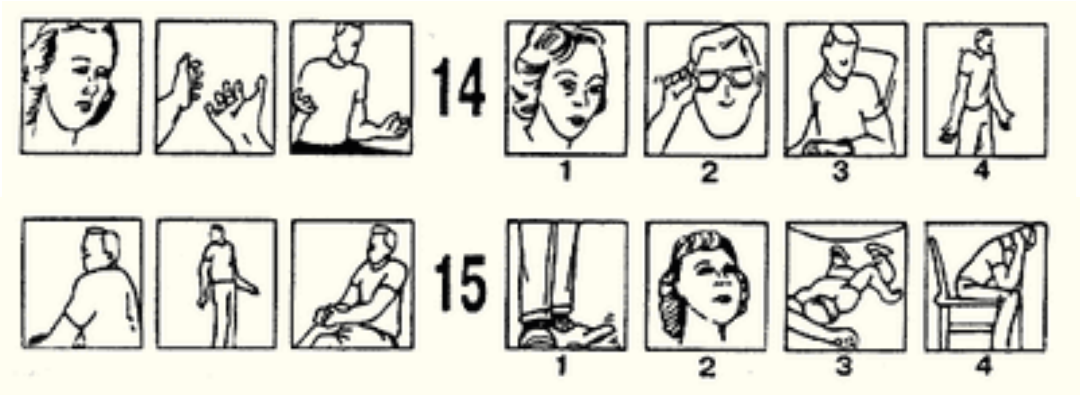

3- «Вербал экспрессияси» субтести

Бу тестнинг ҳар бир топшириғини чап томонида бир кишини бошқа кишига сўзлаган жумласи берилган бўлиб, ўнг томонида эса муомаланинг уч вазияти келтирилган. Чап томонда келтирилган жумлалардан бири бошқа маънога эга. Мисол келтирамиз.

Кар инсон- ўртоғи : «Марҳамат қилиб, такрорланг»

Кар одамни ўртоғига илтимосини тасаввур қилиб кўринг. 2-3- вазиятларда жумлалар шундай маънога эга. Фақат 1 вазиятдаги бошқа маънони ифодалайди. Шу сабабли, жавоблар варақасида 1 рақамини айланача ичига олиб қўйинг.

Шундай қилиб, ҳар бир топшириқдаги шундай муомала вазиятини танлангки, у чап томондаги қолган икки вазиятдан фарқ қилувчи бошқа мазмундаги жумлани ифода этсин

Субтестни бажариш учун 5 дақиқа берилади. Вақт тугашига бир дақиқа қолганда Сизга огоҳлантириш берилади. Топшириқни тез бажаришга ҳаракат қилинг. Битта топшириқ учун кўп вақт ажратманг. Мураккаб топшириқни бажариш учун агар вақт қолган бўлса, яна қайтишингиз мумкин. Мураккаб вазиятларга ҳам жавоб беринг, ҳаттоки у сизнингча ишончли жавоб бўлмаса-да.Гилфорднинг «Социальнўй интеллект» тести

1. Киши – ўртоғига: «Сиз ажойибсиз».	1. Миннатдор ходим – бошлиғига. 2. Яхши ўқувчи – ўқитувчисига. 3. Норози киши – танишига .

2 . Сотувчи- харидорга: «Нима керак бўлса олинг».	1. Илтифотли ўқитувчи – талабага. 2. Врач – мижозга. 3. Асабийлашган милиционер – зорланаётган маст кишига.
3. Судья – ғолибга: «Табриклайман».	1. Ота– ғолибга. 2. Дўст – ғолибга. 3. Мағлуб– ғолибга.
4. Мағрур ота – дўстига : «Унга қаранг».	1. Рашқчи қиз – дўстига. 2. Хурсанд бола– дўстига. 3. Завқ-шавққа тўлган қиз– дўстига.
5. Киши – дўстига: «Нима қилаяпсан?».	1. Аччиқланган она – боласига. 2. Қизиққан йўловчи – ўйнаётган болага . 3. Ўқитувчи – намунали ўқувчига.
6. Врач – бемор болага: «Буни эзғилама».	1. Она – ўғлига. 2. Жангчи – душманга. 3. Иш билан банд аёл– турмуш ўртоғига.
7. Официантка – мижозга: «Сизга қандай ёрдам беришим мумкин?”.	1. Психиатр – мижозга. 2. Йўловчи– авариядан жабрланаётган кишига 3. Гид – туристга.
8. Ўқитувчи-талабага: «Сен буни жуда яхши бажара оласан».	1. Рафиқа – эрига. 2. Она – боласига. 3. Тренер – спортчига.
9. Ота-ўғлига : «Сен менга ёқасан».	1. Ака – синглига. 2. Ёш йигит – дўстига. 3. Жиян – холасига.
10. Бошлиқ – ишчига: «Бу яхши” .	1. Мураббий – артистга. 2. Ўқитувчи – талабага.

	3. Жабрланаётган бола – уни урган рақибига.
11. Она – қочаётган болага: «Жим!».	1. Асабийлашган ота – чинқираётган ўғлига. 2. Йўловчи– шофёрга. 3. Прохожий – эҳтиётсиз болага.
12. Суғурта агенти – мижозга: «Марҳамат қилиб, имзо чекинг».	1. Меҳмонхона маъмури – мижозга. 2. Коллекционер автограф – «юлдузга». 3. Кассир – қарздога.

4- «Тўлдирилган ҳикоя» субтести

Бу субтестда сиз Фердинад ҳақидаги тарих акс эттирилган расмлар билан ишлайсиз. Фединанднинг рафиқаси ва ўғли бор. У бошлиқ бўлиб ишлайди. Шу сабабли ҳикояда унинг ходимлари ҳам иштирок этади.

Ҳар бир топшириқ саккизта расмдан иборат. Юқоридаги тўрта расм Фердинанд билан боғлиқ юз берган воқеаларни акс эттирган. Ушбу расмлардан бири эса тушиб қолдирилган. Сиз пастдаги тўрта расм орасидан юқорида тушиб қолдирилган суратни ўрнига қўйишингиз керак ва Фердинанд билан боғлиқ воқеани мазмунан тўлдиришингиз лозим. Агар тушиб қолдирилган расмни сиз тўғри топсангиз воқеанинг мазмуни, унда иштирок этаётган персонажларнинг туйғу ва мақсадлари тушунарли ва аниқ бўлади. Мисол келтирамиз:

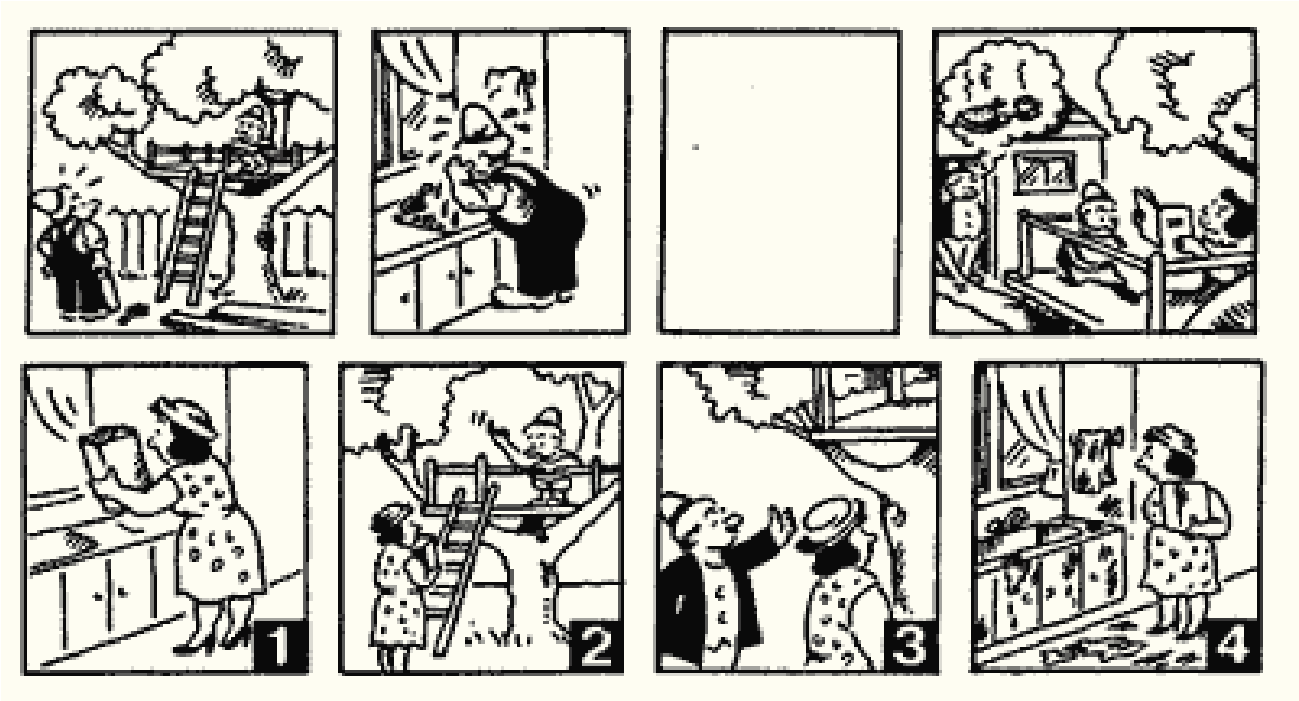

Бу воқеанинг учинчи расми тушиб қолдирилган. Воқеа якунида биз Фердинаднинг тушлик ҳақидаги орзулари аксинча кутганидек чиқмай, уйдан ранжиб чиқади. Фердинанднинг рафиқаси асабийлашган ва гуёки ўғлига китобни ўқиётгандек ўлтирибдиб Бола эса хотиржам ўлтирибди. Буларнинг барчаси ўзаро боғлиқ, Фердинад ишдан қайтгандан сўнг ювиниб, ошхонани ифлос қилади. Бу эса рафиқасини аччиқлантирди. Шундай қилиб ушбу воқеада тушиб қолдирилган ҳолат 4 –расм бўлиб, у жавоблар варақасида айлана ичига олинади..

1, 2, 3 –расмлар мазмунан бу воқеага мос келмайди.

Шундай қилиб, ҳар бир топшириқда Фердинанд билан боғлиқ воқеларни мазмунан тўлдирадиган тушиб қолдирилган расмни топишингиз лозим. Субтестни бажариш учун 10 дақиқа берилади. Вақт тугашига бир дақиқа қолганда Сизга огоҳлантириш берилади. Топшириқни тез бажаришга ҳаракат қилинг. Битта топшириқ учун кўп вақт ажратманг. Мураккаб топшириқни бажариш учун агар вақт қолган бўлса, яна қайтишингиз мумкин. Мураккаб вазиятларга ҳам жавоб беринг, ҳаттоки у сизнингча ишончли жавоб бўлмаса-да.

4- «Тўлдирилган ҳикоя» субтести расмлари

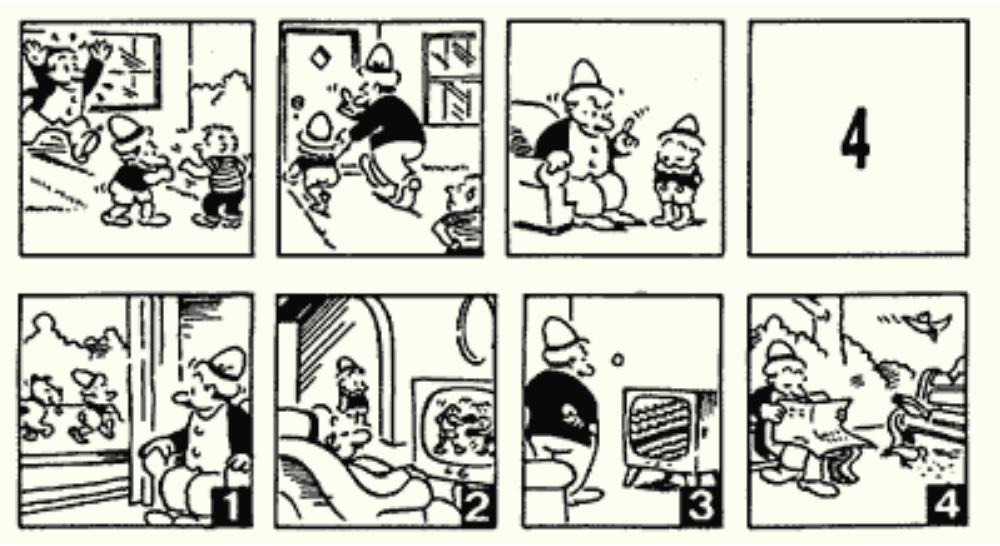
4
1
2
3
4

5

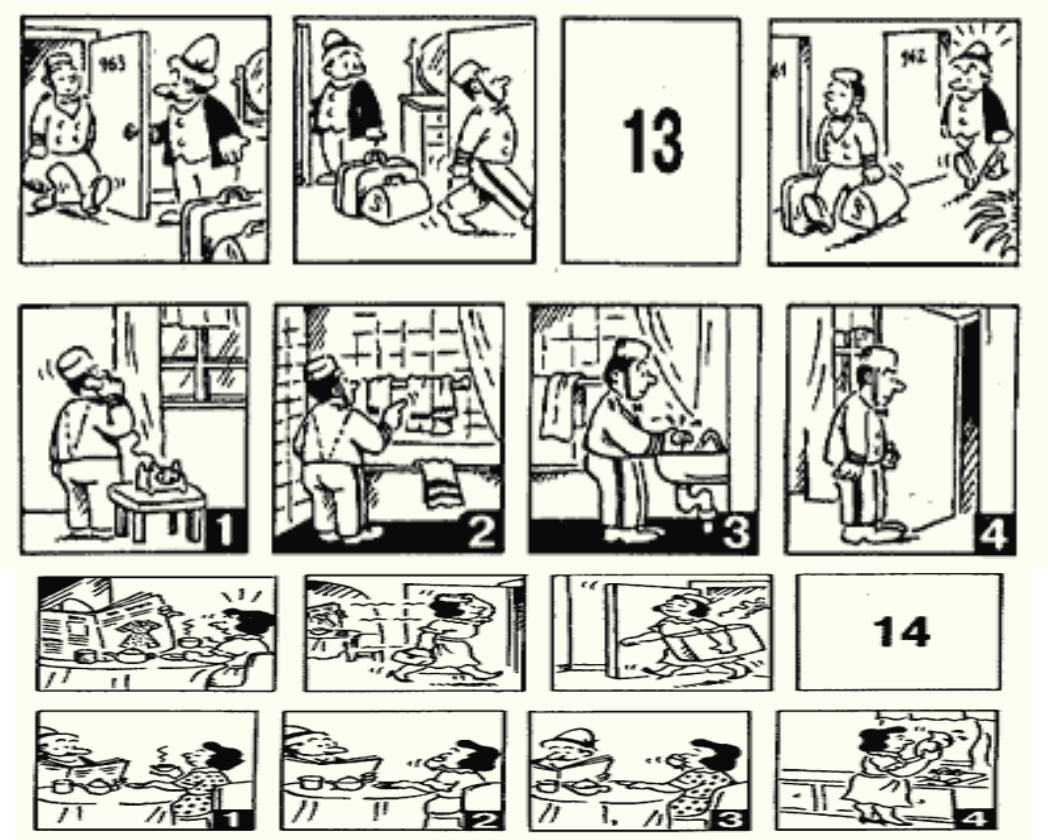
13
14

Гилфорднинг «Социал интеллект» тестининг
Жавоблар варақаси

Ф.И.Ш._____ Вақт _____
Ёш _____ Жинс _____

	1-субтест 1	2-субтест	3-субтест	4-субтест
Мисол	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
1	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
2	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
3	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
4	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
5	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
6	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
7	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
8	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
9	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
10	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
11	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
12	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
13	1 2 3	1 2 3 4		1 2 3 4
14	1 2 3	1 2 3 4		1 2 3 4
15		1 2 3 4		

Стандарт кўрсаткичларни аниқлаш учун меъёрий жадвал (18-55 ёш гуруҳи учун)

Стандарт қиймат	Субтестлар				Композитив баҳо
	1	2	3	4	
1	0 – 2	0 – 2	0 – 2	0 – 1	0 – 12
2	3 – 5	3 – 5	3 – 5	2 – 4	13 – 26
3	6 – 9	6 – 9	6 – 9	5 – 8	27 – 37
4	10 – 12	10 – 12	10 – 11	9 – 11	38 – 46
5	13 – 14	13 – 15	12	12 – 14	47 – 55

Методикани қайта ишлаш калити
Тўғри жавоблар:

№	1-субтест	2-субтест	3-субтест	4-субтест
1	2	1	3	4
2	2	4	3	3
3	2	3	3	3
4	3	3	1	2
5	1	2	1	1
6	3	1	2	1
7	3	2	2	4
8	3	2	1	1
9	3	1	2	1
10	3	4	3	2
11	3	1	1	1
12	1	1	2	2
13	1	2		2
14	2	4		1
15		4		

2.1.2. РАВЕН ТЕСТИ

	А	В	С	Д	Е		А	В	С	Д	Е	
15	8	4	2	1	0		8	4	2	1	0	
16	8	4	3	1	0		8	4	3	1	0	
17	8	5	3	1	0		8	5	3	1	0	
18	8	5	3	2	0		8	5	3	2	0	
19	8	6	3	2	0		8	6	3	2	0	
20	9	6	3	2	0		9	6	3	2	0	
21	8	6	4	2	1		8	6	4	2	1	
22	9	6	4	2	1		9	6	4	2	1	
23	9	7	4	2	1		9	7	4	2	1	
24	9	7	4	3	1		9	7	4	3	1	
25	10	7	4	3	1		10	7	4	3	1	
26	10	7	5	3	1		10	7	5	3	1	
27	10	7	5	4	1		10	7	5	4	1	
28	10	7	6	4	1		10	7	6	4	1	
29	10	7	6	5	1		10	7	6	5	1	
30	10	8	6	4	2		10	8	6	4	2	
31	10	7	7	5	2		10	7	7	5	2	
32	10	8	7	5	2		10	8	7	5	2	
33	11	8	7	5	2		11	8	7	5	2	
34	11	8	7	6	2		11	8	7	6	2	
35	11	8	7	7	2		11	8	7	7	2	
36	11	8	8	7	2		11	8	8	7	2	
37	11	9	8	7	2		11	9	8	7	2	
38	11	9	8	8	2		11	9	8	8	2	
39	11	9	8	8	3		11	9	8	8	3	
40	11	9	9	8	4		11	9	9	8	4	
41	11	10	9	8	4		11	10	9	8	4	
42	12	10	9	9	3		12	10	9	9	3	
43	12	10	9	9	3		12	10	9	9	3	
44	11	10	9	9	4		11	10	9	9	4	
45	12	10	10	9	5		12	10	10	9	5	
46	12	10	10	9	5		12	10	10	9	5	
47	12	10	10	9	6		12	10	10	9	6	
48	12	11	10	9	6		12	11	10	9	6	
49	12	11	10	10	6		12	11	10	10	6	
50	12	11	10	10	7		12	11	10	10	7	
51	12	11	11	10	7		12	11	11	10	7	
52	12	11	11	10	8		12	11	11	10	8	
53	12	11	11	11	8		12	11	11	11	8	
54	12	12	11	11	8		12	12	11	11	8	
55	12	11	11	11	10		12	11	11	11	9	
56	12	12	12	11	9		12	12	12	11	9	
57	12	12	12	11	10		12	12	12	11	10	
58	12	12	12	12	10		12	12	12	12	10	
59	12	12	12	12	11		12	12	12	12	11	

2-илова

Индивидуал ва гуруҳий тест
Катта ёшдагилар

%	Йиллар бўйича хронологик ёш									
	20	25	30	35	40	45	50	55	60	65
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
95	55	55	54	53	52	50	48	46	44	42
90	54	54	53	51	49	47	45	43	41	39
75	49	49	47	45	43	41	39	37	35	33
50	44	44	42	40	38	35	33	30	27	24
25	37	37	34	30	27	24	21	18	15	12
10	28	28	-	-	-	-	-	-	-	-
5	23	23	-	-	-	-	-	-	-	-

2.2.ШАХС ҚИЁФАСИНИ ЎРГАНИШ ТЕСТЛАРИ

2.1. “КАТТА БЕШЛИК” СЎРОВНОМАСИ

(Мак Крае ва П.Коста)

Йўриқнома: Ҳурматли респондент, сизга тақдим этилаётган тестда тўғри ва нотўғри, шахснинг яхши ёки ёмон хислатларини ифодаловчи мулоҳазалар мавжуд эмас. Келтирилган 75 жуфт мулоҳазаларни қуйидаги балл тизими бўйича баҳоланг: (-2;-1;0;1;2). Биринчи жуфтликни ўқинг ва иккала муқобил мулоҳазалардан ўзингизга кўпроқ маъқул келганини аниқланг. Агар сиз танлаган мулоҳаза баҳолаш шкаласининг чап томонида бўлса, бу мулоҳазани белгилаш учун “-2” ёки “-1” қийматлардан фойдаланинг. Мабодо ўнг томондаги мулоҳазаларни маъқул билсангиз уни “2” ёки “1” қийматлар билан баҳоланг. “-2” ёки “2” агар мулоҳазалар кучли намоён бўлганда баҳоланади. Агар кучсиз ифодаланганда эса “-1” ёки “1” қийматлардан фойдаланилади. Агар ҳеч бир мулоҳаза ёқмаса ёки мулоҳазалар тенг куч бўлса, у ҳолда “0” билан баҳоланг. Биринчи мулоҳазалар бўйича танланган қиймат жавоблар варақасининг 1 рақамли чап ячейкасига белгиланади. Барча мулоҳазалар бўйича қийматлар шу тарзда мос тартиб рақамига кўра чап ячейкасига ёзиб борилади.

	Менга жисмоний тарбия билан шуғулланиш ёқади	-2	-1	0	1	2	Менга жисмоний тарбия билан шуғулланиш ёқмайди
	Одамлар мени хайрихоҳ ва раҳмдил одам деб ҳисоблайдилар	-2	-1	0	1	2	Айрим кишилар мени илтифотсиз ва бағритош деб ҳисоблайдилар
	Мен ҳамма нарсада тозалик ва батартиблиликни ёқтираман	-2	-1	0	1	2	Баъзан ўзимни палапартиш тутаман
	Мени тез-тез нимадир юз бериши мумкинлиги безовта қилади	-2	-1	0	1	2	Мени “ҳаётнинг икир-чикирлари” безовталантирмайди
	Барча янги нарсаларга қизиқаман	-2	-1	0	1	2	Кўпинча янги нарсалар мени

							асабийлаштиради
	Агар мен бирор нарса билан машғул бўлмасам, безовталанаман	-2	-1	0	1	2	Мен вазмин одам бўлганлигим сабабли ҳовлиқиб ҳаракат қилишни ёқтирмайман
	Мен барча одамларга дўстона муносабатда бўлишга ҳаракат қиламан	-2	-1	0	1	2	Мен ҳар доим ва ҳамма билан ҳам самимий муносабатда бўла олмайман
	Менинг хонам доимо саранжом-саришта	-2	-1	0	1	2	Мен тозалик ва тартибга риоя қилавермайман
	Мен баъзан арзимаган нарсаларга асабийлашаман	-2	-1	0	1	2	Мен майда-чуйда муаммоларга эътибор бермайман
	Менга кутилмаган нарсалар ёқади	-2	-1	0	1	2	Мен воқеа-ҳодисаларни башорат қилишни ёқтираман
	Мен узоқ вақт ҳаракатсиз қола олмайман	-2	-1	0	1	2	Менга шижоатли турмуш тарзи ёқмайди
	Мен бошқалар билан хушмуомала муносабатда бўламан	-2	-1	0	1	2	Баъзан ҳазиллашиб бошқаларнинг нафсониятига тегиб қўяман
	Мен ҳамма нарсада режали ва батартибман	-2	-1	0	1	2	Мен унчалик масъулиятли эмасман
	Мен нозик таъб ва жиззакиман	-2	-1	0	1	2	Мен камдан- кам безовталанаман ва бирор нарсадан қўрқаман
	Жавоби олдиндан аниқ бўлган нарсалар мен учун қизиқарли эмас	-2	-1	0	1	2	Менга тушунарсиз бўлган нарсаларга қизиқмайман
	Бошқалар менинг бўйруқларимни тез бажаришларини ёқтираман	-2	-1	0	1	2	Бошқаларнинг бўйруқларини шошмасдан бажараман
	Мен муросакор ва ён беришга мойил одамман	-2	-1	0	1	2	Атрофдагилар билан баҳслашишни ёқтираман
	Мураккаб вазифаларни ечишда қатъиятлиман	-2	-1	0	1	2	Мен унчалик саботли одам эмасман
	Мураккаб вазиятларда бутунлай зўриқишда	-2	-1	0	1	2	Ҳар қандай вазиятда ҳам ўзимни эркин

	бўламан						тутаман
	Менинг тасаввурларим жуда жонли	-2	-1	0	1	2	Мен ҳар доим оламга реал кўз билан қарашни афзал биламан
	Менга тез-тез етакчи бўлиш, ташаббус кўрсатишга тўғри келади	-2	-1	0	1	2	Менда етакчиликдан кўра бутунлай тобелик устун
	Мен доимо бошқаларга ёрдам бериш ва мушкулларига шерик бўлишга тайёрман	-2	-1	0	1	2	Ҳар бир киши ўз - ўзига ғамхўрлик кўрсата олиши керак
	Барча юмушларда жуда тиришқоқман	-2	-1	0	1	2	Мен ишда унчалик ғайрат кўрсатмайман
	Менда тез-тез совуқ тер чиқиб, қўлим қалтирайди	-2	-1	0	1	2	Мен камдан-кам ҳолларда зўриқиш, танамда титроқни ҳис этаман
	Орзу қилишни ёқтираман	-2	-1	0	1	2	Мен хаёлларга камдан-кам бериламан
	Менга тез-тез раҳбарлик қилиб, бошқаларга бўйруқ беришга тўғри келади	-2	-1	0	1	2	Мен кимдир раҳбарликни ўз қўлига олишини маъқул кўраман
	Мен рақботлашишдан кўра, ҳамкорликни афзал биламан	-2	-1	0	1	2	Жамият рақобатсиз ривожланмаган бўларди
	Мен ишга жиддий ва қунт билан ёндашаман	-2	-1	0	1	2	Мен ишда қўшимча вазифалар олмасликка ҳаракат қиламан
	Одатдан ташқари шароитларда тез асабийлашаман	-2	-1	0	1	2	Мен янги муҳитга осон мослашаман
	Баъзан чуқур ўйга чумаман	-2	-1	0	1	2	Мен ўй-хаёлларга вақт йўқотишни ёқтирмайман
	Нотаниш кишилар билан мулоқотга киришишни ёқтираман	-2	-1	0	1	2	Мен унчалик киришимли одам эмасман
	Кўпчилик одамлар табиатан яхши (хайрли)	-2	-1	0	1	2	Мен ҳаёт айрим одамларни қаҳрли қилиб қўяди деб ҳисоблайман
	Кўпинча одамлар менга	-2	-1	0	1	2	Айрим одамлар мени

	масъулиятли ишни ишониб топширадилар						масъулиятсиз, деб ҳисоблайдилар
	Баъзан ўзимни ёлғиз ва ғамгин ҳис этиб, қўлим ишга бормайди	-2	-1	0	1	2	Тез-тез бирор нарсани бажаришга берилиб, ҳамма нарсани унутаман
	Гўзаллик ва зеболик нималигини яхши биламан	-2	-1	0	1	2	Менинг гўзаллик тўғисидаги тасаавурим бошқаларникидек
	Мен янги дўстлар ва танишлар орттиришни ёқтираман	-2	-1	0	1	2	Мен бир нечта ишончли дўстлар бўлишини афзал кўраман
	Мен мулоқот қиладиган одамлар одатда менга ёқади	-2	-1	0	1	2	Мен ёқтирмайдиган одамлар ҳам бор
	Мен ишда қаттиққўл ва талабчанман	-2	-1	0	1	2	Баъзан ўз вазифамга эътиборсизлик билан қарайман
	Мен қаттиқ асабийлашсам, кўнглимга ҳеч нарса сиғмайди.	-2	-1	0	1	2	Менда камдан кам ҳолларда ғамгин кайфият бўлади
	Мусиқага шундай бериламанки, вақт ўтганини сезмай қоламан	-2	-1	0	1	2	Драма санъати ва балет мен учун зерикарли
	Мен катта ва қувноқ давраларда бўлишни ёқтираман	-2	-1	0	1	2	Мен ёлғизликни ёқтираман
	Кўпчилик инсонлар покликлари туфайли уларга ишониш мумкин	-2	-1	0	1	2	Мен баъзан бошқаларга шубҳа билан қарайман
	Одатда мен виждонан ишлайман	-2	-1	0	1	2	Одамлар менинг ишимдан тез-тез хато топиб турадилар
	Менинг депрессия (зиқлик)га тушушим осон	-2	-1	0	1	2	Менинг кайфиятимни бузиш имконсиз
	Ҳақиқий санъат асарларидан завқ оламан	-2	-1	0	1	2	Мен камдан-кам ҳақиқий санъат асаридан завқ оламан
	Спорт мусобоқаларига ”ишқибозлик” қилиб , барча нарсани унутаман	-2	-1	0	1	2	Одамларнинг хавфли спорт турлари билан нима учун шуғулланишларига тушунмайман

	Одамлар билан ишлаганимда эътиборли бўлишга интиламан	-2	-1	0	1	2	Баъзан мени бошқаларнинг дарди билан ишим бўлмайди
	Мен камдан-кам ҳолларда бажарадиган ишимни ўйламасдан амалга ошираман	-2	-1	0	1	2	Мен тез қарор қабул қилишни афзал кўраман
	Менинг камчилик ва ожизликларим кўп	-2	-1	0	1	2	Менинг ўзим ҳақимдаги фикрим юқори
	Мен руҳий ҳолатимни яхши тушунаман	-2	-1	0	1	2	Бошқа одамлар менга қараганда ҳис-туйғуси камроқдек туюлади
	Мен хавфдан огоҳлантирувчи сигналларни кўпинча эътиборсиз қолдираман	-2	-1	0	1	2	Хавфли вазиятларни четлаб ўтишни маъқул ҳисоблайман
	Бошқаларнинг қувончларини ўзимникидек қабул қиламан	-2	-1	0	1	2	Мен бошқаларнинг кечинмаларига ҳар доим ҳам шерик бўлмайман.
	Мен одатда туйғу ва хоҳишларимни назорат қиламан	-2	-1	0	1	2	Менга ўз хоҳишларимни тийиб туриш қийин
	Муваффақиятсизликларга бардош беришимга тўғри келса, бунга ўзимни айбдор санайман	-2	-1	0	1	2	Кўпинча менинг омадим омадим чопади ва вазиятлар камдан кам менга қарши чиқади
	Туйғуларим ҳаётимни мазмундор қилишига ишонаман	-2	-1	0	1	2	Мен бошқаларнинг ташвишларига кам эътибор бераман
	Менга карнавал тантаналари ва намойишлари ёқади	-2	-1	0	1	2	Кўпчилик бор жойларда бўлиш менга ёқмайди
	Мен ўзга кишиларни тушуниш учун унинг ўрнига ўзимни қўяман	-2	-1	0	1	2	Мен бошқалар кечинмаларининг барча нозик томонларни тушунишга интилмайман
	Дўкондан сотиб олиш лозим бўлган наосани узоқ вақт танлайман	-2	-1	0	1	2	Баъзан нарсаларни беихтиёр сотиб оламан
	Баъзан ўзимни ночор	-2	-1	0	1	2	Мен одатда ўзимни

	одамдек ҳис этаман						керак одамдек ҳис этаман
	Мен тўқима қаҳрамонларнинг кечинмаларига осон киришаман	-2	-1	0	1	2	Кино қаҳрамонларининг саргузаштлари руҳий ҳолатимни ўзгартира олмайди
	Менга эътибор билан қарасалар ўзимни бахтиёр ҳис этаман	-2	-1	0	1	2	Мен камтарин одамман ва сабабли бошқалардан ажралиб турмасликка ҳаракат қиламан
	Ҳар бир инсоннинг ҳурматлашга арзийдиган қандайдир жиҳатлари бор	-2	-1	0	1	2	Мен ҳали ҳурматга сазовор бўладиган инсонни учратмадим
	Мен одатда ҳаракатланишдан олдин яхшилаб қ ўйлаб кўраман	-2	-1	0	1	2	Мен ўз хатти-ҳаракатларим натижалари ҳақида олдиндан ўйлаб кўришни ёқтирмайман
	Менинг кайфиятим тез-тез кўтарилиб ва тушиб туради	-2	-1	0	1	2	Мен одатда бир хил кайфиятда бўламан
	Баъзан ўзимни луттибоз, бошқаларни масхара қилувчи кишидек ҳис этаман	-2	-1	0	1	2	Одамлар кўпинча мени зерикарли, аммо ишончли инсон, деб ҳисоблайдилар
	Мен бошқа жинс вакиллари учун ёқимлиман	-2	-1	0	1	2	Айримлар мени оддий ва кўримсиз одам деб ҳисоблайдилар
	Мен ҳар бир кишига нисбатан меҳрибон ва эътиборли бўлишга интиламан	-2	-1	0	1	2	Айрим одамлар мени ўзига бино қўйган ва худбин, деб ўйлайдилар
	Сайёҳатга чиқишдан олдин аниқ режа тузаман	-2	-1	0	1	2	Мен одамларнинг нега бундай мукаммал режа тузишларига тушунмайман
	Менинг кайфиятим қарама-қарши томонга осон ўзгариб туради	-2	-1	0	1	2	Мен доимо хотиржам ва вазминман
	Мен ҳаёт бу қимор ўйинидек нарса, деб ўйлайман	-2	-1	0	1	2	Ҳаёт-бу авлоддан-авлодга узатиладиган тажрибадир

	Менга кишини ғашига тегадигандек кўринишда бўлиш ёқади	-2	-1	0	1	2	Мен жамоат орасида одатда хатти-ҳаракатим ва модали кийимлар билан ажралиб турмайман
	Айримлар мени атрофдагиларга нисбатан илтифотли киши деб ҳисоблайдилар	-2	-1	0	1	2	Мен кўпинча ўз ютуқларим билан мақтанишимни гапирадилар
	Мен ўз ишимни аниқ ва батартиб бажараман	-2	-1	0	1	2	Мен ўз туйғуларимга ишониб, “оқим бўйлаб сузишни”афзал биламан
	Мен баъзан жуда ҳаяжонланганлигим дан йиғлаб ҳам юбораман	-2	-1	0	1	2	Мен ўз ҳолатимдан чиқариш қийин
	Баъзан мен ўзимда қандайдир янгиликни кашф этадигандек ҳис эатман	-2	-1	0	1	2	Мен ўзимдаги ҳеч нарсани ўзгартирмаган бўлар эдим

“Катта бешлик” сўровномасининг жавоблар варақаси

Ф.И.Ш_____ ёши_____жинси_____
Мутахассислиги_____ маълумоти_____

	I		II		III		IV		V	
1			2		3		4		5	
6			7		8		9		10	
11			12		13		14		15	
	1.1=		**2.1=**		**3.1=**		**4.1=**		**5.1=**	

16			17		18		19		20	
21			22		23		24		25	
26			27		28		29		30	
	1.2=		**2.2=**		**3.2=**		**4.2=**		**5.2=**	

31			32		33		34		35	
	_____		_____		_____		_____		_____	

36		37		38		39		40	
41		42		43		44		45	
1.3=		**2.3=**		**3.3=**		**4.3=**		**5.3=**	
46		47		48		99		50	
51		52		53		54		55	
56		77		58		59		60	
1.4=		**2.4=**		**3.4=**		**4.4=**		**5.4=**	
61		62		63		64		65	
66		67		68		69		70	
71		72		73		74		75	
1.5=		**2.5=**		**3.5=**		**4.5=**		**5.5=**	
I=		**II=**		**III=**		**IV=**		**V=**	

2.2. Социотипларни ўрганиш методикаси

F _ l h ^ b d Z ^ Z g n h c ^ Z e Z g h c Синалувчи кўрсатаётган (текширилаётган) шахс (ўқувчи) жадвалда келтирилган тавсиф-мулоҳазалар жуфтлиги (1-2, 3-4, 5-6, 7-8)ни синчиклаб ўқиб чиқади. Жуфтликдаги тавсифлардан қайси бири ўзининг табиатига мос келишига қараб, улардан бирини танлайди ва тартиб рақамини ёзади. Натижада тўртта рақам кетма-кетлиги ҳосил бўлади. Бу рақамлар ўқувчи шахси типини ифодалайди.

Шахс типлари: 1357 — «Нозир», 1358 — «Маъмур», 1368 — «Тадбиркор»,1457— «Қўриқловчи», 1458 — «Ташаббускор», 1467— «Инсонпарвар», 1468 — «Мураббий», 2357 — «Уста», 2457 — «Воситачи», 2358 — «Маршал», 2458 — «Сиёсатчи», 2367-«Танқидчи», 2467-«Лирик», 2368-«Изловчи», 2468-«Маслаҳатчи».

Йўриқнома: *Методикадан фойдаланишда Сиз жадвалда келтирилган мулощазаларни ўқиб чиқиб, уларнинг ўзига мос келишига қараб жуфт*

билан муносабатда юмшоқлик ва дипломатияни; экстремал вазиятларда ўзини тута билишни ва совуққонликни; ностандарт ғояларни ишлаб чиқишни талаб қилиб ва кутиб бўлмайди. *Тавсия этиладиган фаолият турлари ва касблар:* ўзга кишиларга раҳбарлик қилиш ва улар фаолиятини мувофиқлаштириш зарур бўлган бошқарув соҳаси (барқарор вазият ва қонунлар ҳукм сурган ҳолда); иқтисодчи, банкнинг кредит бўлими ходими, фирмада ишларни тақсимловчи техник ёрдамчи; техник жараёнларни кузатиб борувчи (техникани таъмирлаш ва ишлатишни); қурилиш; қишлоқ хўжалиги; фермерлик соҳалари.

14. Этикавий-интуитив рационал интроверт. Ижтимоий типи — «Инсонпарвар». Ундан қуйидагиларни талаб қилманг ва кутманг: ишда уддабуронлик ва ташаббускорликни; экстремал вазиятларда ҳал этувчи қарорлар қабул қилишни; катта сафарбарликни; қизиқарсиз ва манфаатсиз ишларни тез ва сифатли бажаришни, ташкилотчилик қобилиятини. *Тавсия этиладиган фаолият турлари:* «тугарак» кўринишидаги тарбиявий ишлар; психотерапия, фалсафий-гуманитар соҳа; портрет ва сюжетли фотография билан боғлиқ ишлар.

15. Интуитив-этика иррационал экстраверт. Ижтимоий типи — «Маслаҳатчи». Ундан қуйидагиларни талаб қилманг ва кутманг: ишни сифатли бажаришни; ҳужжатлаштириш ишларини изчил юритишни; ўз-ўзини юқори даражада уюштиришни; бошқа одамларга самарали раҳбарлик қилишни ва вазифаларни тўғри тақсимлашни; низоли вазиятларда ҳис-ҳаёжонга берилмасликни. *Тавсия этиладиган фаолият турлари:* гуманитар соҳа; педагогика; санъат; журналистика; оилавий психологик маслаҳатлар; танишув хизматлари; имидж-мейкерлик; реклама.

16. Сенсор-мантиқий иррационал интроверт. Ижтимоий типи — «Уста». Ундан қуйидагиларни талаб қилиб ва кутиб бўлмайди: воқеаларга эмоционал муносабатда бўлишни ва унда бевосита иштирок этишни; омадсизлиги туфайли бошқалар томонидан айбланаётган кишига ҳамдардлик билдириш ва уни қўллаб-қувватлашни. *Тавсия этиладиган фаолият турлари:* хўжаликни

оқилона юритиш; аниқ техникага хизмат кўрсатиш; буюмларни сифатли расмийлаштириш, ўрта бўғиндаги бошқарувчилик фаолияти; кичик бизнес; ишчи ўринларини ва интерьерани расмийлаштириш.

Албатта, шахсларни типларга ажратиш нисбий, уни мутлоқлаштириш ўринли эмас. Бундан ташқари, шахс типларининг психологик хусусиятларини таҳлил этишда «ёндош типлар»га хос бўлган ўхшаш сифатлар кузатилишини, уларнинг ҳаётий тажрибаси, ақлий имкониятини эътиборга олиш лозим. Умуман, шахс психодиагностикаси жуда мураккаб бўлиб, унда хилма-хил зиддиятли қарашлар мавжуд. Шунинг учун кўпроқ амалий кузатиш натижаларига, психологияда қўлланилаётган турли амалий методикалар натижаларига таяниб, хулосалар чиқариш мақсадга мувофиқ.

2.3. МОТИВ ВА МОТИВАЦИЯ

Йўриқнома: Сиз юклатилган тошириқни белгиланган босқичи якунлангач сўровнома саволларини диққат билан ўқинг ва жавоб беринг. Сиз биринчи босқич вазифлар ҳал этилса-да , аммо вазифаларнинг давоми борлигини эсда тутинг. Ҳар саволга тартибли ва кетма-кетликда жавобингизни қайд этинг. Сиз унга қўшиласизми ёки йўқ шунга кўра шкалалардан бирини доирача олинг. Сиз жавобларингизни қуйидагига асосланиб беришингиз мумкин: тўлиқ қўшиламан Қ3, Қ2-қўшиламан, Қ1-қисман қўшиламан; -3-мутлақо қўшилмайман, -2 қўшилмайман, -1-қисман қўшилмайман, агар сиз ҳеч бирига қўшилмасангиз –0 айлана ичига олиб қўйишингиз мумкин.

№	Тест тасдиқлари	Шкалалар
	Тадқиқотдан безорман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мен имкониятим даражасида ишлайман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мен нимага қодирлигимни намоён этишни хоҳлайман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Менда юқори натижаларга эришишга интилиш хоҳиши бор	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Нимагадир эришиш мен учун қизиқарли	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Топшириқлар ҳатдан ортиқ мураккаб	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Қиладиган ишларим ҳеч кимга керак эмас	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Менинг натижаларимни бошқаларникига қараганда яхши ёки ёмон эканлиги қизиқтиради	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мен ўз ишим устида тез шуғилланаман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мени натижаларим юқори бўлади деб ўйлайман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Бу вазият менга нохушлик туғдиради	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Яхши натижага қараб уни янада ривожлантиришга интиламан	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мен тиришқоқман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3

	Мен эришаётган яхши натижалар тасодиф эмас	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Топшириқлар етарлича қизиқарли эмас	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мен ўзимга вазифалар қўяман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мени натижалар бўйича бериладиган хулосалар безоталантиради	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мен кучимга куч қўшилганлигини ҳис этаяпман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Яхши натижаларга эришиш ҳам менга таъсир кўрсатмайди	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Ҳозирги вазият мен учун аҳамиятли	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мен олдимга мураккаб вазифалар ва топшириқлар қўйилишини хоҳлайман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Натижаларга эътиборсизлик билан қарайман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Қанча ишласа шунча қизиқиш ортади	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мен ушбу вазифаларни якунлашга шошилмайман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мени натижаларим мутлоқо паст бўлади	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Қанчалик ҳаракат қилмай натижалар паст бўлади	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мен ҳозир бу синовдан кўра бошқа маъқулроқ иш билан шуғулланишни хоҳлайман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Топшириқлар мутлақо содда	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мен яхши натижаларга эришишга лаёқатлиман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мақсад мураккаб бўлса унга эришиш хоҳишим юқори бўлади	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мақсадга эришиш йўлидаги қийинчиликларни бартараф эта оламан	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Натижаларимни бошқаларники билан солиштириш менга қизиқарли	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мен топшириқлар устида ишлашга қизиқаман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Менинг натижаларим паст бўлиб қолишидан хавотирланаман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3

	Мен ўзимни мустақил ҳис этаман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Менга вақт ва қувватимни бекорга йўқотгандек туюлаяпди	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мен ярим қувват билан ишлайман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мен имкониятларимнинг чегараси қизиқтиради	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мени натижаларим энг яхшиларидан бири бўлишини истайман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мен мақсадга эришиш учун кучим етишига ҳаракат қиламан	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Мендан ҳеч нарса чиқмаслигини ҳис этаман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3
	Синовни лотерия деб ҳисоблайман	-3-2-1 0Қ1Қ2Қ3

Тестнинг калит

№	Мотивация тузилмасининг компонентлари	Тасдиқ номерлари
1	Ички мотив	15_0, 23, 33
2	Билиш мотиви	$5,22_0,38$
3	Қочиш мотиви	11,17,34
4	Мусобоқалашув мотиви	$8,32_0,39$
5	Фаолиятни алмаштириш мотиви	1,9,27
6	Ўзини эъзозлаш мотиви	12,21,30
7	Натидаларнинг аҳамиятлилиги	$7,20_0,36$
8	Топшириқларнинг мураккаблиги	$6,28_0$
9	Иродавий қувват	$2,13,37_0$
10	Натижаларга эришганлик даражасининг баҳоси	$19_0,29$
11	Ўз имкониятларини баҳоси	$18,31,41_0$
12	Қувватни сафарбар эта олинганлик даражаси	$3,24_0,40$
13	Натижаларни кутилганлик даражаси	10, 25_0

14	Натижаларнинг қонунияти	$14,26_0,42_0$
15	Ташаббускорлик	$4_0,16,35$

Синалувчиларнинг тўғри ва тескари йўналиш
бўйича жавобларини баллаш қоидаси

Алмаштириш	Жавоблар шкаласи
	-3 -2 -1 0 Қ1 Қ2 Қ3
Тўғри	1 2 3 4 5 6 7
Тескари	7 6 5 4 3 2 1

Тестнинг шкалалари

№	Мотивация тузилмасининг компонентлари	Мотивларнинг мазмуни
1	Ички мотив	Топшириқларнинг жалб этувчанлиги, топшириққа нисбатан қизиқишнинг мавжудлиги
2	Билиш мотиви	Субъектнинг ўз фаолият натижаларига қизиқиши, натижалардан қониқиши
3	Қочиш мотиви	Натижаларни паст бўлиши ва қониқмасликни келтириб чиқаришидан қочиш
4	Мусобоқалашув мотиви	Натижаларини блшқаларникидан устунроқ бўлишига интилиши
5	Фаолиятни алмаштириш мотиви	Фаолиятни ўзгартириш хоҳишини пайдо бўлиши, бошқа фаолият билан машғул бўлишга уриниш
6	Ўзини эъзозлаш мотиви	Фаолитни қатъий туриб амалга ошириш, янгидан янги мураккаб вазифалар қўйиш ва амалга оширишга интилиш
7	Натижаларнинг	Сабаб ва оқибат тамойилига кўра, муҳим шарт-

	аҳамиятлилиги	шароитларга кўра иш тутиш, фаолият натижаларига шахслик мазмунини бериш
8	Топшириқларнинг мураккаблиги	вазифаларнинг мураккаблиги
9	Иродавий қувват	Топшириқларни бажаришдаги иродавий қувватни намоён бўлиши
10	Натижаларга эришганлик даражасининг баҳоси	Ушбу фаолият йўналишига кўра ўз имкониятларини баҳолаши
11	Ўз имкониятларини баҳоси	Имкониятларини баҳолаш
12	Қувватни сафарбар эта олинганлик даражаси	натижаларга эришишда кучларни сафарбар этиши
13	Натижаларни кутилганлик даражаси	Фаолият натижаларининг кутилаётганлик даражаси
14	Натижаларнинг қонунияти	Натижаларнинг мотивация тузилмасига таъсири, унга таъсир кўрсатувчи сабаблар, натижаларни тасодифларга, вазиятларга ва шахсий имкониятга боғлиқлиги
15	Ташаббускорлик	Қўйилган топшириқ қанчалик ташаббус асосида ёки бирон бир кишининг раҳбарлиги таъсири тарзда амалга оширилади

2.4.ШАХСЛАРРАРО МУНОСАБАТ ДИАГНОСТИКАСИ

2.4.1. Ю.Я. Рижонкиннинг коммуникатив дистанцияни (оралиқни) аниқлаш методикаси (КДАМ)

КДАМдан яна фойдаланиш текширилувчилар учун ортиқча муаммо туғдирмайди. Бу воқеликни унинг умумий тавсифидан пайқаш мумкин. Методика мулоқотдошларни маълумот айрибошлаш жараёнида бир-бирига ўзаро таъсирлашуви, мазкур жараёнидаги оралиққа аниқлик киритади. Бунинг учун муомала иштирокчилари бир-бирига қанчалик яқин ёки узоқ туриши ҳамда ўртадаги коммуникативлик (коммуникатор ва реципиент) ролини аниқлашда бир қатор топшириқларни бажаришлари лозим. Текширилувчи гуруҳнинг ҳар бир аъзоси ўзаро бир-бирларини ёқтиришига қараб, бир-биридан 100 мм ўлчамда ажратилган икки нуқта орасидаги масофани ҳосил қилувчи қутбларга кўра 100 балли шкалада баҳолаши шарт. Мулоқотдошларни ўзаро ёқтириш хусусиятини баҳолашга қутбдаги нуқталар орасидан тўғри чизиқ ўтказиш орқали, “Мен” олмоши ифодаланган нуқтадан фамилия кўрсатилган нуқтага қараб ёки аксинча ифодалаш ёрдами билан эришилади. Биринчи ҳосил қилинган узунлик (“Мен”дан мулоқотдаги шерикгача) шерикка нисбатан ахборот алмашишдаги объект сифатида қизиққанлик даражасини, иккинчисида эса (шерикдан”Мен”гача) жараённинг субъекти маъносини билдиради. Биз карточканинг тахминий намунасини тайёрлашда методикадан фойдаланган бошқа муаллифларнинг намунасига таяндик (Гайнутдинов Рам З. 1986) ҳамда ўқитувчи шахсининг тарбиячи сифатида ўқувчилар билан (Расулов А.И. 2001) ўзаро муносабати даражалари ва ҳоказо. Худди шу сабабдан унинг намунасини келтириб ўтамиз.

Методика бланкасига ҳеч қандай ортиқча ифодаларсиз фақат нуқталар акс эттирилиши лозим. Текширилувчилар билан эксперимент ўтказилгандан кейин тест бланкларини солиш учун почта конверти берилади. Конвертнинг юқори қисмида текширилувчилар ўзлари ҳақида барча зарурий маълумотларни, яъни фамилияси, исми, бажарилган муддати ва бошқаларни қайд этишлари зарур. Шунингдек, методиканинг

коммуникатив оралиқ даражаларини белгиловчи кўрсаткичлари мавжуд. Бизга қадар методикадан фойдаланган муаллифлар коммуникатив оралиқнинг даражалари ва уларнинг меъёрий кўрсаткичларини тақдим этганлар. Бу эса бизнинг методикадан фойдаланишимизга анча қулайлик туғдирди.

1- илова

Коммуникатив оралиқ даражалари

№	Муносабат даражалари	Континуум	Муносабат даражалари	Континуум	
		Бир ёклама; Икки ёклама		Бир ёклама	Икки ёклама
	Зарурий-мажбурий	0-0,21; -1,00-(-0,58)	Мажбурий	0-12	-1-(-0,75)
			Зарурий	0,13 - 0,21	-0,76-(-0,58)
	Расмий-конвенционал	0,22- 0,67; -0,57-0,34	Салбий расмий	0,22-0,30	-0,57-(-0,40)
			Расмий	0,31- 0,55	-0,39-(-0,10)
			Ижобий расмий	0,56-0,67	-0,10- 0,34
	Дилдан ишониш	0,68-1,00; 0,35-1,00	Ишончли	0,68- 0,79	0,35- 0,58
			Интим	0,80-1,00	0,59-1,00

2.4.2. Социометрия

Социометрик ўлчаш мақсади: а) гуруҳдаги жипслик ва муносабатдаги тарқоқликни; б) гуруҳдаги позиция, симпатия ва антиратияга кўра гуруҳ аъзоларининг нуфузини ўрганиш в) гуруҳ таркибидаги норасмий лидерни аниқлаш

Социометрик карточка

Социометрик карточка						
№	**Тип**	**Мезонлар**	**Танланмалар**			
1	**Ўқишда**	**а)Гуруҳ сардори сифатида кимни танлаган бўлардингиз?**				
		б)Гуруҳ сардори сифатида кимни танламаган бўлардингиз?				
2	**Бўш вақтда**	**а) Туғилган кунингизда кимни таклиф этган бўлардингиз?**				
		б)Туғилган кунингизда кимни таклиф этмаган бўлардингиз?				

Социоматрица

N-гуруҳ аъзоли гуруҳ учун социоматрица намунаси												
№	**Танловчиларнинг фамилияси. J-текширилувчи гуруҳ аъзолари**	**i- танланувчиларнинг аъзолари**								**Амалга оширилган танловлар**		**Жами**
		1	**2**	**3**	**4**	**5**	**.**	**.**	**.**	**(Қ)**	**(-)**	
1	R Z j h i h \ Z		**Қ**	**Қ**	**-**	**-**				**2**	**2**	**4**
2	**Қувондиқов**	**Қ**		**Қ**	**-**	**-**				**2**	**2**	**4**
3	**Дилмуродов**	**Қ**	**Қ**		**-**	**-**				**2**	**2**	**4**
4	**Холиқова**	**Қ**	**Қ**	**-**		**Қ**				**3**	**1**	**4**
5	**Жўраева**	**Қ**	**-**	**-**	**-**					**1**	**3**	**4**
...	**...**									**..**	**..**	**..**
N												
	Олинган ∑ (Қ)	**4**	**3**	**2**	**0**	**1**				**10**		
	Олинган ∑ (-) танланма	**0**	**1**	**2**	**4**	**3**					**10**	

	Жами											**20**

Социограмма

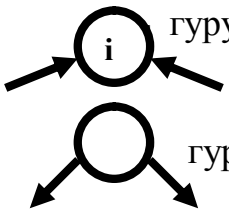

гуруҳдаги алоқалар объекти(i)

гуруҳдаги алоқалар субъекти(j)

-битта шахс хулқ-атвори бўйича субъект билан объектнингбирлашуви (ij)

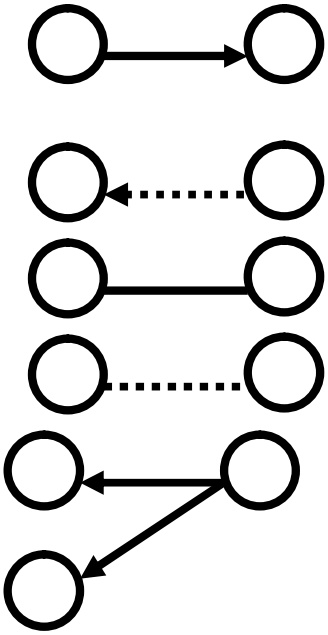

А-аъзо билан ҳосил қилинган ижобий танланма

В-аъзо билан ҳосил қилинган салбий танланма

А ва В-аъзолар орасидаги ижобий танланма

А ва В-аъзолар орасидаги салбий танланма

Алоқа даражаси (биринчи навбатда А аъзо, иккинчи навбатда С аъзо танланган)

Социометрия индекслари

1. Социал статус индекси. і-аъзонинг социометрик нуфузи (статуси) индекси:

$$C_i к\sum^{n}_{i к1} (R_i^{к} ҚR_i^{-})/ N\text{-}1$$

C_i-i- аъзонинг социометрик статуси, R_i-аъзо бўйича олинган танланмалар, ∑-алгебраик йиғинди, N-гуруҳ аъзолари сони

2.Эмоционал экспансивлик индекси. j-гуруҳнинг аъзоси учун ҳисобланади.

$$E_j к \sum^{n}_{i\ к1} (R_j^{К} ҚR_j^{-}) / N-1$$

E_j -j- аъзонинг эмоционал экспансивлиги, R_j-аъзо бўйича олинган танланмалар, ∑-алгебраик йиғинди, N-гуруҳ аъзолари сони

3.Гуруҳнинг эмоционал экспансивлик индекси.

$$A_g к \sum^{n}_{j\ к1} (\sum_{j\ к1} (R_j^{К-}) / N$$

A_g- гуруҳнинг экспансивлиги, N-гуруҳ аъзолари сони

4.Гуруҳнинг ўзаро ҳамжиҳатлиги (жипслик) индеки.

$$G_g к \sum^{n}_{ij\ к1} (\sum_{ij\ к1} (A_{ij}^{К}) / \sqrt{2}\ N(N-1)$$

G_g-гуруҳнинг жипслик индекси, $A_{ij}^{К}$-гуруҳдаги ижобий ўзаро алоқалар, N-гуруҳ аъзолари.

2.4.3.Т.Лири методикаси

Йўриқнома: қуйида келтирилган тасдиқлар қанчалик сизнинг хатти – ҳаракатингиз, хулқ – атворингиз, бошқаларга муносабатингизни ифодалашига кўра мос ёки мос келмаслигини баҳоланг. Агар мос келган ҳолларда «ҳа», акс ҳолда «йўқ» жавобини беринг. Жавобларингизни махсус жавоблар варақасига белгиланг.

1. Ўзаро ёрдамга ҳамкорликга қобилиятли.

2. Ўзига ишонгон.

3. Бошқалар ҳурматини қозонган.

4. Унинг устидан хукмдорликни ёқтирмайди.
5. Очиқ кўнгил.

6. Шикоятчи арзчи.

7. Кўпинча бошқалар ёрдамига муҳтожлик сезади.

8. Рағбатга муҳтож.

9. Ишонувчан ва бошқаларга қувонч улашишга интилади.

10. Маъсулятни ёқтиради.

11. Салобатли кўринади.

12. Ҳамиятли (ўз қадр-қимматини билади).

13. Руҳлантирувчи.

14. Яхшиликни билувчи.

15. Жаҳлдор, шафқатсиз.

16. Мақтанчоқ.

17. Ўзини ўйловчи.

18. Наҳоқликни тан олишга қодир.

19. Золим (мустабид).

20. Ўз фикрида тура олувчи.

21. Бағри кенг, нуқсонларга бардошли.

22. Амирона-кеккайган.

23. Ҳомийлик қилишга мойил.

24. Ҳайратлантиришга қодир.

25. Бошқаларга қарорлар қабул қилишга имкон берувчи.

26. Кечирувчан.

27. Беозор.

28. Лоқайд бўлиши мумкин.

29. Беғараз.

30. Маслаҳат беришни ёқтирувчи.

31. Ёрдамга муҳтож, мустақил эмас.

32. Ўзига ишонувчан ва тиришқоқ.

33. Ҳар кимдан ҳайратланишни кутувчи.

34. Кўпинча ҳомуш.

35. Унга таъсир ўтказиш қийин.

36. Дилкаш ва муросали.

37. Тўғри сўз ва чўрткесар.

38. Аламзада (жаҳлдор).

39. Тобеликни ёқтиради.

40. Бошқаларга ҳукмрон.

41. Ўзига танқидий бўлишга қодир.

42. Кўнгли очиқ, саҳий.

43. Муомалада доим хушмуомала.

44. Ён берувчи (Келишувчан).

45. Уятчанг. Тортинчоқ.

46. Бошқаларга ғамхўрликка мойил.

47. Шахсиятпараст (фақат ўзини ўйлайди).

48. Кўнгилчан.

49. Муҳтожларга ҳамкор.

50. Буйруқ беришга уддабурон.

51. Кўпинча ҳафсаласи пир бўлади.

52. Бир сўзли, лекин адолатли.

53. Кўпинча адолатли.

54. Бошқаларга танқидчан.

55. Доим хайрихоҳ.

56. Нохолисона баҳоловчм одам.

57. Ишончсизлик тўғдиришга мойил.

58. Бообрў ишонувчан.

59. Рашкчи.

60. Дод-вой қилиб юришни ёқтиради.

61. Тортинчоқ.

62. Аразчан ва инжиқ.

63. Кўпинча хайрихоҳ эмас.

64. Ҳукмрон.

65. Ташшабускор эмас.

66. Қаттиққўлликка мойил.

67. Хушмуомала.

68. Ҳаммани ёқтиради.

69. Тадбиркор, омилкор.

70. Ўта раҳмдил.

71. Эътиборли ва ёқимли.

72. Айёр ва пишиқ.

73. Атрофдагилар фикрини қадрловчи.

74. Такаббур ва мағрур.

75. Ўта ишонувчан.

76. Ҳар кимга ишонишга тайёр.

77. Хижолатпаз.

78. Мустақил.

79. Худбин.

80. Нозик таъб, кўнгилчан.

81. Бошқалар таъсирига берилувчан.

82. Ҳурматли.

83. Бошқаларда таассурот уйғотувчи.

84. Юмшоққўнгил.

85. Маслаҳатларни қабул қилувчи.

86. Раҳбарлик талантига эга.

87. Ноқулайликка тез тушувчан.

88. Хафачиликни эслаб юрувчи.

89. Дўстлар таъсирига берилувчан.

90. Қарама-қаршилик руҳига мойил.

91. Ортиқча кўнгилчанлиги билан одамларни бузади.

92. Атрофдагиларга ўта мурувватли.

93. Шухратпараст.

94. Ҳар кимнинг кўнглини олишга интилувчан.

95. Ҳайратланувчи, тақлидга мойил.

96. Жон деб бўйсунувчи.

97. Ҳамма билан келишувчан.

98. Ўзининг зарарига ҳисобига, бошқаларга ғамхўр.

99. Жиззаки.

100. Уятчанг.

101. Бўйсунишга ўта тайёрлиги билан фарқланувчи.

102. Дўстона, хайрихоҳ.

103. Саховатли ишонч туғдирувчи.

104. Совуқ, бағритош.

105. Муваффақиятга интилувчи.

106. Бошқалар хатосига бешафқат.

107. Ҳаммага бир хил илтифотли.

108. Қаттиққўл, лекин адолатли.

109. Ҳаммага меҳр-муҳаббатли.

110. Ғамхўрлик қилишларини ёқтиради.

111. Деярли, ҳеч кимга эътироз билдирмайди.

112. Юмшоқ, кўнгилчан.

113. Бошқалар у ҳақида яхши фикрдалар.

114. Қайсар, ўжар.

115. Керак бўлганда саботли ва кескин.

116. Самимийликка мойил.

117. Камтар.

118. Ўз-ўзига мурруватли бўлишга қобил.

119. Сершубҳа.

120. Заҳар тилли, истеҳзоли.

121. Шилқим.

122. Кек сақловчи.

123. Мусобақалашишни яхши кўради.

124. Бошқалар билан чиқишишга интилувчан.

125. Ўзига ишончсиз.

126. Ҳар кишига тасалли беришга интилади.

127. Ўз-ўзини қийновчи (ичидан сиқилиб юрувчи).

128. Ҳиссиз. Лоқайд.

Т.Лири методикасининг яна қулай жиҳатлари унинг таркибига кирувчи саволларнинг (114 та характерологик хусусиятлардан таркиб топган) тизимлашганлиги ва уларнинг бир неча омиллар асосида (8 та психологик тенденцияларга) таҳлил этиш мумкин. Т.Лири методикасидаги октантларнинг ҳар бири ўзида бир неча даражани (тўрт даража) ифода этган бўлиб, уларда қуйи, ўрта, юқори ва экстремалга ажратилади. Шунингдек, методикада,

I. Лидерликка мойиллик, ҳукмронлик, зулмкор

II. Ўзига ишонч-ўзини яхши кўриш

III. Талабчанлик-муросасиз, шафқатсиз

IV. Ишончсизлик (скептизм)- кайсар-салбийлик (негативизм)

V. Ён беришлик-беозор-пассив бўйсунувчанлик

VI. Ишонувчанлик-итоаткорлик-тобелик

VII. Кўнгилчанлик-мустақил эмас, ҳаддан ташқари ён берувчан

VIII. Раҳимдиллик-беғаразлик-фидокорлик сингари октантлар билан бир қаторда шахснинг психологик қиёфасини (профилини) очиб беришга ёрдам берувчи иккита омилга таянишини ҳам айтиб ўтиш жоиз. Чунончи улар, устунлик ёки етакчилик ҳамда дўстоналик омилларидир. Шахсий қиёфани ифодалашда эса дискограммадан фойдаланилади. Шунингдек, методика натижаларини шарҳлаш учун кулайликни ҳисобга олган ҳолда уларнинг балли даражаларини акс эттирувчи қуйидаги жадвални тақдим этишни лозим топдик. Жадвалда ҳар бир октант натижалари баллар бўйича нимани ифодалаши келтирилган:

Т. Лири сўровномасининг калити

Октант №	**Саволлар номери**
I.	3,10,11,19,20,22,24,30,33,40,50,64,83,86,105,113
II.	2,12,16,28,32,47,56,69,72,74,78,79,93,104,118,123
III.	5,15,17,37,52,53,54,63,66,99,106,108,115,116,120,128
IV.	4,6,34,35,38,51,57,59,60,62,68,89,90,114,119,122
V.	18,27,41,44,45,48,61,65,77,96,100,101,112,117,125,127
VI.	9,7,8,14,25,31,39,58,75,82,85,87,95,110,111,121
VII.	1,36,43,55,68,71,73,76,81,84,94,97,102,107,109,124
VIII.	13,21,23,26,29,42,46,49,67,70,80,91,92,98,103,126

Т.Лири тестининг сифатларни баҳолаш жадвали

Октантлар	Муносабатлар	Текширилувчилар тўплаган балл миқдори			
		3-4	**5-8**	**9-12**	**13-16**
I	Лидерликка мойиллик.Ҳукмронлик	Маслаҳатлар беришга интилувчан	Ташкилотчиликка қобилиятли	Танқидлар-ни қабул қила олмайди	Фикрлари қотиб қолган ва зулмкор
II	Ўзига ишонч-ўзини яхши кўриш	Ишончли, мустақил	Рақобатлашиш-га қобилиятли	Гуруҳда ажралиб турувчи	Кибр-ҳаволик, мағрурланиш
III	Талабчанлик муросасиз, шафқатсиз	Очиқлик, бевоситалик	Қатъий-лик	Ҳаддан ортиқ-ўжарлик	Ўзини тута олмайдиган. Жаҳли тез
IV	Ишончсизлик-қайсарсалбий	Реал мулоҳазоловчи	Шубҳа билан қаровчи, конформликка мойил эмас	Хафа бўлувчи, ишончсиз, танқид қилишга мойил	Атрофдагилардан норози, шубҳаланувчан
V	Ён беришлик-	Мулойимлик, тортинчоқлик	Бегоналарнинг	Айбни ўз зиммасига	Бутунлай кўнгилчан

	пассив бўйсунувчанлик		мажбу-риятларини ўз зиммаси-га олувчан	олувчан, ўзини ўзи камситув-чан	
VI	Ишонув-чанлик-итоаткор-лик	Атрофдаги-ларни ишончига киришга эҳтиёжи бор	Ёрдамга мухтож	Юқори конформликка мойил	Атрофдагиларнинг фикрларига боғланиб қолган
VII	Кўнгилчан-лик-ҳат-дан таш-қари ён берувчи	Гуруҳ билан ҳамкорликка интилувчан	Хайрихоҳ	муросакор	Хайрихоҳлигини очиқ изҳор этувчан
VIII	Раҳмдиллик фидо-корлик	Атрофдаги-ларни тушунувчан ва уларга ёрдам кўрсатишга шай	Мулойим кўнгилли, ўта масъулиятли	Юқори ижтимоий установка-ларга эга	Фидойи

ДОМИНАНТЛИКк(I-V)Қ0,7х(VIIIҚII-IV-VI
ДЎСТОНАЛИКк(VII-III)Қ0,7х(VIII-II-IVҚVI

2.5.ПРОЕКТИВ ТЕСТЛАР

2.5.1. «Геометрик фигуралар бўйича ҳосил қилинган одам тасвири» тести

Тестдан фойдаланишнинг мақсади: индивидуал психологик фарқларни ёритиш.

Кўрсатма: сиз уч хил геометрик фигуралар, учбурчак, айлана ва квадрат ёрдамида 10 та элементдан иборат одамни ичизишингизни сўраймиз. Сиз геометрик фигуралардан фойдаланаётганда уларни кенгайтиришингиз ва қисқартиришингиз ҳам мумкин. Аммо одамни тасвирлаётган вақтда бу учала фигуранингн иштирок этиши шарт. Агар ортиқча фигура чизилиб қолган бўлса у учириб ташланади. Одам тасвиридаги элементлар ўнтадан ортиб ҳам кетмасин, кам ҳам бўлиб қолмасин. Суратни ушбу кўрсатма бўйича тайёрланг.

Материаллар: синалувчмиларга 10х10 ўлчамдаги учта қоғоз берилиб, ҳар бир қоғоз номерланган бўлиши лозим. №1 варақда биринчи синалувчи расм чизилади, №2 варақда иккинчи ва №3 варақда учинчи сурат мос равишда чизилиши лозим.

Маълумотларни қайта ишлаш қуйидаги тартибда амалга оширилади: одам тасвирида иштирок этган учбурчак, айлана ва квадратлар (ҳар бири суратда алоҳида). Ҳар бир фигура ўзига хос баҳоланадир: учбурчак юзлик, айлана ўнлик ва квадрат бирлик миқдорни ифодалайди. Бу учлик сонлар «сурат формуласини» англатади.

Геометрик фигура асосида конструктив суратни бажаришни ёритиш учун индивидуал психологик фарқлар тизими

901	802	703	604	505	406	307	208	109	
910	811	712	613	514	415	316	217	118	019
	820	721	622	523	424	325	226	127	028
		730	631	532	433	334	235	136	037
			640	541	442	343	244	145	046
				550	451	352	253	154	055
					460	361	262	163	064
						370	271	172	073
							280	181	082
								190	091

Типлар:

I тип-«раҳбар». Одатда бу типдаги кишилар раҳбарлик ва ташкилотчилик лаёқатига эга бўлган одамлар ҳисобланишади. Хулқ-атворлари ижтимоий

аҳамиятга молик нормалар йўналтирилган, юқори даражадаги нутий қобилиятга эга, яхши ҳикоячи. Ижтимоий муҳитга тез мослашувчяанг, бошқалар устидан етакчилик қилшда маълум чегара сақлайди. Одатда кўк рангни танлайди (м.Люшер) ва «Дарахт» тестида «арча» расмини чизади.

Расмлар формуласи: 901, 910, 802, 811, 820, 703, 712, 721, 730, 604, 613, 622, 631, 640.

Бошқалар устидан кескин ҳукмронлик қилиш 901, 910, 802, 811, 820; ситуатив- 703, 712, 721, 730: одамларга сўз орқали таъсир кўрсатишга – вебаль раҳбар ёки «ўқитувчилик» типи-604, 613, 622, 631, 640.

Бу типларни намоён бўлиши психик тараққиёт даоражасига боғлиқлигини эътиборга олиш лозим. Индивидуал фарқлар юқори даражада ривожланган бўлса, етарлича англашга эгаликдан далолат беради. Қуйи даражада эса профессионализм сезилмайди, вазиятларга мослашиши қийин. Бу барча характерлар учун хосдир.

II тип-«масъулиятли ижрочи»-«раҳбарлик»нинг бир қатор сифатларини ўзлаштирган, бироқ масъулиятли қарорларни қабул қилишда анча ҳаяжонланади. Бу типдаги одамлар «ишни кўзини биладиган», поофессионализм, юқори туйғуларга эга, ўзига ва атрофдагиларга нисбатан масъулиятли ва талабчан, ҳақиқатни қадрлайди. Улар кўпинча соматик касалликлар билан оғриниб туришадилар. Асабий жиҳатдан анча зўриққан бўлишади.

Расмлар формуласи: 505, 514, 523, 532,550.

IIIтип- «безовтали-суст» - оддий қўл малакаларидан тортиб юқори адабий иқтидорга – ҳар хил қобилият ва иқтидорга эга. Одатда улар бир типдаги касбларга хос бўлса-да, аммо кутилмаган ҳолларда уни ўзгартиришга, иккинчи бир қизиқадиган касбга ҳам э

га бўладилар. Улар одатда бошқа одамлар билан низога боришга мойиллар. Юқори ва ўзидан шубҳаланишга мойил.

Суратлар формуласи; 406, 415, 424, 433, 442, 451,460, бундан ташқари 415 – «шоирона типча»-шоирона иқтидорга эга ; 424 эса- гаплар бўйича англаб оладиган тип бўлиб, бутипдагилар ишда хотиржамлиги билан ажарлиб туради.

IV тип –«олим». Бу типдаги кишилар реалликни осонгина мавҳумлаштиришга, «концептуал ақлга», «ҳамма нарсани» таҳлил қилишга мос назариясига эга, қобилиятлиги билан ажралиб туради, туради. Одатда улар руҳан хотиржам, ўз хатти –ҳаракатларини обдан ўйлаб амалга оширишади.

Суратлар формуласи: 307, 316, 325, 334, 343, 352, 361, 370. 316 типча назария яратишга мойил тип, у глобал, мураккаб ва катта ишларни амалга оширади: 325-типчаси эса ҳаётни, соғлиқни, биологияга оид фанларни, тиббиётни билишга ўта қизиқувчан. Бу тип вакиллари санъатнинг синтетик кўринишдаги турлари: кино, цирк, театр-томоша режессёри, мультипликация билан шуғулланадиган одамлар орасида учрайди .

V тип –«интуитив». Бу типдаги одамларасаб тьизими анча ҳиссий кучга эга, уларжда юқори толиқиш кузатилади. Бир фаолиятдан иккинчи бир фаолиятга осон ўтиб кетишади, янги имкониятларга эга. Янгиликни туюшда юқори сезгирлик мавжуд. Альтруист, моҳир қўллли ва образли хаёлга эга , техник ижодкорликка мойил. Одатда ижтимоий нормаларни ўзини мослаштира олади. Ички ўзини ўзи назорат қилишга эга, унинг эркинлигига тўсиқ бўлувчи ҳолатларни қабул ила олмайди, ўзини ўзи назорат қилшни ёқтиради.

Суратлар формуласи: 208, 217, 226, 235, 244, 253, 262, 271, 180. 235 типча – психологияга ва психолог мутахассисларда учрайди; 244- бадиий ижодга қобилиятли кишилар, 217- кашфиётчилик фаолиятига мойил кишилар;226- янгиликка юқори эҳтиёдж сезадиган, ўзига мақсадга эришиши учун юқори талаб қўядиган кишилар.

VI тип-« кашфиётчи, конструктор, рассом». Техника билан машғул кишилар орасида кўпроқ учрайди. Бу типдаги одамларда бой хаёлий образлар, фазовий кўрувчанлик, тез-тез техник ,бадиий ва интеллектуал ижодкорлик хос. Улар интроверт, интуитив тип сингари шахсий аҳлоқий нормалари билан

яшашади., ўзларини назорат қилишдан ташқари бошқа чет таъсирларни қабул қилишмайди.

Суратлар формуласи: 109, 118, 127,136, 145, 019, 028, 037, 046.

019 типча- аудиторияни ўзига жалб қилувчи кишилар ҳисобланишади; 118- конструктив имкониятга ва яратувчанлик қобилиятига эга шахс ҳисобланади.

VII тип –«эмотив». Бошқа кишиларга ҳамдард, «оғир» кино фильмларни жуда қийинчилик билан кўришади. Узоқ вақт эмоционал таъсирлар остида бўлишади. Кўп қувватни ҳаяжонланганлари боис йўқотишади. Қобилиятларини намоён қилишга анча қийналишади.

Суратлар формуласи: 550, 451, 352, 361. 370, 253, 262. 271, 280, 154, 163, 172, 181, 190, 055, 064, 073, 082, 091.

VII тип –эмотив типга тескари тип ҳисобланади. Улар ўзга кишиларнинг кечинмаларини ҳис қилшмайди, атрофдагтларга нисбатн эътиборсиз Яхши мутахассис ўзи бажаради, у бошқаларни бажриш лозҳим деб мажбурлашга мойил. Унда баъзан «жиззакилик» , ситуатив равишда гавдаланади.

Суратлар формуласи: 901, 802, 703, 505, 406, 307, 208, 109.

2.5.2. Мавжуд бўлмаган ҳайвон тести

:]Zj jZkf \ZjZ™gbg] †g] lhfhgbgbg] ўрин олган бўлса, бу ҳолат айни дам билан боғлиқ ёки келажакка алоқадор ҳисобланади, ижобий эмоцияни ифодалайди.

JZkf qZi lZjZn^Z \ZjZ™gbg] iZkl]b ™bkfb^Zg †jbg бўлса, у ҳолда ўтмиш билан боғлиқ, фаолсизлик ва салбий эмоцияни ифодалайди. Расмдаги меъёрдаги золат расмнинг варақнинг ўрта қисмида жойлашганлигидан билинади. Агар расм варақнинг юқори қисмига жойдлашган бўлса, бу юқори ўзини баҳолаш ва ўзининг жамиятдаги ўрнидан норозилигидан далолат беради. Атрофдагилар томонидан тан олимаётганлиги, кўпроқ норозиликлар билдиришга мойилгини билдиради.

JZkf \ZjZ™gbg] iZkl]b ™bkf,b]Z y™bg [†ekZ ўзига ишонмаслик, ўз-ўзини паст баҳолаш, қатъиятсизлик, таъсирларга тушиб қолганликни англатади.

:]Zj jZkf^Z]b £Zc\hggbg] xhrb қаратилган бўлса, Зуҳолда инсоннинг амалга оширилаётган ишлари ёки нимани амалга оширмоқчи бўлса режали бажаришидан далолат беради.

Агар расмдаги ҳайвон боши чапга қаратилган бўлса, у ҳолда бундай кишилар амалга оширилаётган ишларида журъат етишмайди, кам мулоҳазаловчи ҳисобланади.

“Юз” кўриниши, яъни бош ҳолати чизувчига қараб чизилган бўлса, у ҳолда бу эгоцентризмдан далолат.

;hr ^_lZeeZjbgbg] :fZtghkb

Қулоқ: ахборотларга қизиқувчанлик, атрофдагиларнинг у тўғрисидаги фикрлари қизиқтиради, атрофдагиларнинг унга берадиган баҳоларига ҳис-туйғули, пайти бўлса-да ўз хатти-ҳаракатларини ўзгартирмайди.

Очилиб қолган оғиз тил билан ифодаланса, вайсақи, лабнинг аниқ чизилганлиги-чезгирлик. Тил ва лаб аниқ чизилмаган очиқ оғиз-ишончсизлик, қўрқув борлиги, Оғиз тиш билан ифодаланса-оғзаки тажовузкорлик аломати (ҳақаротловчи, қўпол, таҳдид қилувчи).

Кўз. Кўзнинг алоҳида ажратилиб чизилганлиги-бу чизган инсонда қўрқув борлигини билдиради. Киприкларни ифодаланиши-хулқ-атворида намойикороналик, кийиниши ва юриш-туриши билан атрофдагиларга ўзини кўрсатмоқчи бўлувчи.

¢Zc\hggbg][hrb^Z ™†rbfqZ ^_lZeeZjb [†e]Zg^Z

Шох-тажовузкорлик, агар агрессияни бошқа белгилари тирноқ, нина-агрессиянинг характерини ифодалайди, у тасодифий ёки ҳимояланиш бўлиши мумкин.

Патли- намойишкороналик, ўзини оқлаш ва ўзини безашга мойиллик.

Ёл, жўн-сезгирлик, ўз жинсини қайд этувчанлик.

Ҳайвоннинг оёғи, панжалари: асослилик, мулоҳазали, қарор қабул қилишда амалий ёндашувчан. Оёқнинг йўқлиги ёки нозик оёқ-атрофлачи ўйловчи, хулоса чиқаришда енгилтабиат, импульсив хулоса чиқаради. Бир хиллик, оёқларнинг бир-бирини такрорлаши (кўпоёқлик)-мулоҳазаларга тобе,

стандартлашиб қолган ва сийқаси чиққан. Оёқларнинг хилма хиллиги, панжалар-мустақиллик, сийқасичиқмаган, оригиналлик, ижодкорликдан далолат беради.

~ b k f e Z j g b g] n b] m j Z ^ Z j ` Z k b] Z d:† l Z j b e] Z g e b g b

~ Z g h,l i Z c i Z k e Z] h q k ич- хоҳишнинг ҳаётнинг барча соҳаларига йўналганлигидан далолат беради, қизиқувчанлик, жасурлик, шижоатлилик, ўзига ишонч ифодалайди.

; _ a Z d [_ j m \ q b ^ _ d Z e e Z j қўнғироқ соч-намойишкороналик, ҳоҳишни ўзига қаратилганлиги, устамолик.

> m f x ™ h j b] Z ™ Z j Z f b e] Z g *инсон хатти-ҳаракатларини, қарорларинии ижобий баҳолайди,* ^ m f пастга қаратилган бўлса-айтилган, бажарилган нарсалар юзасидан ўзидан норозилик,ачинишни англатади. Дум ўнгга қаратилган бўлса, инсон муносабати ўз хатти-ҳаракатлари ёки хулқига қаратилган муносабатни, чапга қаратилган бўлса – фмкрга, қарорларга муносабатни англатади.

N b] m j Z d h g l m j e Z j h қалқон, совутмавжудлиги-атрофдагилардан ҳимояланиш, нина, ўткимр бурчакли совут-тажовузкорлик, Қора қилиб чизилган қизиқлар, чизиқларни иккиланганлиги- шубҳаланиш, қўрқув, безовталаниш. Ушбу ҳимояланишларнинг жойлашув ўрнига кўра: юқорига жойлаштирилган бўлса-ота-она, ўқитувчи, бошлиқлардан, пастда акс эттирилган бўлса-муҳокамадан, кичикларда нуфузнинг йўқлиги, тобеликни англатади; ён томонда чизилган бўлса-ҳимояга тайёрлик ва ҳар хил вазиятларда ҳар хил тарзда ўз-ўзини ҳимоялаш.

J Z k f g b [h k b [j h ™ чизиқларни орқа томондан ҳам кўриш (чизга қўлда юқори даражада титраш тонуси мавжуд), кескин безовталаниш (қандай деталга алоҳида урғу бериб чизилганига қараб).

¢ Z c \ h g g b g] m f m f b c £ h : e Z j h тажовуз қилишга тайёрланган ва беозор-бу ҳар шахснинг ўзига муносабати, ўз Менига муносабати, унинг оламга муносабати, ўзини нимага ўхшатиши (қуён, фил,

яъни чизилган расмга кўра). Ушбу суратлада чизилган нарса, чизувчининг ўзи саналади.

: c e Z g Z r,Zxqe нарса тўлдирилмаган ҳолда тундлик, ички олами берклигидан далолат беради.

F _ o Z g b d ™ b k f eb Zqi g b Z ` h c e Z r l b j b e-]Zgehd ҳайвоннинг жонли қисми сифатида ишлатилганлиги- танк оёғини қўлланилганлиги, симлар, антена –шизоидлик, шизофренияга мойиллик бор.

G h f e Z g b arb номланиш, мазмунли қисм билан рационал боғланган бўлса, рационаллик, мослашишга қобилиятлиликни; номланишга илмий тус берилган бўлса-интеллектда номойишкороналик, эрудиция; ҳар хил маънолиовозли, товушли тарздаги –енгилтаклик, хавфга бўлган огоўлантиришларни сезмаслик; тақдир тақазосига кўра берилган номлар-атрофга нисбатанилтифотли. Ҳаддан ортиқ узун номлаш-ҳимояланиш, ўимоя тарзда фантазияга мойиллик.

2.5.3. ; _ b o l b z j q b a b e] Z g k m j Z l e Z j l _ k l b

; b j b g q b d \ Z ^ j Z a Ўрадаги нуқта Эгони англатади ва ташқи воқеаларга нисбатан эмоционал реакцияни ифодалайди. Синалувчи чизган расм унинг муаммоларини ҳал этишдаги ҳолатини билдиради. Масалан, нуқтадан бир нечта тўғри чизиқ чиқарилган бўлса, бу муаммоларни ечишга нисбатан эгилувчанлик ва ишончни билдиради., муаммони ечишга нисбатан бир неча вариантларга эгалигини англатади.

B d d b g q b d \ Z ^ j Z l Чапга томон тепасидаги тўлқинли чизиқ ўаракатни ифодалайди. Расмда нимани боғлаб чизишига қараб, ё эркин ҳаракатланиш, ёки нимага боғлиқликни ифодалайди.

M q b g q b d \ Z ^ j Z l вертикал чизиқлар завқ-шавқли- иззат-нафс, жиззакилик. Агар текширилувчи бу символга алоҳида чизгилар берилган бўлса, мақсадга эришиши аниқ ва аниқ мотивга эга. Агар символлар қоралатиб чизилган бўлса, бундай сифатлар холилигини англатади.

Тўртинчи квадрат. Тепадаги қора квадрат тўғрилаш лозим бўлган муаммони ёки чегарани ифодалайди. Квадратда чизилган нарсага қараб, муаммони ечишга нисбатан фаол ёки пассивликни билдиради.

Бешинчи квадрат. Иккита диоганл тарздаги кесишувчи чизиқ. Текширилувчини сайёҳатни давом эттиришга таклифни, уларни давом эттирилганлигига қараб, бу ўзидан нимани тақдим этаётганлигини билдиради. Кесишувчи чизиқлар қилич ва болғани ифодалайди ва бу агрессивлик ёки душманликни билдиради. Кесишмайдиган чизиқлар қатъиятсизлик, иродани ва қатъиятлиликни етишмаслигини билдиради.

Олтинчи квадрат. Иккита алоҳида вертикал ва горизонтал ўтказилган чизиқ, ҳозирги ёки ўтмишдаги эмоция билан муҳитнинг бирлигини ифодалайди. Улар ота-оналар, ака-укалар, опа-сингиллар ва эр-хотин орасидаги муносабатни ҳам ифодалайди. Бир хилда чизиқ муҳитни меъёрда эканлигини, чизиқларни акс ҳолати эса текширилувчи онгидаги беқарорликни билдиради.

Еттинчи квадрат. Ярим айлана нуқтасидан ўнг бурчакка қаратиб чизиладиган тасвир кишини хушмуомалалик, назокатини, сезгирлигини. Квадратда текширилувчи ўзида бундай сифатлар бор ёки йўқлигини намоён этади.

Саккизинчи квадрат. Тўнкарилган эгри чизиқ бошпанани ифодалайди. Бу текширилувчи қандай бошпанада эканлиги, атрофдагилар муҳити, табиатда, китобларда, хотиржамликда ёки моддий таъминланганликда эканлигини англатади.

2.6.КАСБИЙ ФАОЛИЯТ ДИАГНОСТИКАСИ

2.6.1.Холланд тести

Ушбу методика ўқувчиларнинг қайси касб соҳасини афзал кўришини аниқлашга имкон беради. Касбий муҳит соҳалари олти турга ажратилади: реалистик ёки амалий; интеллектуал; ижтимоий; конвенционал ёки стандарт, уддабурон; артистик.

Ўқувчилар эътиборига 42 жуфт касб ҳавола этилади. Бундан ўқувчилар ҳар жуфтликдан фақат битта, яъни ўзи истаган ёки унчалик «ёмон» бўлмаган касбни танлашга мажбур.

Ушбу методика айни бир вақтда ҳам диагностик, ҳам фаоллаштирувчи ҳисобланади: унга илова қилинадиган касб-ҳунар луғати ўқувчиларнинг касб-ҳунар ҳақидаги тасаввурини кенгайтиради, ўқувчиларга айни бир касб доирасида хилма-хил касбий муҳит мавжудлигини ҳис қилиш имконини беради (масалан, «ҳуқуқшунос» касби адвокат, терговчи, нотариус, ҳуқуқшунос маслаҳатчи, жиноят қидирув инспектори, судьяни бирлаштиради).

Касблар рўйхати

1. Муҳандис(1)_____Социолог (2)_____
2. Қандолатчи(1)_____Тақвадор 3)_____
3. Ошпаз(1)_____Статист (4)_____
4. Сураткаш(1)_____Савдо зали маъмури (5)_____
5. Механик(1)_____Безакчи 6)_____
6. Файласуф(2)_____Шифокор (3)_____
7. Эколог(2)_____Ҳисобчи 4)_____
8. Дастурчи(2)_____Адвокат (5)_____
9. Кинолог(2)_____Бадиий адабиёт таржимони (6)__
10. Суғурта агенти (3)_____Архившунос (4)_____
11. Мураббий(3)_____Телерепортёр (6)_____
12. Терговчи(3)_____Санъатшунос (6)_____
13. Нотариус(4)_____Брокер (5)_____
14. ЭҲМ оператори(4)_____Манекеншик (6)_____
15. Фотомухбир(5)_____Таъмирловчи (6)_____
16. Кўкаламзорлаштирувчи(1)___Биолог-тадқиқотчи (2)____
17. Автотранспорт ҳайдовчиси (1)___Бортназоратчиси (3)____
18. Метеоролог (1)_____Картограф (3)_____

19.Радиомонтажчи (1)_____ Ёғочга ишлов берувчи (6)_____

20.Геолог(2)_____Гид-таржимон (3)_____

21.Мухбир(5)_____Режиссёр (6)_____

22. Библиограф (2)_____Аудитор (4)_____ ___

23. Доришунос (2)_____Ҳуқуқшунос маслаҳатчи (3)____

24. Ирсиятчи (2)_____ Меъмор (6)_____

25.Сотувчи (3)_____Почта алоқаси оператори (4)___

26. Ижтимоий ходим (3)_____Тадбиркор (5)_____

27. Олий ўқув юрти ўқитувчиси (3)__Мусиқачи-ижрочи (6)___

28. Иқтисодчи (4)_____Менежер (5)_____

29. Корректор (4)_____Дирижёр (6)_____

30.Божхона инспектори (5)____Модельер (2)_____

31.Телефонист (1)_____Орнитолог 2)_____

32.Агроном (1)_____Топограф (4)_____

33.Ўрмончи (1)_____Директор (5)_____

34. Кийим кечак бўйича уста (1)___Хореограф (6)_____

35. Тарихчи (2)_____ДАН инспектори (4)_____

36. Антрополог (2)_____Экскурсовод (3)_____

37. Вирусолог (2)_____Актёр (6)_____ _

38. Официант (3) _____Товаршунос (5)_____

39. Бош ҳисобчи (4)_____Жиноят қидирув инспектори (5)____

40. Сартарош-модельер (6)_____Психолог (3)_____

41. Асаларичи (1)_____Савдогар (5)_____

42. Ҳакам (3)_____Стенографист (4)_____

Методиканинг афзал жиҳатларидан бири шундан иборатки, бунда олинган натижаларни осонлик билан қайта ишлаш мумкин. Бу эса олинган натижалар асосида ўқувчи билан унинг касбий мақсадлари ва шахсидаги устувор йўналишлар ҳақида дарҳол суҳбатлашиш имконини беради.

Жавоблар ва натижаларни қайта ишлаш бланкаси

Бланк ответов и обработка результатов

Касб код	Танлаш (қўшув ишораси билан белгиланади (Қ))	Қўшув ишоралар сони
1		
2		
3		
4		
5		
6		

Жавоблар бланкасини тўлдиришга доир йўриқнома

Дейлик, сиз тегишли йўналишда таълим олганингиздан кейин ҳар қандай ишни бажара оласиз. қуйида тақдим этилган касблар жуфтидан сиз ўзингизга энг маъқул келганларини танланг (касбларни қобилият ва имкониятингиздан келиб чиққан ҳолда танланг). Касб номи қаторида қавсда код кўрсатилган Жавоблар бланкасида танланган касб коди қарши- сига «Қ» ишорасини қўйинг (касблар рўйхатига қаранг).

Ўқувчиларнинг қизиқиши касб кодлари бўйича тўпланган «Қ» лар сонига қараб баҳоланади. Афзал саналган касб турлари ёки «касбий муҳит тури» икки-учтани ташкил этиши мумкин.

D Z k [b c l h b n Z e Z j

1. Реалист ёки амалиётчи. Ушбу тоифадаги касб эгалари аниқ масалалар билан машғул бўлади ва аниқ нарсалардан фойдаланади. Улар чаққонлик ва жисмоний кучни талаб этувчи машғулотларни ёқтиради. Асосан амалий меҳнат қилишни ва ўз фаолиятда натижага тез эришишни афзал билишади.

Интеллектуал соҳада кўпроқ математик қобилиятга эга. Уларда одамлар билан мулоқотга киришиш, ўз фикрларини эркин баён этиш қобилияти анча суст ривожланган бўлади.

Бу тоифадаги одамлар кўпинча механик, электрик, муҳандис, агроном, боғбон, қандолатчи, ошпаз бўлиб ишлашни маъқул кўрадилар ва аниқ вазифаларни ҳал этишни, кўп ҳаракатланишни, тиришқоқликни тақозо этувчи, техника билан боғлиқ касбларни танлайди. Улар фаолиятида мулоқотга киришиш еткачи ўрин эгалламайди, уларнинг фаолияти кўпроқ маълумотларни қабул қилиш ва қайта ишлаш билан узвий боғлиқ бўлади.

2. Интеллектуал. Бу тоифадаги касб эгалари бошқа кишилардан масалаларни чуқур таҳлил қилиши, оқилона иш юритиши, мустақиллиги ва ўзига хослиги билан алоҳида ажралиб турсалар-да, лекин улар ижтимоий меъёрларга қаътий амал қилишга унчалик мойил эмаслар.

Уларда математикага бўлган қобилият яхши ривожланган, улар ўз фикрларини жуда яхши баён эта олади, мантиқий ва мавҳум масалаларни еча билади.

Бу тоифадаги инсонлар илмий-тадқиқот йўналишидаги, яъни ижодий қобилият ва ностандарт фикрлашни талаб этувчи касбларни афзал билишади: ботаник, физик, файласуф, дастурчи ва бошқалар.

3. Ижтимоий. Ушбу тоифадаги касб эгалари инсонпарвар, ҳиссиётли ва фаол шахслар бўлиб, ижтимоий меъёрларга кўпроқ амал қилади. Улар ўзгаларга ҳамдард бўла олади, бошқаларнинг ички кечинмаларини яхши тушунади ва уларнинг қалбига йўл топа олади. Одамлар билан осон мулоқотга киришади, ўз фикрларини баён этишда қийналмайди.

Уларда математикага бўлган қобилият анча суст ривожланган. Бу тоифадаги инсонлар фаолияти асосан бошқа кишилар билан ҳамкорликда ишлаш, одамларга таълим бериш ва уларнинг хулқ-атворларини назорат қилишга қаратилади. Улар асосан таълим, даволаш, хизмат кўрсатиш соҳаларида ва одамлар билан доимо муносабатда бўлишни талаб этувчи бошқа йўналишларда хизмат қилади.

4. Конвенционал ёки стандарт. Бу тоифадаги касб эгалари амалий фаолиятни, аниқликни ёқтиради. Улар ижтимоий меъёрларга амал қилади, ўйлаган ишини охирига етказмасдан қўймайди, тиришқоқ ва шиддатли ва бақувват бўлади. Белгилар оламига қизиқади, кўпинча теварак-атрофнинг хусусиятларини белгилар тизимида ифодалай олади. Улар аниқ фаолият йўналишини афзал билади, мақсад ва вазифаларни шарт-шароитга қараб белгилайди. Уларнинг касбий фаолияти асосан идора ва ҳисоб-китоб ишлари, ҳужжатлар тузиш ва уларни расмийлаштириш, сонлар, шартли белгилар тизими ўртасидаги миқдорий ва сифатий муносабатларни аниқлаш билан узвий боғлиқ бўлади; улар ҳисобчи, агент, нотариус, топограф, корректор бўлиб фаолият кўрсатишни, шартли белгилар, рақамлар, формулалар, матнлар тарзда берилган ахборотларни қайта ишлашни маъқул кўрадилар.

Фаолиятнинг бундай турларида мулоқот соҳаси анча чекланган. Уларда коммуникативлик ва ташкилотчилик қобилияти суст, аммо ижрочилик сифатлари яхши ривожланган.

5. Уддабурон. Бу тоифадаги касб эгалари топқир, амалиётчи, мураккаб шароитларда тез йўналиш ола билади, мустақил қарорлар қабул қилишга, ижтимоий фаоллик кўрсатишга, етакчилик қилишга мойил, саргузаштларга жуда қизиқади. Уларда бошқалар билан мулоқот қила билиш қобилияти кучли ривожланган бўлади.

Диққат-эътибор ва сабр-тоқатни талаб этадиган ишларга хоҳишлари йўқ. Улар ташкилотчилик қобилиятини, куч-қудратини намойиш этишга имкон берадиган фаолият турларини афзал билишади. Товаршунос, директор, журналист, телерепортёр бўлиб ишлаш ва ҳар хил шароитларда турли тоифадаги одамлар билан мулоқот қилишни, бошқаришни, раҳбарлик қилишни талаб этувчи касблар ана шундай фаолиятни тақозо этади.

Бундай тоифадаги касб эгалари одамларга ўз эътиқоди билан таъсир кўрсата олади. Улар ҳар доим ўз ишларидан қониқмайдилар.

6. Артистик. Ушбу тоифадаги касб эгалари ўзига хос, мустақил қарор қабул қилади, камдан кам ҳолларда ижтимоий меъёрларни қўллаб-қувватлайди

ва маъқуллайди, ҳаётда ўз шахсий (кўпинча жуда мураккаб) қарашига эга, хаёллари юксак, тез фикрлайди, юқори ҳиссий сезгирликка эга.

Атрофидаги шахслар билан ўз сезгиси, ҳис-туйғуси, тасаввур ва интуициясига асосан муносабат ўрнатади. Яхши реакцияга, муносабат ўрната олиш ва идрок этиш қобилиятига эга. Бошқалар билан мулоқотга кириша олиш қобилияти анча ривожланган.

Уларнинг касбий маҳорати кўп даражада актёрлик-саҳна ишлари, мусиқа яратиш ва ихтирочилик фаолияти билан узвий боғлиқ.

3-илова

IQ натижаларини алмаштириш

Балл	8	8,5	9	9,5	10	10,5	11	11,5	12	12,5	13	13,5	16-30
2.	T73	68	65	59	57	53	53	50	48	46	46	46	-
3.	74	70	67	61	58	56	54	41	49	49	48	47	-
4.	76	72	68	62	60	57	55	53	51	50	49	49	-
5.	77	73	70	64	61	59	57	54	52	51	50	50	-
6.	79	75	71	65	63	60	58	55	53	53	52	51	-
7.	81	76	73	67	64	61	59	57	55	54	52	52	-
8.	82	78	74	68	66	63	61	58	56	55	54	54	-
9.	84	79	76	70	67	64	62	60	57	57	55	55	-
10.	85	81	77	71	69	66	64	61	59	58	57	56	-
11.	87	83	79	73	70	67	65	62	60	59	58	57	55
12.	89	84	80	74	72	69	66	64	61	61	59	59	57
13.	90	86	82	76	73	70	68	65	64	62	60	60	58
14.	92	87	83	77	75	71	69	67	64	63	62	61	59
15.	93	89	79	75	73	71	68	65	65	65	63	62	61
16.	95	90	86	80	78	74	72	69	67	66	64	64	62
17.	97	92	88	82	79	76	73	71	68	67	66	65	65
18.	98	94	89	83	81	77	75	72	69	69	67	66	65
19.	100	95	91	85	82	79	76	74	71	70	68	67	66
20.	101	97	92	86	84	80	78	75	72	71	69	69	67
21.	103	98	94	88	85	81	79	76	73	72	71	70	69
22.	104	100	95	89	87	83	80	78	75	74	72	71	70
23.	105	101	97	91	88	84	82	79	76	75	73	72	71
24.	107	103	98	92	90	86	83	81	77	76	74	74	72
25.	108	104	100	94	91	87	85	82	79	78	78	75	74
26.	109	106	101	95	93	89	86	83	80	79	77	76	75
27.	110	107	103	97	94	90	87	85	81	80	78	77	76
28.	112	108	104	98	96	91	89	86	83	82	80	79	75
29.	113	110	106	100	97	93	90	88	83	83	83	80	79
30.	114	111	107	102	99	94	92	89	85	84	82	81	80
31.	116	113	109	109	100	96	93	90	87	86	83	82	82
32.	117	114	110	105	102	97	94	92	85	84	85	84	83
33.	118	115	112	106	103	99	96	96	93	88	88	85	84

34	120	117	113	108	104	100	97	95	91	90	87	86	86
35	121	118	115	113	105	103	99	96	92	91	88	87	87
36	122	120	116	111	107	103	100	97	93	92	90	89	88
37	123	121	118	112	109	105	102	99	95	93	91	90	90
38	125	122	119	114	110	107	104	100	96	95	92	91	91
39	126	124	121	115	112	108	105	102	97	96	94	92	92
40	127	125	122	117	113	110	107	104	99	97	95	94	94
41	129	127	124	118	115	112	109	106	100	99	96	95	95
42	130	128	125	120	117	113	111	108	102	100	97	96	96
43	131	129	127	121	118	115	112	109	104	102	99	97	98
44	132	131	128	123	120	117	114	111	106	104	100	99	99
45	134	132	130	125	121	118	116	113	108	106	102	100	100
46	135	134	131	126	123	120	118	115	110	109	105	102	102
47	136	135	133	127	125	122	120	117	112	111	107	105	104
48	138	136	134	129	126	123	121	119	114	113	109	107	106
49	139	138	136	130	128	125	123	121	116	115	110	110	108
50	140	139	137	132	129	127	125	123	118	117	114	112	110
51	142	141	139	133	131	128	127	124	120	119	116	115	112
52	143	142	140	135	133	130	128	126	122	121	118	117	114
53	144	143	142	136	134	132	130	128	124	123	121	120	116
54	146	144	143	138	136	133	132	130	126	126	123	122	118
55	147	146	145	139	137	135	134	132	128	128	125	123	120
56	148	148	146	141	139	137	136	134	130	130	127	127	122
57	149	149	148	142	141	138	137	136	132	130	130	130	124
58	151	150	148	144	142	140	138	138	134	134	132	132	126
59	152	152	151	145	144	142	141	139	136	136	134	134	128
60	153	152	152	147	145	145	143	141	138	138	137	137	130
61	155	155	154	147	145	145	143	141	138	138	137	137	130

!6-30 ёшликлар учун IQ 100 % 3-иловада келтирилган, Анча катта ёшдагилар учун к□йидаги формула бўйича ҳисоблаб чиқилади.

IQқ IQ (3-иловадаги жадвал) х 100 / % қуйидаги жадвал кўрсаткич олинади (4 – илова)

$$IQ = \frac{IQ(3-иловадагижадвал)\cdot 100)}{\%(4-иловадаги)}$$

Ёш	16 – 30	35	40	45	50	55	60
%	100	97	93	88	82	76	70

3-БЎЛИМ. ПСИХОДИАГНОСТИКАДАН БИЛИМЛАРНИ БАҲОЛАШ

Тест саволлари

1. Шахсни ўрганувчи тестларни белгилашнинг техник характери кимлар учун мўлжалланган?

Мутахассислар учун.

Тестлардан фойдаланишни билмайдиганлар учун

Мутахассис бўлмаган, аммо тестдан фойдаланишни билувчилар учун

Бундай сўровномаларни шартли белгилаш мавжуд эмас.

2.Номутахассислар учун сўровномаларни белгилаш қандай номланади?

Маиший

Техник.

Шартли белгилашдан фойдаланилмайди

Тўғри жавоб йўқ.

3.Қиёфа психодиагностикасида шахсни конститутционал диспозицияга таяниб ўрганиш моҳиятида нима ётади?

Темперамент

Характер

Эмоция

Қобилиятлар

4.Қиёфа психодиагностикасида шахсни социал (ижтимоий) диспозицияга таяниб ўрганиш моҳиятида нима ётади?

Характер

Мотивация

Муносабат

Темперамент.

5.Шахс тўғрисида маълумот олишнинг қандай усулида ҳаётий кузатишларга таянилади?

"L’'- маълумотда

«Т»-маълумотда

“Q”-маълумотда

Идеографияда

6.Шахс тўғрисида маълумот олишнинг қайси турида тестлар ва сўровномалардан фойдаланишга таянилади?

“Q”-маълумотда

«Т»-маълумотда

"L’'- маълумотда

Номотетик

7.Шахс тўғрисида маълумот олишнинг қайси турида тестлар ва сўровномалардан фойдаланишдан ташқари вазиятларга ҳам таянилади?

«Т»-маълумотда

"L’'- маълумотда

“Q”-маълумотда

Р-техникада

8.Шахс тўғрисида маълумот олиш усуллари келтирилган қаторни кўрсатинг?

"L’'- маълумот, “Q”-маълумот, «Т»-маълумот

Биография, лонгитюд, сифат таҳлил

Кузатиш, эксперимент, тест

Р-техника, R-техника

9.Тестларни ишончлилигини аниқлаш қоидалари қайсилар?

Ретест, эквалент вариантидан фойдаланиш, жуфт ва тоқ қатор жавобларини

ўзаро таққослаш

Р-техника, R-техника, Номотетик ва идеографик.

"L''- маълумот, ‘‘Q’’-маълумот, «Т»-маълумот

Биография, лонгитюд, сифат таҳлил

10.Равенннинг «Прогрессив матрицалар» тестидаги А серия топшириқлари қандай тамойилга таяниб тузилган?

Ўзаро алоқадорлик

Анология

Арифметик амалларга

Қайта гуруҳлаш

11.Равенннинг «Прогрессив матрицалар» тестидаги В серия топшириқлари қандай тамойилга таяниб тузилган?

Анология

Ўзаро алоқадорлик.

Арифметик амалларга

Қайта гуруҳлаш

12. Равенннинг «Прогрессив матрицалар» тестидаги С серия топшириқлари қандай тамойилга таяниб тузилган?

Прогрессив ўзгаришларга

Ўзаро алоқадорлик

Анология

Қайта гуруҳлаш

13.Равенннинг «Прогрессив матрицалар» тестидаги Д серия топшириқлари қандай тамойилга таяниб тузилган?

Қайта гуруҳлаш

Ўзаро алоқадорлик.

Анология

Арифметик амалларга

14.Равенннинг «Прогрессив матрицалар» тестидаги Е серия топшириқлари қандай тамойилга таяниб тузилган?

Арифметик амалларга

Ўзаро алоқадорлик

Анология

Элементларга ажратиб ташлаш

15.Тестларнинг оперативлик ва тежамкорлиги деганда нима тушунилади?

Тузилиши ва бажарилиш вақти жиҳатидан қулайлиги.

Топшириқ жавобларининг камлиги ва осонлиги.

Топшириқ вариантлари жавобларининг хилма-хилиги

Қисқа вақт оралиғидан натижаларни аниқлашга эгалиги.

16.Тестларга қўйиладиган талабларни аниқланг?

Оперативлик, тежамкорлик, оптималлик, ишончлилик

Профанация, адолатлилик, компьютерлаштириш, «кўр-кўроналик»

Компьютерлаштириш, индивидуал ёндашишнинг бўлмаслиги

Ноадекват мураккаблик, индивидуал ёндашишнинг бўлмаслиги

18. Тестларнинг ишончлилигини аниқлашнинг қайси қоидасида тестларни қайта ўтказиш лозим ҳисобланади?

Ретестда

Эквалент вариантидан фойдаланишда

жуфт ва тоқ жавоб вариантларини таққослашда

Тўғри жавоб мавжуд эмас.

19.Тестларнинг ишончлилигини аниқлашнинг қайси қоидасида тестларни бир-бирига хос шаклларидан фойдаланиш лозим ҳисобланади?

А.Эквалент вариантидан фойдаланишда

В.Тўғри жавоб мавжуд эмас

С.Жуфт ва тоқ жавоб вариантларини таққослашда

Д.Ретестда

20.Тестларнинг ишончлилигини аниқлашнинг жуфт ва тоқ топшириқ жавобларини таққослаш қоидасидан кўпроқ қандай тестларда фойдаланилади?

А.Интеллектуал тестлар

В.Шахс сўровномалари

С.Анкета

Д.Проектив методикалар

21.Тестларнинг ишончлилиги ва валидлиги орасидаги нисбий психометрик тенглик қандай?

А.Валидлик ≤Ишончлилик

В.Валидлик >Ишончлилик

С.Валидлик ≥Ишончлилик

Д.Валидлик <Ишончлилик

22.Тестларнинг ишончлилиги деганда нима тушунилади?

А.Тест топшириқларининг ички мувофиқлик даражасига эгалиги

В.Тестнинг мўлжалланган хусусиятни ўрганиш имкониятига эгалиги

С.Тестларнинг аниқ жавобларга эгалиги.

Д.Тестларнинг бир неча жавоб вариантларига эгалиги.

23.Тестларнинг валидлиги деганда нима тушунилади?

А.Тестнинг мўлжалланган хусусиятни ўрганиш имкониятига эгалиги

В.Тест топшириқларининг ички мувофиқлик даражасига эгалиги

С.Тестларнинг аниқ жавобларга эгалиги.

Д,Тестларнинг бир неча жавоб вариантларига эгалиги.

24.Тестларнинг қандай валидлик турлари мавжуд?

А.Концептуал, эмпирик. конкрет, прогностик

В.Бир ўлчамли, кўп ўлчамли, сохта

С.Содда, мураккаб, аниқ, ноаниқ

Д.Репрезентатив, конструктив, комплекс

25.Интеллект коэффициентини фанга олиб кирган олим ким?

Штерн

Сеген

Эскирол

Кеттелл

26.Ақлий ёш муаммосини тадқиқ этган Француз олимларини аниқланг?

А.Бине ва Симон

В.Спирмен ва Тёроустон

С.Эскерол ва Сеген

Д.Кеттелл ва Спирмен

27. Ўзини ўзи англаш психодиагностикасида шахснинг таҳлил этиш даражалари қайсилар?

А.Жисмоний, ижтимоий индивид ва шахслик

В.Жисмоний Мен, Ақлий Мен ва Индивидуал Мен

С.«Ретроспектив Мен», «Реал Мен» ва «Идеал Мен»

Д,«Социал Мен», «Реал Мен» ва «Идеал Мен»

28.Субъектив назорат тўғрисида сўз борганда қайси механизмлар ҳақида мулоҳаза юритилган бўлади?

А.Интернал локус назорат ва интернал локус назорат

В.Интерналлик ва оралиқ назорат

С.Экстроверция ва интраверция

Д.Экстропунитив ва интропунитив

29.Социометрия методининг асосчиси ким?

А. Ж.Морено

В.Г.Мюррей

С.Роттер

Д. А.Бине

30.Л.Т.Ямпольскийнинг «Психодиагностик тест»и қайси шахс сўровномаларининг модификацияси ҳисобланади?

А.«16 омилли шахс сўровномаси» ва MMPI

В.“Q-саралаш ва «16 омилли шахс сўровномаси»

С.“Q-саралаш» ва MMPI

Д.Стреляунинг «Темпераментни ўрганиш тести» ва FPI сўровномалари

31.«Психодиагностик тест» нинг таркиби неча шкала мавжуд ва улар қандай омилларга ажратилади?

А.Тестнинг 14 шкаласи бор, қуйи ва юқори омилларга ажратилади

В.Тестнинг 10 шкаласи бор, қуйи омиллар, ўрта омиллар ва юқори омилларга ажратилади

С.Тестнинг 8 шкаласи бор, қуйи омиллар, ўрта омиллар ва юқори омилларга ажратилади

Д.Тестнинг 12 шкаласи бор, қуйи ва юқори омилларга ажратилади

32.«Психодиагностик тест» нинг таркибидаги психик беқарорлик, асоциаллик, , интроверсия, ва сензитивлик қандай омилга киради?

А.Юқори омил

В.Қуйи омил

С.Ўрта омил

Д.Умумий омил

33.«Психодиагностик тест» нинг таркибидаги психик беқарорлик шкаласи таркибига қуйи омилнинг қайси шкалалар киради?

А.Невротизм, психотизм, депрессия

В.Экстраверсия, интровенсия, сензитивлик

С.Виждонлилик, тобелик, умумий фаоллик

Д.Умумий фаоллик, турғунлик, мулоқотмандлик

34. Я.Стреляунинг шахс сўровномаси қандай шкалалардан ташкил топган?

А.Қўзғалиш кучи, тормозланиш кучи, ҳаракатчанлик. Мувозанатлашганлик

В.Экстраверсия, интровенсия, сензитивлик

С.Виждонлилик, тобелик, умумий фаоллик

Д.Умумий фаоллик, турғунлик, мулоқотмандлик

35.Шахслик сўровномаларида нима учун назорат шкалаларидан фойдаланилади?

А.Сўровномаларнинг ҳаққонийлигини таъминлаш учун

В.Сўровномаларнинг мураккаблик даражасини белгилаш учун

С.Сўровномаларнинг аҳамиятини ошириш учун

Д.Сўровнома саволларини тез тушуниш учун

36.Проектив методикалар сарасига кирувчи методикаларнинг топинг:

А.Қўл тести, автопортрет, «Сиёҳ доғлари

В.Қўл тести, социометрия, автопортрет

С. Автопортрет, психогеометрия, Лири методикаси

Д. “Қўл тести”, «16 омилли шахс сўровномаси», Шварцландер тести

«37. «16 омилли шахс сўровномаси» ва MMPI шахс сўровномаларининг модификацияси ҳисобланадиган тестни қайси?

А. Л.Т.Ямпольскийнинг «Психодиагностик тест»и

В.“Q-саралаш»

С. Т.Лири тести

Д. Стреляунинг «Темпераментни ўрганиш тести»

38.Ж.Морено қандай метонинг асосчиси ҳисобланади?

Социометрия

Кузатиш

Эксперимент

Шкалалаштириш

39.Стреляу методикаси қандай шкалалардан ташкил топган?

А. Қўзғалиш кучи, тормозланиш кучи, ҳаракатчанлик.

В. Экстраверсия, интроверсия, невротизм

С. Аниқлик, пухталик, тезкорлик.

Д. Темп, ригидлик, агрессивлик

40.Стреляу методикаси қандай концепцияга асосланади?

А. Психофизиологик

В. Физиологик

С.Биологик

Д. Психологик

41.Стреляу методикаси қандай психик хусусиятларни ўрганишга мўлжалланган?

А. Темперамент

В. Қобилият

С. Характер

Д. Қизиқишлар

42. Г.Ю.Айзенк методикаси қандай шкалалардан иборат?

А. Экстраверсия-интроверсия, невротизм, ёлғон

В. ижтимоий дадиллик, шизотимия, беқарорлик

С. Циклотимия, эмотив, деструктив

Д. Психотизм, невротизм, депрессия

43. Г.Ю.Айзенк методикасининг қайси шкаласи шахснинг асаб тизими хусусиятларини белгилайди?

А. Невротизм

В. Асоциаллик

С.Ёлғон

Д.Экстраверсия-интроверсия

44.Г.Ю.Айзенкнин шахс сўровномасида ёлғон шкаласи мавжуд?

А. Текширилувчининг тест саволларига объектив ва самимий жавоб берганлигини аниқлаш учун.

В. Тест саволларини тўғри ёки нотўғри тузилганлигини аниқлаш учун

С. Тест саволларини ёлғон тузилганлигини аниқлаш учун

Д. Текширилувчиларни ёлғончилигини аниқлаш учун.

45.Стреляунинг «Темпераментни ўрганиш» тестидаги саволлар ҳажми ва уларнинг тест шкалалар бўйича улушини қандай?

А. 134 саволдан иборат, биринчи шкалада 45, иккинчи шкалада 44 ва учинчи шкалада 45 та

В. 174 та саволдан иборат, биринчи шкалада 65, иккинчи шкалада 64 ва учинчи шкалада 45 та

С. 105 та саволдан иборат биринчи шкалада 35, иккинчи шкалада 45 ва учинчи шкалада 25 та.

Д. 94 та саволдан иборат, биринчи шкалада 35, иккинчи шкалада 30 ва учинчи шкалада 29 та.

46. Г.Ю.Айзенкнинг «Экстраверсия-интроверсия ва невротизмни ўрганиш» шахс сўровномасининг ишончлигини аниқашда тестлар ишончлилигини аниқлашнинг қандай қоидасига амал қилиш маъқулроқ?

А. Тестларнинг эквалент шаклларидан фойдаланиш.

В. Ретест ўтказиш орқали.

С. Жуфт ва тоқ саволларнинг натижаларини таққослаш орқали.

Д. Бошқа тестларнинг натижалар билан таққослаш орқали.

47.Бугунги кунда «Социометрия методикаси»нинг қанча модификацияси бор деб қаралмоқда?

А. 4000дан ортиқроқ

В. 2000 дан ортиқроқ

С. 3000 дан ортиқроқ

Д. 1000 тага яқин

48.Социометрияга асосланган, аммо социометриянинг индивидуал жиҳатдан тадқиқ этишга асосланган модификацияси қандай номланади?

А. Аутосоциометрия.

В. Индивидуал социометрия.

С. Сохталаштирилган социометрия.

Д. Тўғри жавоб мавжуд эмас.

49.Қайси психолог-олимнинг методикаси шахслараро муносабатдаги коммуникатив оралиқни ўрганишга мўлжалланган эди?

А. Ю.Я.Рижонкин.

В. Л.Т. Ямпольский

С. В.М.Русалов.

Д. Гербачевский

50.Психодиагностик тест таркибидаги факторлар қандай даражага ажратилади?

А. Юқори ва қуйи факторлар.

В. Бирламчи ва иккиламчи факторлар

С. Тўғри ва тескари факторлар..

Д. Ўхшаш ва ўхшаш бўлмаган факторлар.

51.Психодиагностик тест таркибида психотизм, невротизм ва дипрессия юқори омил таркибидаги қайси шкаланинг таркибига киради?

А. Психик беқарорлик

В. Асоциаллик

С. Интроверсия.

Д. Сензитивлик

52.Л.Т.Ямпольскийнинг Психодиагностик тестининг юқори факторидаги шкалалар қандай номланади?

А. Психик беқарорлик, асоциаллик, интроверсия, сензитивлик

В. Психотизм, невротизм, дипресссия, виждонлилик.

С. Турғунлашаганлик, мулоқатмандлик, виждонлилик, таассуроччанлик.

Д. Тобелик, эстетик таассуротчанлик, назокатлилик, турғунлашаганлик.

53.Социометрия методикаси натижаларини таҳлил этишда қандай индексларни аниқлаш лозим бўлади?

А. Социал индекс, эмоционал экспанцивлик, гуруҳнинг эмоционал экспанцивлиги индекслари

В. Социограмма, психограмма ва социоматрица индекслари

С. Социал уюшқоқлик, социал муҳит, социал ҳамкорлик индекслари

Д. Ҳеч қандай индекс аниқланмайди.

54.АҚШ Сенатининг нечанчи йилдаги кенгашида тест масаласи алоҳида таҳлил этилган.

А. 1961 йил

В. 1977 йил

С. 1956 йил

Д. 1988 йил

55.Психодиагностик тест юқори фактори таркибидаги «асоциаллик» шкаласига қуйи факторнинг қайси шкалалари киради?

А. Виждонлилик, тобелик, турғунлашганлик

В. Психотизм, невротизм, сензитивлик.

С. Виждонлилик, назокатлилик, эстетик таассуротчанлик

Д. Невротизм, сензитивлик, асоциаллик

56.Равен тестнинг ҳар бир вариантидаги топшириқлар нечтадан?

А. Ҳар бир вариант 12 тадан топшириқларидан иборат.

В. Ҳар бир вариантда 15 тадан топшириқлари мавжуд.

С. Ҳар бир вариантида 10 тадан тест топшириқлари бор.

Д. Ҳар бир вариант таркибида 20 тадан топшириқлар ўрин олган.

57.Равен тестида натижалар қандай мезонлар асосида таҳлил этилади?

А. Натижалар фоиз ҳисобида, балл кўрсаткичи ва ёш нормаларига асосланади.

В. Натижалар фақат фоизга орқали ёш нормасига асосланади.

С. Равен тест натижалари учун аниқ бир нормалар мавжуд эмас.

Д. Тест фақат балл асосида таҳлил этилади.

58.Ж.Келлининг Репертуар панжара методикси қандай назарий концепцияга таянади?

А. Шахснинг ижтимоий когнитив назариясига

В. Шахснинг биогенетик конецпциясига.

С. Шахснинг психогенетик концепциясига.

Д. Шахснинг ижтимоий-маданий концепциясига.

59.В.М.Русаловнинг «Темперамент структурасини ўрганиш» методикаси қандай назарий асосларга таянади?

А. Ижтимоий ва конструктив диспозицияга

В. Характер ва темперамент

С. Биологик ва социал

Д. Фақат биологик.

60.«Оила расми» методикаси умумий психодиагностиканинг қайси йўналишидаги муаммоларни ўрганишга қаратилган?

А. Шахслараро муносабат психодиагностика

В. Мотивация психодиагностикаси.

С. Ўз-ўзини англаш психодиагностикаси

Д. Индивидуал онг психодиагностикаси.

61.В.М.Русаловнинг «Темперамент структурасини ўрганиш» методикасининг нечта шкаласи мавжуд.

А. Саккиз асосий ва битта ёрдамчи

В. Еттита асосий ва иккита ёрдамчи

С.Олтита асосий ва учта ёрдамчи

Д. Олтита асосий ва иккита қўшимча.

62. Социоматрицадан нима маўсадда фойдаланилади?

А. Социометрия методикаси бўйича олинган натижаларни умумлаштириш учун

В. Соцмометрия натижаларини фарқларини кўрсатиш.

С. Социометрия методикаси натижаларини факторли таҳлил қилиш учун

Д. Гуруҳ аъзоларини социал статусини текшириш учун.

63.В.М.Русалов методикасидаги эрглик шкаласи нимани ифодалайди?

А. Жисмоний фаолиятга мойиллик, жисмоний меҳнатга қувватлилик.

В. Руҳий фаолликни, ишонч туйғусини.

С. Жисмоний ва ақлий фаолият орасидаги тафовутни.

Д. Жисмониф фаолликни руҳий фаолликдан устунлигини.

64.В.М.Русалов методикасининг шкалаларини аниқланг?

А. Эрглик, социал эрглик, темп, социал темп. Пластиклик, социал пластиклик, эмоционаллик, социал эмоционаллик.

В. Психотизм, невротизм, дипрессия, виждонлилик, турғунлик, тобелик, ижтимоий фаоллик, эсетик таассуротчанлик.

С. психик беқарорлик, ижтимой етуклик, ижтимоий мардлик, мулоқатмандлик, сизотимия, циклотимия.

Д. Аффекция, интеллект, доминантлик, алаксия, радикализм, интеграция, эрглик.

65.Кўп омилли шахсни ўрганиш сўровномаси (FPI) шкаладан ташкил топган?

А.12 та.

В.14 та.

С. 10 та.

Д. 16 та.

А. Тестларнинг валидлиги

В.Тест топшириқларининг ички мувофиқлик даражаси

С.Тестларнинг аниқ жавобларга эгалиги.

Д. Тестларнинг ишончлилиги.

94. Концептуал, эмпирик. конкрет, прогностик турлар тестнинг қандай психометрик ўламига алоқадор ?

А. Валидликка.

В. Тест нормаларига.

С. Тестнинг ишончлилигига.

Д. Аниқ жавоб мавжуд эмас.

95. Ақлий ёш муаммосини ўрганишда ўзига хос улуш қўшган Бине ва Симон қайси юрт олимлари ?

А. Франция

В. Англия

С. АҚШ

Д. Россия

96. Жисмоний, ижтимоий индивид ва шахслик психодиагностикада нимани ифодалайди?

А. Ўзини ўзи англаш психодиагностикасида шахснинг таҳлил этиш даражалари

В. Шахснинг хусусиятлари даражасини.

С. Шахснинг мотивациясини ўсиб бориш даражасини.

Д. Шахснинг ёш жиҳатдан ривожланиш даражаларини.

97. Интернал локус назорат ва интернал локус назорат умумий психология предметининг қайси компонентига хос?

А. Иродавий соўасига

В. Индивидуал психологик хусусиятларига.

С. Шахс типологиясига.

Д. Билиш соҳасига

98. «16 омилли шахс сўровномаси» ва MMPI тестлари асосида қайси методика ?

А Л.Т.Ямпольскийнинг «Психодиагностик тест»и

В. .“Q-саралаш»

С Стреляунинг «Темпераментни ўрганиш тести»

Д. Русаловнинг “Темперамент структураси”ни ўрганиш тести.

99.Тестларнинг тузилиши ва бажарилиш вақти жиҳатидан қулайлиги деганда нима тушунилади?

Тестларнинг оперативлик ва тежамкорлиги

Тестларнинг камлиги ва осонлиги.

Топшириқ вариантлари жавобларининг хилма-хилиги

Қисқа вақт оралиғидан натижаларни аниқлаш эгалиги.

100. "L”- маълумотда шахс тўғрисида маълумот олишда нимага таянилади?

Шахснинг ҳаёт фаолиятини кузатишга.

Шахснинг билиш жараёнларини текширишга.

Шахс тшғрисидаги бошқаларнинг муносабатларига.

Шахсни имкониятларини баҳолашга

АДАБИЁТЛАР

А.Н. Воробьёв, И. Г. Сенин , В. И. Чирковларнинг ҳаммуаллифлигида ёзилган «Опросник профессионаллных предпочтений»- Ярославль, 1993

Абрамова Г.С. Практикум по возрастной психологии: Учеб. пособие. - 2-е изд. - М, 1999. - 320 с.

Айзенк Г.Ю. Проверьте свои интеллектуальные способности / Пер. с англ. А.Н. Лука, И.С. Хорола. - 2-е изд. - Рига, 1992. - 176 с.

Алексеев А.А., Громова Л.А. Психогеометрия для менеджеров. - Л., 1991. - 164 с.

Анастази А., Урбина С. Психологическое тестирование. - СПб., 2001. - 688 с.

Ануфриев А.Ф. Психологический диагноз. - М., 1995. - 160 с.

Батаршев А.В. Многофакторный личностный опросник Р.Кэттелла: Практическое руководство. - Таллин, 2000. - 88 с.

Бернс Р.С, Кауфман С.Х. Кинетический рисунок семьи: введение в понимание детей через кинетические рисунки / Пер. с англ. - М., 2000. - 146 с.

Бодалев А.А., Столин В.В. Общая психодиагностика. - СПб., 2000. - 440 с.

Бурлакова Н.С., Олешкевич В.И. Проективные методы: теория, практика применения к исследованию личности ребенка. - М., 2001. - 352 с.

Бурлачук Л. Ф. О дилетантстве в психологической диагностике // Вопросы психологии. - 1993. - № 5.

Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика.- .Спб.: Питер, 2007.-Б.10-23.

Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. - СПб., 1999. - 528 с.

Венгер А.Л., Цукерман Г.А.. Психологическое обследование младших школьников. - М.: Владос-Пресс, 2005. - 159 с.

Волкова А.Н., Трапезникова Т.М. Методические приемы диагностики супружеских отношений // Вопросы психологии.- 1985. - № 5.- С.110-116.

Гозман Л.Я., Кроз М.В., Латинская М.В. Самоактуализационный тест. - М., 1995. - 43 с.

Демьянов Ю.Г. Диагностика психических нарушений: Практикум. - СПб., 1999. - 224 с.

Дилео Д. Детский рисунок: диагностика и интерпретация. - М., 2001. - 272 с.

Драгунский В.В. Цветовой личностный тест: Практич. пособие. - М.; Минск: АСТ; Харвест, 2001. - 445 с.

Елисеев О.П. Конструктивная типология и психодиагностика личности / Под ред. В.Н.Панферова. - Псков, 1994. - 280 с.

Забрамная С.Д. Психолого-педагогическая диагностика умственного развития детей: Учебник. - 2-е изд., перераб. - М., 1995. - 112 с.

Зиверт Х. Ваш коэффициент интеллекта. Тесты. - М., 1997. - 164 с.

Зиверт Х. Тестирование личности / Пер. с нем. - М.. 1997. - 198 с.

Исследования в психологии: методў и планирование/ Дж.Гудвин.-Спб.: Питер, 2004.-558 с.

Капустина А.Н. Многофакторная личностная методика Р.Кеттелла. - СПб., 2001. - 112 с.

Кеттелл Р.Е., Эбер Г.У., Тицуска Н.М. Руководство по работе с 16-ти факторным опросником. - Л., 1970. - 220 с.

Корнилова Т.В. Диагностика мотивации и готовности к риску. - М., 1997. - 232 с.

Корсакова Н.К., Микадзе Ю.В., Балашова Е.Ю. Неуспевающие дети: нейропсихологическая диагностика трудностей в обучении младших школьников. - 2-е изд., дополненное. - М., 2001. - 160 с.

Краткий тест творческого мышления. Фигурная форма: Пособие для школьных психологов. - М., 1995. - 48 с.

Лаак Я. Психодиагностика: проблемы содержания и методов. - М., 1996. - 384 с.

Левкович В.П., Зуськова О.Э. Методика диагностики супружеских отношений // Вопросы психологии. - 1987. - № 4. - С.128-134.

Леонтьев Д.А. Тест смысложизненных ориентации (СЖО). - 2-е изд. - М., 2000. - 18 с.

Люшер М. Цветовой тест Люшера / Пер. с англ. - СПб., 2002. - 192 с.

Мартин Д. Психологические экспериментў. Секретў механизмов психика.-Спб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2004.-480 с.

Маховер К. Проективный рисунок человека / Пер. с англ. - М., 2000. - 154 с.

Меграбян А. Психодиагностика невербального поведения. - СПб., 2001. - 256 с.

Миллер С. Психология развития: методы исследования. - СПб., 2002. - 464 с.

Минияров В.М. Коррекционно-диагностическая работа учителя. - Самара, 1996. - 180 с.

Общая психодиагностика / Под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. - М., 1987. - 304 с.

Остер Дж., Гоулд П. Рисунок в психотерапии. Методическое пособие для слушателей курса "Психотерапия". - М., 2001. - 184 с.

Практикум по возрастной психологии / Под ред. Л.А. Головей, Е.Ф. Рыбалко. - СПб, 2001. - 688 с.

Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии /Под.общей ред. А.А.Крўлова, С.А.Маничева.- .-Спб.: Питер, 2005.-560 с.

Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии: Учеб. пособие / Под общей ред. А.А. Крылова, С.А. Маничева. - СПб.: Питер, 2000. - 560 с.

Практикум по психодиагностике. Дифференциальная психометрика/ Ред. В.В.Столин, А.Г.Шмелев.-М.: Изд-тво Моск. Ун-та, 1984.-152 с.

Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности/ Под ред. Г.С.Никифорова, М.А. Дмитриевой, В.М. Снеткова. - СПб., 2001. - 448 с.

Практикум по психофизиологической диагностике: Учеб. пособие / Э.М. Казин, Н.Г. Блинова, Л.Н. Игишева и др. - М.: Владос, 2000. - 127 с.

Практикум по спортивной психологии / Под ред. И.П. Волкова. - СПб.: Питер, 2002. - 285 с.

Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / Редактор-составитель ДЛ. Райгородский. - Самара. 1998. - 672 с.

Проективная психология / Пер. с англ. - М., 2000. - 528 с.

Пряжников Н.С. Методы профессионального и личностного самоопределения: Учебно-методическое пособие. - М., 2002. - 400 с.

Ратанова Т.А., Золоторева Л.И., Шляхта Н.Ф. Методы изучения и психодиагностика личности. - М., 1997. - 219 с.

Ратанова Т.А., Шляхта Н.Ф. Психодиагностические методы изучения личности: Учебное пособие. - М., 1998. - 264 с.

Реан А.А. Практическая психодиагностика личности: Учебное пособие. - СПб., 2001. - 224 с.

Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: Учебное пособие: В 2 кн. - 2-е изд., перераб. и доп. - М., 1998. - Кн. 1: Система работы психолога с детьми разного возраста. - 384 с.

Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: Учебное пособие: В 2 кн. - 2-е изд., перераб. и доп. - М., 1998. - Кн. 2: Работа психолога со взрослыми. Коррекционные приемы и упражнения. - 480 с.

Романова Е.С., Потемкина С.Ф. Графические методы в психологической диагностике. - М., 1992. - 256 с.

Рубинштейн С.Я. Экспериментальные методики патопсихологии. - М., 1999. - 448 с.

Рукавишников А.А., Соколова М.В. Факторный личностный опросник Р.Кеттелла - 95. - СПб., 1995. - 90 с.

Руководство практического психолога: Готовность к школе: развивающие программы. Методическое пособие / Под ред. И.В.Дубровиной. - 5-е изд. - М, 1999. - 96 с.

Семаго Н.Я., Семаго М.М. Проблемные дети: Основы диагностической и коррекционной работы психолога. - М.: АРКТИ, 2003. - 207 с.

Семаго Н.Я., Семаго М.М. Теория и практика оценки психического развития ребенка. Дошкольный и младший школьный возраст. - СПб.: Речь, 2005. - 373 с.

Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии. - СПб, 2002. - 350 с.

Собчик Л.Н. Введение в психологию индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. - М., 1997. - 480 с.

Собчик Л.Н. Метод портретных выборов. Адаптированный тест Сонди. Практическое руководство. - СПб., 2002. - 128 с.

Собчик Л.Н. Рисованный апперцептивный тест. - СПб., 2002. - 32 с.

Собчик Л.Н. Стандартизированный многофакторный метод исследования личности СМИЛ. - СПб, 2000. - 219 с.

Тесты детской апперцепции (CAT, CAT-H, CATS). Справочное руководство / Пер. с англ.; Общ. ред. Галанов А.С. - М., 1997. - 35 с.

Цветкова Л.С. Методика диагностического нейропсихологического обследования детей. - М., 1997. - 85 с.

Цветкова Л.С. Методика нейропсихологической диагностики детей. Изд. 3-е, исправленное и дополненное. - М., 2000. - 128 с.

Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности. - М., 1998. - 512 с.

Широкова Г.А., Жадько Е.Г. Практикум для детского психолога. - Ростов н/Д: Феникс, 2004. - 315 с.

Шмелев А.Г. Основы психодиагностики: Учеб. пособие. -Ростов н/Д: Феникс, 1996. - 544 с.

Шмелев А.Г. Психодиагностика личностных черт. - СПб, 2002. - 480 с.

Эйдемиллер Э.Г. Методы семейной диагностики и психотерапии: Методическое пособие. - М.: Фолиум, 1996. - 48 с.